

KARIÉRNÍ DRÁHY ČLENŮ JEZUITSKÉHO ŘÁDU PŮSOBÍCÍCH V LETECH 1647–1773 V REZIDENCI NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI^[1]

Markéta Holubová

The careers of the members of the Jesuit Order in the residence of Svatá Hora by Příbram

ABSTRACT: By the means of a thorough prosopographic analysis of contemporary evidence, produced by the Jesuit Order and analyzed at various rates of attention to detail, we present the study that aims at the reconstruction of the careers of the members of the Order in the Jesuit residence of Svatá Hora by Příbram in the years 1647–1773.

Historická demografie, 2013, 37:2:101–120

KEY WORDS: Jesuit Order, residence, place of pilgrimage, registration sources, careers in the Order, Svatá Hora (Holy Mountains) by Příbram

CONTACT: PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00, Praha 1; e-mail: holubova@eu.cas.cz

Úvod

Jezuitský řád představoval velmi významný fenomén náboženských i kulturních dějin českých zemí raného novověku, zejména doby pobělohorské. Vzdělávací, misijní i katechetická činnost řádu, stejně jako mimořádná stavební i další umělecká aktivita s Tovaryšstvem Ježíšovým spojená, vyvolávala vždy nejen potřebu zkoumání z pohledu jejich výsledků a dopadů, ale také zájem o poznání aktérů těchto procesů a podchycení jejich životních osudů. Prostřednictvím důkladné prosopografické analýzy dobové evidence jezuitů, zpracovávané na několika úrovních míry podrobnosti,^[2] jsme se pokusily o rekonstrukci řádových kariér řeholníků působících v jezuitské rezidenci na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647–1773.^[3] Podle evidenčních katalogů prošlo svatohorskou rezidencí v letech

[1] Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

[2] Podrobný přehled a charakteristiku dostupných jezuitských evidenčních pramenů detailně zpracovala Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Jak vytvořit životopis jezuitů. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochovaní, dostupnost a vypovídací hodnota*. Folia Historica Bohemica 26/2, 2011, s. 365–402.

[3] Markéta HOLUBOVÁ, *Die Jesuitenresidenz Heiliger Berg bei Příbram in der Barockzeit*. In Petronilla Čemus (ed.) *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. Tomus 1. Praha 2010, s. 439–448; Markéta HOLUBOVÁ, *Jezuité a významná mariánská poutní místa v českých zemích*. In Jirí Mihola (ed.) *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno 2010, s. 104–106.

1647–1773 celkem 327 příslušníků Tovaryšstva Ježíšova, z toho bylo 271 kněží a 56 laických bratrů.^[4]

Věk vstupu do řádu

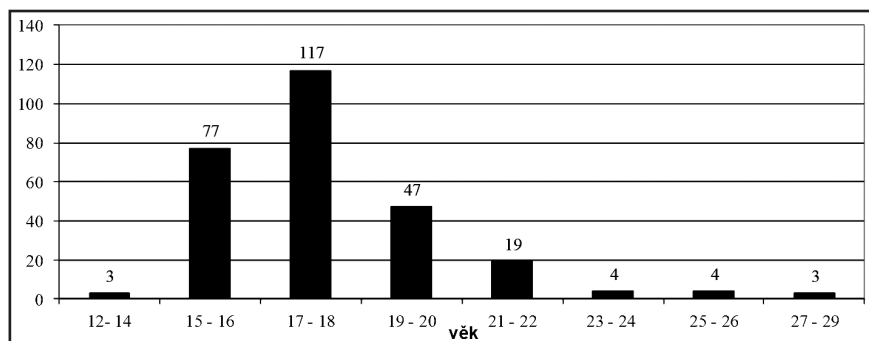
Ve svatohorské rezidenci ostatně jako v každém jiném řádovém domě žilo několik skupin členů, které se od sebe lišily jak mírou formace, tedy stupněm vázanosti k řádu, tak typem začlenění do jeho působení. Tovaryšstvo Ježíšovo bylo v zásadě řádem kněžským, tudíž většina členů působících na Svaté Hoře měla kněžské svěcení. Kněží také zajišťovali všechny činnosti, které řád ve společnosti vykonával, ať už se jednalo o službu duchovenskou, pastorační nebo o výchovu mládeže. Výraznou menšinu tvořili laičtí členové, kteří více méně zajišťovali praktický chod komunity a na vnější činnosti rezidence se téměř nepodíleli.

Samotná cesta jezuitských otců do svatohorské rezidence probíhala následujícím způsobem. Do Tovaryšstva Ježíšova vstupovali mladí muži většinou ve věku patnácti až osmnácti let. Kandidáti starší dvacet čtyři let byli přijímáni jen výjimečně, stejně jako chlapci mladší patnácti let^[5] (viz graf č. 1). K tomuto kroku se odhodlá-

[4] Archivum Romanum Societatis Iesu in Roma (dále jen jako ARSI), Bohemia (dále jen jako Boh), 90/I, *Catalogi breves* (1655–1667), anni: 1654/55 – fol. 115v; anni: 1655/56 – fol. 135v; anni: 1656/57 – fol. 154r; anni: 1657/58 – fol. 170v; anni: 1658/59 – fol. 179v; anni: 1659/60 – fol. 198r; anni: 1660/61 – fol. 214r; anni: 1661/62 – fol. 238r; anni: 1663/64 – fol. 265r–266v; anni: 1664/65 – fol. 284v; anni: 1665/66 – fol. 301v; anni: 1666/67 – fol. 314r; ARSI Roma, Boh 90/II, *Catalogi breves* (1668–1689), anni: 1667/68 – fol. 333r; anni: 1672/73 – fol. 352r; anni: 1674/75 – fol. 369v; anni: 1675/76 – fol. 380r; anni: 1676/77 – fol. 404r; anni: 1677/78 – fol. 423r; anni: 1678/79 – fol. 439v; anni: 1679/80 – fol. 457r; anni: 1680/81 – fol. 476v–477r; anni: 1681/82 – fol. 495v; anni: 1682/83 – fol. 520r; anni: 1683/84 – fol. 541/3r; anni: 1684/85 – fol. 552r; anni: 1685/86 – fol. 571r; anni: 1686/87 – fol. 606r; anni: 1687/88 – fol. 624v; anni: 1688/89 – fol. 645v; ARSI Roma, Boh 91/I, *Catalogi breves* (1690–1699), anni: 1689/90 – fol. 2v; anni: 1690/91 – fol. 21r; anni: 1691/92 – fol. 44r; anni: 1692/93 – fol. 69v; anni: 1693/94 – fol. 88r; anni: 1694/95 – fol. 111r; anni: 1695/96 – fol. 139r; anni: 1696/97 – fol. 167v; anni: 1697/98 – fol. 203v; anni: 1698/99 – fol. 236v; ARSI Roma, Boh 91/II, *Catalogi breves* (1699–1709), anni: 1699/1700 – fol. 248r; anni: 1700/01 – fol. 260v; anni: 1701/02 – fol. 277r; anni: 1702/03 – fol. 301r; anni: 1703/04 – fol. 323r; anni: 1704/05 – fol. 341r; anni: 1705/06 – fol. 356v; anni: 1706/07 – fol. 378r; anni: 1707/08 – fol. 388v; anni: 1708/09 – fol. 406r; Národní archiv Praha (dále jen jako NA Praha), *Jesuitica* (dále jen jako JS), *Catalogus personarum et officiorum Bohemiae S.J.* (1710–1729), sign. IIIo–437, karton č. 166, inv. č. 456; NA Praha, JS, *Catalogus personarum et officiorum Bohemiae S.J.* (1730–1759), sign. IIIo–438, karton č. 167, inv. č. 457; NA Praha, JS, *Catalogus personarum et officiorum Bohemiae S.J.* (1760–1769), sign. IIIo–439, karton č. 168, inv. č. 458; NA Praha, JS, *Catalogus personarum et officiorum Bohemiae S.J.* (1771–1772), sign. IIIo–440, karton č. 169, inv. č. 459; NA Praha, JS, *Catalogus personarum et officiorum Bohemiae S.J.* (1710–1773), sign. IIIo–482, karton č. 211, inv. č. 501; Moravský zemský archiv Brno (dále jen jako MZA Brno), *Cerroniho sbírka, Cathalogus personarum Provinciae Bohemiae Soc. Jesu* (1657–1709), sign. II 80.

[5] Ačkoliv nejnižší věk pro vstup do jezuitského řádu byl podle řádových Konstitucí stanoven

GRAF 1. VĚK, V NĚMŽ VSTUPOVALI DO ŘÁDU OTCOVÉ PŮSOBÍCI V LETECH 1647–1773 NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

vali zpravidla po absolvování nejvyššího ročníku jezuitského gymnázia – rétoriky, anebo o něco později, na začátku studia filozofie. Ojedinele registrujeme vstup do řádu i v průběhu teologických studií, jako tomu bylo v případě Antonína Strčanovského (1728–1799),^[6] popřípadě mezi kandidáty evidujeme vysvěcené kněze.^[7] Po vstupu do jezuitského řádu procházeli všichni adepti dvouletým noviciátem, který se nacházel v Brně, po jehož absolvování mohli pokračovat v přerušovaných studiích podle stupně dosaženého předchozího vzdělání. V 18. století, zejména kolem jeho poloviny, se pak prosadila praxe věnovat po noviciátu ještě jeden rok opakování gymnaziální látky, zejména procvičování v latině a řečtině. Následně kroky adeptů směřovaly na filozofickou fakultu v Praze, Olomouci nebo později i do Vratislavi, kde pobývali další tři roky.

Poté následovalo tři až čtyřleté období „první služby Tovaryšstvu“, zahrnující výuku v nižších, gramatikálních třídách gymnázia, později i duchovní vedení žáků, neboť přímé pokračování po dokončení filozofie na teologické fakultě náleželo jen těm mimořádně nadaným. Po uplynutí tohoto formačního období, dá se říci povinné řádové praxe, následovala dvou, popřípadě čtyřletá teologická studia, při nichž většinou během třetího ročníku dosahovali kandidáti kněžského svěcení. Celá intelektuální a duchovní formace člena řádu se dále završila jednak „druhou

na 14 let, zaznamenali jsme i jeden případ, kdy uchazeč vstoupil do řádu již ve 13 letech. Byl jím Vojtěch Pubetz (1674/1677–1748).

[6] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum et officiorum residentium ad S. Montem (1647–1773). Biografický slovník členů Tovaryšstva Ježíšova působících na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647–1773*. Příbram 2006, s. 71, záznam č. 228; Martin ŠTINDL, *Z Meziříčí za oceán. Životní pouť P. Antonína Strčanovského SJ (1728–1799)*. Brno 1999, s. 24–25.

[7] Jako vysvěcený kněz vstoupil do jezuitského řádu např. v roce 1682 Martin Vogler (1660–1729), který působil na Svaté Hoře v letech 1695–1697.

službou Tovaryšstvu“ v podobě jednoročního působení za katedrou, nejčastěji v první třídě vyššího gymnázia – poetiky, a také jednoročním prověřováním, tzv. „třetí probací“ (terciátem), jejíž hlavní náplň tvořila duchovní cvičení spojená s praxí v duchovní správě. Po jejím absolvování a obvykle po uplynutí dalších několika let se adepti definitivně začlenili do organismu Tovaryšstva Ježíšova závěrečnými sliby jako duchovní koadjutoři nebo profesové.

V intencích řádové struktury tvořili profesové (*professi quatuor votorum*)^[8] díky složeným čtyřem slavným slibům (tj. poslušnosti, čistoty, chudoby a poslušnosti vůči papeži) jakousi řádovou elitu, z jejíhož středu měli být vybíráni všichni vyšší hodnostáři řádu.^[9] Naproti tomu skupině duchovních koadjutorů byly předurčeny všechny nižší úřady, včetně představených řádových domů. Realita života však přinesla zcela odlišnou praxi, neboť čtyři sliby postupem doby skládala většina členů řádu, v 18. století se to stalo takřka pravidlem. Řádové funkce, včetně klíčových postů, v nichž se spojovaly řídicí kompetence s prestiží, zastávali pouze profesové. Těch, kteří absolvovali třetí probaci, ale nesložili sliby, bylo v Tovaryšstvu Ježíšovu velmi málo.^[10]

Výše uvedené skutečnosti se samozřejmě odrazily i na Svaté Hoře, a to ve zvyklostech uplatňovaných při jmenování do řídicích funkcí.^[11] Instalování jezuitského otce do funkce představeného rezidence pouze z řad profesů se stalo běžnou praxí až od počátku 18. století. V případě jeho dvou poradců se prokázalo, že profesní otcové vykonávali tento úřad pravidelně až od 30. let 18. století. I funkci ministra zastával ještě v roce 1732 pouze duchovní koadjutor, jímž byl Jan Lochovský (1692–1748).^[12] Ačkoliv prestižní funkce přináležely zejména od poloviny 18. století výhradně profesům,^[13] přesto registrujeme i výjimky. Ojediněle z řad duchovních koadjutorů byl jmenován pro léta 1753–1754 také *resolutor casuum*,^[14] kněz předsedající interním disputacím, při nichž se probíraly závažné případy ze zpovědnice. Dokonce v samém závěru před zrušením svatohorské rezidence mezi lety 1770–1772 byl svěřen úřad ministra, prokurátora a poradce duchovnímu koadjutorovi Václavu Schmidtbauerovi (1713–po roce

[8] Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 10–11.

[9] Těto zásadě odpovídala i původní představa, že profesové nebudou disponovat majetkem.

[10] Anna FECHTNEROVÁ, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*. I. Praha 1993, s. 7

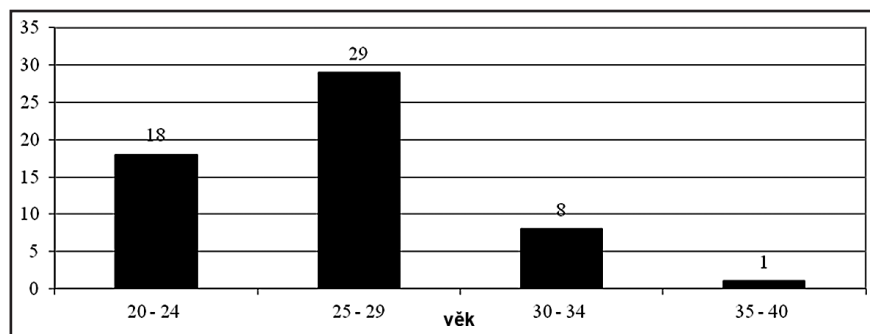
[11] Detailní rozbor jednotlivých funkcí následuje v další části studie.

[12] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...*, s. 46, záznam č. 128.

[13] Srov. Jaroslav ŠOTOLA, *Výzkum elit – hranice historické antropologie? Možnosti nového pohledu na jezuitský řád*. In Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.) *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha 2007, s. 242–247.

[14] Byl jím Leonard Scheitzl (1680–1758).

GRAF 2. VĚK, V NĚMŽ VSTUPOVALI DO ŘÁDU LAIČTÍ BRATRŮ PŮSOBÍCÍ V LETECH 1647–1773 NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

1773),^[15] jenž tu v letech 1743–1747 působil již jako profesor, prefekt mládeže a hudby, katechista, ale i jako exhortátor procesí.

Laičtí bratři, kteří zajišťovali provoz rezidence, vstupovali do Tovaryšstva Ježíšova v pozdějším věku, zpravidla až po vyučení v řemesle, obvykle mezi dvacátým až dvacátým devátým rokem svého života^[16] (viz graf 2). V ojedinělém případě registrujeme vstup do jezuitského řádu ve čtyřiceti letech.^[17] Z profesí, které laičtí bratři dokládali u přijímání do Tovaryšstva Ježíšova, byly zaznamenány především tyto: krejčí, písař, kuchař, ekonom, soukeník, švec, účetní, řezník, lékárník, kupec a lokaj. Z poněkud specifitějších řemesel lze jmenovat truhlář, sklenář, košíkář, klempíř, mědikovec a sochař. Podle evidenčních pramenů se při vstupu laických bratrů přihlíželo k jejich tělesnému zdraví, znalostem jazyků (češtiny a němčiny, ojediněle i latiny), avšak silný důraz se kladl i na to, uměl-li dotyčný číst, psát, zejména vysoce byly ceněny znalosti aritmetiky. Obdobně jako otcové procházeli i oni po absolvování dvouletého noviciátu odbornou a duchovní formací a po deseti letech řeholního života skládali závěrečné sliby jako koadjutoři v hmotných záležitostech Tovaryšstva Ježíšova.

Teritoriální původ svatohorských řeholníků

Pomocí řádových pramenů, které obsahovaly chronologicky vedené biografické záznamy otců a laických bratrů, si můžeme udělat také určitou představu

[15] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...*, s. 64, záznam č. 204.

[16] *Ibidem*, s. 86–98, záznam č. 272–327.

[17] Byl jím Václav Schindler (1700–po roce 1773), původním povoláním kupec.

o *původu* každého jednotlivce, jenž pobýval na Svaté Hoře^[18] (viz graf 3). Zřejmě tu převládali zemští Češi^[19] a Moravané (dohromady 93,7 %) před Slezany, říšskými Němci, Rakušany, Poláky či rodáky z Lužice a Kladska. Zřejmá byla také markantní absence členů slezského původu po roce 1755, což bylo způsobeno odtržením velké části Slezska a založením samostatné řádové provincie.^[20] Jestliže jsme konstatovali, že teritoriální původ jezuitů působících na Svaté Hoře lze doložit na základě řádových pramenů, neplatí to už zcela o původu sociálním. Při vstupu do jezuitského řádu přestával být jedinec členem rodiny, to vše mu mělo nahradit Tovaryšstvo Ježíšovo. Tento fakt se odrážel i v jezuitských písemnostech, které z větší části opomíjely zmínky o rodičích. Omezujeme se proto v tomto ohledu na rámcová zjištění. Zhruba 96 % příslušníků Tovaryšstva Ježíšova, kteří působili na Svaté Hoře, pocházelo z městského prostředí. Z toho téměř 45 % tvořila města, v nichž sídlily jezuitské koleje, rezidence nebo misie. Vůbec nejčtenější zastoupení v celkovém počtu registrovaných měst pak měli rodáci z pražského souměstí (16,2 %) a z Jindřichova Hradce (5,8 %). Zbývající lokality připadly na venkov.

Klademe-li si otázku, jaké měli *jazykové znalosti*^[21] svatohořští jezuité, je třeba při přejímání zaznamenaných hodnocení v řádových evidenčních pramenech zachovávat určitou míru kritičnosti a neopomíjet dva důležité faktory. Prvním bylo místo jezuitů v komunitě v době vytváření katalogů, protože je zřejmé, že např.

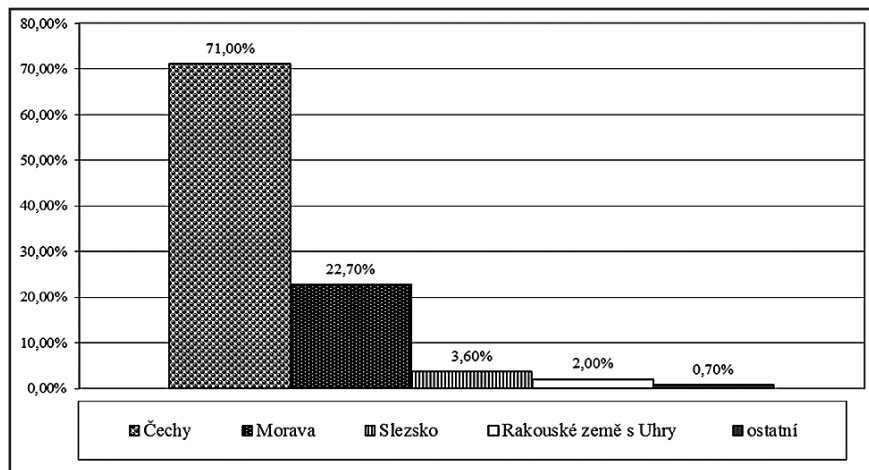
[18] ARSI Roma, Boh 17/I, Catalogi triennales I (1669), fol. 17r–18v; ARSI Roma, Boh 17/II, Catalogi triennales I (1672), fol. 264v–265r; ARSI Roma, Boh 18, Catalogi triennales I (1675), pag. 17; ARSI Roma, Boh 19, Catalogi triennales I (1678), pag. 16; ARSI Roma, Boh 20, Catalogi triennales I (1681), pag. 17; ARSI Roma, Boh 22, Catalogi triennales I (1685), pag. 17; ARSI Roma, Boh 23, Catalogi triennales I (1690), pag. 17; ARSI Roma, Boh 25, Catalogi triennales I (1693), pag. 18; ARSI Roma, Boh 28, Catalogi triennales I (1696), pag. 14–15; ARSI Roma, Boh 31, Catalogi triennales I (1700), pag. 12–13; ARSI Roma, Boh 34, Catalogi triennales I (1705), pag. 18–20; ARSI Roma, Boh 37, Catalogi triennales I (1711), pag. 26–26; ARSI Roma, Boh 40, Catalogi triennales I (1714), pag. 21–22; ARSI Roma, Boh 43, Catalogi triennales I (1717), pag. 23–24; ARSI Roma, Boh 46, Catalogi triennales I (1723), pag. 24–26; ARSI Roma, Boh 48, Catalogi triennales I (1726), pag. 24–25; ARSI Roma, Boh 51, Catalogi triennales I (1730), pag. 24–26; ARSI Roma, Boh 54, Catalogi triennales I (1734), pag. 27–29; ARSI Roma, Boh 57, Catalogi triennales I (1737), pag. 33–35; ARSI Roma, Boh 60, Catalogi triennales I (1740), pag. 37–38; ARSI Roma, Boh 63, Catalogi triennales I (1743), pag. 36–38; ARSI Roma, Boh 66, Catalogi triennales I (1746), pag. 37–39; ARSI Roma, Boh 69, Catalogi triennales I (1749), pag. 39–41; ARSI Roma, Boh 72, Catalogi triennales I (1754), pag. 42–43; ARSI Roma, Boh 75, Catalogi triennales I (1758), pag. 45–47; ARSI Roma, Boh 77, Catalogi triennales I (1761), pag. 55–56; ARSI Roma, Boh 80, Catalogi triennales I (1764), pag. 52–54; ARSI Roma, Boh 83, Catalogi triennales I (1767), pag. 56–58; ARSI Roma, Boh 86, Catalogi triennales I (1770), pag. 55–57.

[19] Přičemž zastoupení jednotlivých regionů bylo v tomto pořadí: střední Čechy (42,67 %), jižní Čechy (20,25 %), východní Čechy (16,81 %), západní Čechy (12,93 %) a severní Čechy (7,32 %).

[20] Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995, s. 111.

[21] Jazykovým znalostem byl věnován sloupec „linguae et musicae“ v prvním trienálním katalogu.

GRAF 3. TERITORIÁLNÍ PŮVOD JEZUITŮ PŮSOBÍCÍCH NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI V LETECH 1647–1773

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

znalosti řečtiny byly registrovány pouze u učitelů rétoriky a školských prefektů, popřípadě univerzitních profesů, neboť u jiných taková jazyková dovednost nebyla vyžadována. Obdobná situace platila i u „živých“ jazyků (češtiny a němčiny), kdy se znalost určitého jazyka mohla „ztratit“ s odchodem z velkých měst, jako byla Praha nebo Olomouc. Druhým důležitým kritériem byla jazyková situace nejen ve městě působení a v jeho blízkém okolí, nýbrž i v samotné komunitě, neboť skutečná míra znalosti českého jazyka se u jezuitů německého původu projevila až v okamžiku příchodu do bilingvního prostředí, jako tomu bylo i v případě svatohorské rezidence.

Z tohoto úhlu pohledu většina jezuitů, kteří působili na Svaté Hoře, ovládala prakticky bez problémů český jazyk, pouze v pěti případech byla místo *lingua bohemica* uvedena *lingua moravica*, což přesně korespondovalo s místem původu příslušného člena řádu. Znalost němčiny i jako druhého jazyka byla menší než znalost češtiny. Registrujeme také ojedinělé případy jezuitů, často rodáků ze severních Čech nebo ze Slezska, dále pak z německých oblastí Moravy (např. Znojmo, Svitavy, Holešov), Kladska, Lužice, ale i říšských Němců a Rakušanů, již si prakticky nikdy neosvojili základy českého jazyka. Tato neznalost jim však nebránila plně se zapojit do pastorační činnosti. Nejčastěji působili jako exhortátoři pro německé poutníky. Po roce 1737 se dokonce uplatňovala trojstupňová charakteristika jazykových znalostí: *supra / intra / infra mediocritatem*.^[22]

[22] Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Jak vytvořit ...*, s. 384.

Na druhou stranu samozřejmá byla i znalost tří nebo čtyř cizích jazyků současně. Výbornou jazykovou průpravu lze přisoudit Karlu Basenheimovi (1664–1741), který vedle německého jazyka prokazoval znalosti španělštiny, italštiny a francouzštiny. Je však nutné také přiznat, že češtinu prakticky vůbec neovládal, neboť pocházel z habsburské části Flander (území dnešní Belgie). Naopak Antonín Strčanovský (1728–1799), rodák z Velkého Meziříčí, který strávil řadu let v zámořských misiích, ovládal kromě němčiny, češtiny a španělštiny také některý z indiánských jazyků.^[23] Dobrymi znalci hebrejského jazyka byli Jan Capeta (1652–1723) a Václav Scharm (1699–1742), kteří ho také po řadu let vyučovali na teologické fakultě v Praze.^[24] Italštinu ovládali Maxmilián Amarel (1652/1655–1696), František Barbi (1677–1738) či Vojtěch Pubetz (1674/1677–1748), který si ji osvojil během svého sedmiletého působení v Římě.^[25] Naopak Josef Lüttigshaffen (1697–1767) nebo Václav Müllner (1722–?) hovořili francouzským jazykem. Znalost polského jazyka lze doložit u Jiřího Filtra (1655–1721), Kristiána Rolckeho (1699–?) i u Dominika Pasquala (1628–1681). Všichni ale dokonale ovládali latinu (vyjma laických bratrů), neboť tou se mluvilo a úřadovalo v rámci jezuitského řádu.

Období profesní aktivity

Svěřování úřadů na určité funkční období představovalo důmyslný mechanismus řádové personální politiky. Schválení a uvedení do příslušné funkce spočívalo v rukou samotného generála řádu, vlastní výběr osob pak prováděl provinciál.^[26] S činností svatohorské rezidence, jejíž nedílnou součástí byla správa jednoho z nejnavštěvovanějších mariánských poutních míst v Čechách, se spojovala řada funkcí, v nichž se obvykle jezuité každoročně obměňovali. V rámci řádového domu se nejen střídali, nýbrž každý zastával i několik funkcí. Běžné byly také opětovné návraty do rezidence v kratších časových odstupech. Každoročně zdejší řádový dům spravovali ve 2. polovině 17. století čtyři příslušníci řádu a po celé 18. století tu žilo sedm kněží a dva laičtí bratři. Přestože časté střídání míst pobytu i druhu činnosti bylo pro jezuity typické, existovaly i výjimky. Jako

[23] Martin ŠTINDL, *Z Meziříčí za oceán. Životní pouť P. Antonína Strčanovského SJ (1728–1799)*. Brno 1999, s. 55–56.

[24] Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*. Praha 1986, s. 42, 392.

[25] ARSI Roma, Boh 91 II, *Catalogi breves (1700–1719)*, anni 1715/16 – fol. 481v; anni 1716/17 – fol. 496v; anni 1717/18 – fol. 510v; anni 1718/19 – fol. 522v; ARSI Roma, Boh 92 I, *Catalogi breves (1720–1742)*, anni 1719/20 – fol. 1v; anni 1720/21 – fol. 14v; anni 1721/22 – fol. 27v.

[26] Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 160–161.

jeden příklad za všechny můžeme uvést Jana Záborského (1658/1659–1725),^[27] který strávil na Svaté Hoře více jak patnáct let svého života. Převážně se věnoval zpovídání, kázání a vedení duchovních rozhovorů. Autor úmrtního elogia k jeho osobě poznamenal toto: „*Hořel neobyčejnou zbožnou úctou vůči nebeské Královně, zvláště zázračné soše Svatohorské ... když si mohl vybrat z několika kolejí místo působení, dal přednost té naší [Březnici – Svaté Hoře], aby mohl častěji navštěvovat svou Naději a Utěšitelku.*“^[28] Jelikož nebylo vůbec obvyklé, aby si člen řádu volil sám, kde bude působit, lze i podle následujících slov v elogiu vyvozovat, že důvodem dlouhodobého pobytu Jana Záborského ve svatohorské rezidenci byl především nedostatek fyzických sil a s postupem let i stále se zhoršující psychické problémy.

V čele rezidence stál představený (*superior*).^[29] Pomocí kvantitativně orientovaného zpracování evidenčních pramenů byly zrekonstruovány kariérní vzorce svatohorských superiorů, z nichž vyplynulo, že instalování jezuitského otce do funkce superiora z řad profesů se stalo běžnou praxí až od počátku 18. století. V případě Svaté Hory zastávalo tento post v průběhu let 1647–1773 celkem čtyřicet devět otců, z nichž pouze sedm nemělo složené slavné sliby. Jednalo se o duchovní koadjutory (*coadiutores spirituales*), kteří tuto funkci vykonávali pouze ve 2. polovině 17. století, přičemž ve třech případech registrujeme jejich působení i ve dvou krátce po sobě následujících funkčních obdobích. Na druhou stranu mezi svatohorskými představenými neevidujeme tzv. *professi trium votorum*.^[30] Na základě důkladného studia evidenčních pramenů také vyplynulo, že oproti rektorům – představeným jezuitských kolejí, kteří vykonávali svěřenou funkci vždy

[27] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 81, záznam č. 265.

[28] ARSI, Boh 140, *Annuae Provinciae Bohemiae Societatis Jesu ad Annum 1725, Annuae Collegii Societatis Jesu Brzeznicii ad Ao 1725, Elogium Joannes Zaborsky*, p. 34: „*Erga Caeli Reginam, praecipue in Statua Sacro Montana Thaumaturgam, singularissima ferebatur devotione, ... Data inter complurima Collegia statio illi eligenda, nostram praehabuit.*“ Za poskytnutou konzultaci k latinskému překladu děkuji dr. Kateřině Bobkové-Valentové z Historického ústavu AV ČR, v. v. i.

[29] Markéta HOLUBOVÁ, „*Superior*“ – *představený rezidence z pohledu evidenčních jezuitských pramenů*. *Folia Historica Bohemica* 26/1, 2011, s. 89–103; Celkový přehled svatohorských superiorů předkládá Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 102–103.

[30] Byli to otcové, kteří prošli třetí probací, ale nesložili slavné sliby z důvodu nějakého osobního nedostatku či chyby, které jim bránily ve vykonávání povinností spojených s postavením profesy. V případě Svaté Hory registrujeme pouze jeden takový případ. Byl jím Šimon Křepelka (1675–1713), který tu však v letech 1712–1713 nezastával funkci superiora, nýbrž působil jako prefekt hudby a mládeže, exhortátor procesí, operarius a katechista. Blíže viz Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život ...* s. 11; Anna FECHTNEROVÁ, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*. I. Praha 1993, s. 7.

po dobu tří let,^[31] svatohorští superioři zastávali tento úřad v rozmezí od jednoho roku až po dobu šesti let.

Do řádové elity se svatohorští superioři etablovali po složení slavných slibů, k nimž přistupovali během tří až pěti let po absolvování jednoletého terciátu, obvykle mezi třicátým čtvrtým a třicátým osmým rokem svého života, často až po patnácti letech působení v řádu. Povolení k připuštění ke slibu uděloval generál řádu, samozřejmě na základě doporučení provinciála. O typu skládaných slibů rozhodovalo pravděpodobně několik faktorů, z nichž nejdůležitější bylo složení zkoušky z teologie, další požadavky bohužel nejsme s to postihnout. Ale ani po splnění daných podmínek nebylo připuštění ke slibům automatické, poměrně často se totiž setkáváme s odložením slibů u jednotlivců. Jedním z těch, jehož žádost o připuštění ke slibům generál řádu na poprvé odmítl, byl i svatohorský superior Václav Kolčava (1623–1680).^[32] Proč složil slavné řádové sliby až na druhý pokus, však prameny neprozradily.^[33] V průběhu 18. století se ustálil zvyk, že se závěrečné sliby skládaly nejčastěji na svátek Očištvování Panny Marie (2. 2.), v menší míře zaznamenáváme i další mariánské svátky, k jakým náležely Nanebevzetí Panny Marie (15. 8.) nebo Zvěstování Panny Marie (25. 3.).^[34]

Významné hledisko, které zajišťovalo prestižní funkci v řádu, představovalo dosažené vzdělání. Řada svatohorských superiorů tak byla i nositeli akademických hodností, k jakým patřil „doktor filozofie“ nebo „doktor teologie“. Zejména teologický doktorát, který jako učená hodnost byl udílen sporadicky, a to i řadu let po dokončení teologických studií, otevíral cestu k vyšším řádovým hodnostem. Z tohoto úhlu pohledu registrujeme v řadách svatohorských superiorů dvanáct doktorů filozofie a tři doktory teologie.

Další klíčovou konstantou, která posilovala začlenění do úzce vymezeného okruhu prestižních činností, byl vedle vzdělání také dosažený věk řeholníka. Nejčastěji se na Svaté Hoře stávali představenými příslušníci řádu ve věku 45–65 let (viz graf č. 4). Pouze výjimečně stanul v čele rezidence otec mladší čtyřicet let, jako tomu bylo v případě Jana Hada (1637–1679), který pět let po složení slavných slibů a v necelých třiceti osmi letech byl ustanoven do této funkce na dva roky, a to v letech 1675–1676.^[35]

[31] Markéta HOLUBOVÁ – František BAHENSKÝ (ed.) – Jiří WOITSCH (ed.) *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*. Praha 2009, s. 40–41.

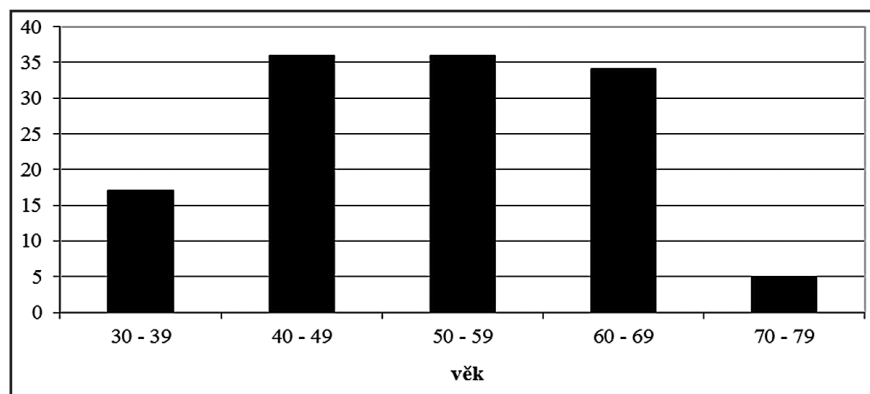
[32] Václav Kolčava působil jako superior na Svaté Hoře v letech 1667–1671. Blíže viz Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 40, záznam č. 103.

[33] ARSI Roma, Germania 112 I, Bohemia, Epistulae de promovendis ad gradum, fol. 272r.

[34] Obdobně viz Kateřina VALENTOVÁ, *P. Antonius Jenisch S.I. Životopis jednoho z mnoha jezuitských učitelů*. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 47, 2007, s. 199.

[35] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 32, záznam č. 69.

GRAF 4. VĚK, V NĚMŽ BYLI DO FUNKCE VOLENI SUPERIOŘI NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI V LETECH 1647–1773

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

Porovnáme-li kariéry a životní osudy svatohorských superiorů, zjistíme několik souvislostí. Prokázalo se, že začátek cesty k dosažení jejich řádové hodnosti představovalo vyučování v jedné z vyšších gymnaziálních tříd, popřípadě školská prefektura.^[36] Další dráha jejich kariéry se však mohla odvíjet několika směry. Jednou z možností bylo pokračování v pedagogické práci, která se nejdříve odehrávala na filozofické fakultě. Odtud se pak odebírali jako profesori na teologickou fakultu a podle rozhodnutí představených zůstávali na stejném učilišti nebo přecházeli na jiné. Na teologických učeních začínali na katedrách morální teologie, pak vyučovali polemickou teologii nebo vykládali Písmo svaté, aby nejlepší z nich povýšili na stolicí spekulativní a dogmatické teologie. Obvykle se této pedagogické činnosti věnovali více jak deset let. Teprve potom se stávali představenými řádových domů, tedy i superiorů rezidence. V případě další varianty vedly vlastní schopnosti otce i ke zcela odlišným úkolům. Například Vojtěch Pubetz (1674/1677–1748) vykonával dříve, než se stal řádovým hodnostářem, pastorační práci.^[37] V letech 1716–1722 působil dokonce jako penitenciář v Římě.^[38] Případný sestup do funkce superiora jako na méně náročnou a méně odpovědnou, avšak stále prestižní pozici, se používal jednak dočasně u vysoce exponovaných řádových hodnostářů, ale především u otců, u nichž se jednalo o zajištění ve stáří. Příkladem

[36] Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život ...*, s. 62.

[37] Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník ...* s. 58–59.

[38] ARSI Roma, Boh 91 II, Catalogi breves (1700–1719), anni 1715/16 – fol. 481v; anni 1716/17 – fol. 496v; anni 1717/18 – fol. 510v; anni 1718/19 – fol. 522v; ARSI Roma, Boh 92 I, Catalogi breves (1720–1742), anni 1719/20 – fol. 1v; anni 1720/21 – fol. 14v; anni 1721/22 – fol. 27v.

může být kariéra Jana Capety (1650–1723).^[39] Po několikaleté pedagogické práci na filozofické a teologické fakultě v Praze, Olomouci i ve Vratislavi, po níž následovaly významné řádové hodnosti (např. rektor koleje, pomocník konzultora provincie), nadto v letech 1705–1708 byl vyslán za českou jezuitskou provincií do Říma, působil ke sklonku života ve věku 68–71 let jako superior na Svaté Hoře u Příbrami.^[40] Poté dožil poslední dva roky ve východočeské rezidenci v Chlumku u Luže.^[41]

Díky významnému postavení ve struktuře řádových povolání zastával superior v rezidenci hned několik řídicích funkcí. Jako ekonom (*oeconomus*) zajišťoval správu řádového domu, kontroloval jeho hospodaření a řešil majetko-finanční problémy. V provádění svěřených úkolů mu napomáhali jemu přímo podřízení laičtí bratři – nákupčí (*emptor*) a *dispensator*. Někdy nacházíme v jezuitských pramenech jenom označení pomocník ekonoma (*socius oeconomi*). Nemálo starostí jistě přinesla představenému i funkce prefekt stavby (*praefectus fabricae*), která v sobě zahrnovala péči o náležitý chod prací na stavbě poutního komplexu. Pokud si uvědomíme, že na Svaté Hoře probíhaly téměř nepřetržitě stavební úpravy a souběžně s nimi i jejich umělecká výzdoba, pak je jisté, že vykonávání této funkce vyžadovalo mnoho úsilí a elánu. Jedním z hlavních úkolů superiora bylo totiž zajistit pravidelný přísun peněz od donátorů pro hladký průběh prací na stavbě. Neméně důležitá byla i volba vhodných architektů, malířů, řemeslníků, což samozřejmě vyžadovalo od svatohorského představeného obrovské množství kontaktů a referencí. Četné spory o výši platů a dodatečná vymáhání nedoplatků se tak nejednou řešila i soudní cestou.^[42] Prefektu stavby také náležela kontrola a konečné převzetí odvedené práce od umělců nebo řemeslníků.

Z dalších, ale už nepravidelně uváděných funkcí, které mohly vedle superiora zastávat i ostatní členové rezidence, evidujeme tyto: zpovědník, kazatel, prefekt kostela nebo resolutor casuum.^[43] Superior plnil rovněž reprezentativní povinnosti, jaké ostatně činili i ostatní svatohorští otcové, které zahrnovaly například každoroční účast na mši v zámecké kapli na Orlíku, správu slivecké farnosti, pravidelné bohoslužby v kostele sv. Jakuba v Příbrami nebo příležitostná kázání

[39] Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník ...* s. 42–43.

[40] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 59, záznam č. 24.

[41] Markéta HOLUBOVÁ, *Chlumek u Luže (K barokním vazbám mezi jezuitskou rezidencí a poutními místem)*. In Emil Voráček a kol. *Luže v dějinách. I. Od počátků středověku až do konce 17. století*. Praha 2010, s. 150, záznam č. 180.

[42] NA Praha, fond Řád redemptoristů (dále jen jako fond ŘR), sign. MI/17, Dluhy a účty, karton č. 88, inv. č. 214.

[43] Srov. Markéta HOLUBOVÁ, „Superior“ – představený rezidence z pohledu jezuitských evidenčních pramenů, *Folia Historica Bohemica* 26/1, 2011, s. 100.

o poutích a významných farních slavnostech v Pičíně, v Hostimicích, v Obořišti, v Hořovicích, v Písku a jinde.^[44] Četná byla i jejich publikační činnost.

Nelze ani opomenout skutečnost, že osobní angažovanost superiora výrazně ovlivnila počátky zdejší poutní tradice. Jednalo se o Jiřího Konstance (1607–1676),^[45] který se narodil v roce 1607 v Řepíně u Mělníka v evangelické rodině. Za studií v jezuitské koleji v Jičíně konvertoval a v roce 1628 vstoupil do jezuitského řádu. Jako superior působil ve svatohorské rezidenci v letech 1651–1652. Zřejmě z jeho počínu byla v roce 1652 převezena milostná socha Panny Marie Svatohorské do Prahy kvůli pořízení rytiny vhodné pro tisk.^[46] Během této doby byla vystavena u klementinských jezuitů v kostele sv. Salvátora, kde se těšila hojně návštěvnosti mariánských ctitelů. V témže roce vyšla také jeho kniha *Succurre miseris*,^[47] která představuje vůbec první dochované pojednání o historii Svaté Hory. O tom, že Jiří Konstanc sepsal toto dílo přímo na Svaté Hoře, se dovídáme z údajů uvedených v dedikaci prvního vydání.^[48] Můžeme se tedy domnívat, že tyto dvě okolnosti výrazně přispěly k tomu, že ze Svaté Hory u Příbrami se téměř ze dne na den stalo vyhledávané kultovní místo, na němž se shromažďovaly desítky tisíc poutníků. To koneckonců potvrdily i řádové deníky. Jestliže roční návštěvnost Svaté Hory v roce 1652 představovala 1821 věřících, pak v roce 1653 bylo evidováno již 14 543 poutníků a i v následujících letech počet svatohorských prosebníků výrazně stoupal.^[49]

Každý představený na Svaté Hoře měl k ruce jednoho nebo dva poradce (*consultores*). V praxi to znamenalo, že svými radami a úsudky pomáhali představeným činit ta nejlepší rozhodnutí. Setrvali zde maximálně tři roky a po vypršení stanovené lhůty bývali přeloženi jinam nebo v rámci svého působíště vykonávali jinou činnost. Veškerý praktický chod řádového domu řídil otec ministr (*minister*),

[44] František Xaver HOLAS, *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*. Praha 1929, s. 441.

[45] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 23–24, záznam č. 32.

[46] SVCCVRRE miseris. Swatohorská Panna Marya / neyslawněgssý Rodička Božj w Czechách nad Pjbrami / prawe spasytedlné mnohonásobné Autočisště We wsseligakých jak Dusse / tak Těla / potřebách pobožně wzywána / a k obzwlásstnjmu obljběj. Wysoce Vrozeného Pána Pana Giřjho / Swaté Ržjmské Ržisse Hraběte Wratislawa z Mitrowic / ec. Wlastnj téhož Dobročinnosti k potěssenj nasseho Národu w Wlastenském Jazyku na swětlo wydaná. S Powolenjm Wrchnosti: Wytisštěná w Starém Městě Pražském / w Impressý Cýsařsko=Akademické Léta Páně Tisýcýho Ssestistého Padesátého druhého [=1652], s. 189–190 (dále jen jako *Succurre miseris*).

[47] Blíže Zdeněk TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. II/4, Praha 1936, s. 159, záznam č. 4308; 2. vydání z roku 1655, záznam č. 4309.

[48] *Succurre miseris*, fol. A2a: „[...] na Swaté Hoře / den Památhy Swatého Gitu / Léta Páně Ssestnáctistého Padesátého Druhého [= 23. dubna 1652]. ... Rezydency Pjbramská.”

[49] NA Praha, fond ŘR, sign. P–7, *Diarium Residentiae in Sacro Monte (1647–1669)*, inv. č. 104: rok 1652, 1653, nefoliováno.

pokud tímto úkolem nebyl pověřen samotný představený. Naproti tomu prokurátor (*procurator*), kterého ve svatohorských katalogích registrujeme až od počátku 18. století, se věnoval materiálnímu zajištění, tj. dobrému hospodaření s movitým i nemovitým majetkem rezidence. Často zastupoval svatohorskou rezidenci i před soudy. Významné postavení zaujímal *resolutor casuum*, kněz předsedající interním disputacím v řádovém domě, při nichž se probíraly závažné případy ze zpovědnice. Obvykle byly výše uvedené funkce kumulovány v rukách jednoho nebo dvou jezuitů z řad profesů, otců ve věku 50–60 let a zpravidla již osvědčených v řídicích postech. Na druhou stranu i nositelé těchto prestižních hodností byli zapojováni do ryze pastorační práce, jakou znamenalo provádění exhortací došlým poutníkům.

Poradcem svatohorských představených v ryze duchovních záležitostech býval spirituál (*praefectus spiritualis*), o hmotnou stránku se staral správce kostela (*praefectus templi*). A jako v každém domě, tedy i na Svaté Hoře, byl jeden z otců, tzv. *historicus domus*,^[50] pověřen sepisováním každoročních zpráv rezidence a sestavováním suplementů připojovaných k podrobným řádovým katalogům.^[51] Nejčastěji byla funkce historika svěřena do péče otců, kteří se starali o duchovní růst komunity anebo se věnovali pastorační činnosti, k jakým patřili spirituálové, zpovědníci nebo exhortátoři. Mnohdy byla s tímto postem spojena i funkce knihovníka (*praefectus bibliothecae*).^[52] Archiváře si svatohorští jezuité platili jen příležitostně, jako se to stalo v roce 1759, kdy za blíže nespecifikované archivní práce obdržel Maxmilián Tomitzky (1714–1762)^[53] od svatohorských jezuitů 2 zl. a 6 krejcarů.^[54]

Katecheta (*catechista*) pronášel výklady víry nejen na Svaté Hoře, nýbrž občas vypomáhal v nedaleké Příbrami ve farním kostele sv. Jakuba. Ve svatohorské rezidenci žili jeden až dva misionáři (*missionarii*), kteří vykládali v častých promluvách věroučné články a mravní zásady, konali křesťanská cvičení s mládeží, vyhledávali, ale ještě častěji přijímali dobrovolně odevzdané bludné, pověrečné a nemravné knihy a nahrazovali je knihami katolickými. Dále vyhledávali tajné nekatolíky,

[50] Tato funkce nepatřila mezi hlavní zaměstnání jezuitů, proto se objevuje v jezuitských evidenčních katalogích nepravidelně. Nicméně první *historicus domus* byl zaregistrován k roku 1695 a byl jím Michael Wroblitius (1644–1706).

[51] Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae Provinciae Bohemiae (1623–1755)*, *Folia Historica Bohemica* 25/1, 2010, s. 31–32.

[52] Markéta HOLUBOVÁ, *Katalog svatohorské knihovny*. In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998, s. 182–247.

[53] ARSI Roma, Boh 92 II, *Catalogi breves (1743–1760): anni 1758/59*, fol. 563r. Podle těchto pramenů žil Maxmilián Tomitzky v Profesním domě na Malé Straně v Praze, kde kromě jiných funkcí zastával i archiváře české jezuitské provincie.

[54] NA Praha, fond ŘR, sign. M–85, *Rationes menstricae et annuae accepti et expositi Ecclesiae B. V. Mariae Sacri Montis Soc. Iesu II. (1754–1771)*, inv. č. 81 – nefoliováno.

poučovali je, připravovali je k vyznání katolické víry a ke smíru s církví, zpovídali a posluhovali svatým přijímáním. V nutných případech křtili, zaopatřovali nemocné a odsouzence. Někdy je v jezuitských pramenech naopak zmiňován tzv. *operarius*.^[55] Vzhledem k tomu, že docházelo ke kumulování funkcí, bylo běžnou praxí, že svatohorský jezuita mohl být zároveň operářem i misionářem, operářem i tím, který jedná a rozmlouvá s lidmi – konverzátozem (*conversator*), anebo operářem a návštěvovatelem vězení a špitálů (*visitor carceris et hospitalium*), přičemž nejbližší k sobě měly funkce operářů a konverzátozem. Základní rozdíl mezi operáři a konverzátozem na straně jedné a misionáři na straně druhé spočíval v intenzitě návaznosti na sídlo domovské komunity, neboť samotná činnost byla prakticky totožná.

Vedle výše uvedených každodenních povinností vykonávali svatohorští otcové také pedagogickou činnost,^[56] neboť při zdejší rezidenci působila nejnižší jezuitská škola, tzv. elementárka,^[57] v níž se vyučovalo základům čtení, psaní a počítání. Původně byla určena jen k výchově osmi nebo devíti chlapců, kteří zpívali při svatohorských bohoslužbách, ale brzy byla zpřístupněna také dětem příbramských měšťanů. Podle pozdějších zápisů v diářiích studovalo na Svaté Hoře v roce 1748 až 39 žáků, v roce 1755 se vzdělávalo 19 externích a 8 domácích studentů a v roce 1770 do lavic usedalo 30 externistů a 8 domácích.^[58] Výuka se řídila studijními pravidly z *Ratio studiorum*, která byla uložena v samotné svatohorské knihovně^[59] a která se běžně uplatňovala i na ostatních jezuitských školách. Žákům ve škole se věnoval jezuita – profesor (*professor*), který zastával i funkci prefekta mládeže (*praefectus juvenum*), jímž býval nejčastěji sám prefekt hudby (*praefectus musicae*).

Ostatní funkce zde vykonávané vycházely z činnosti spojené s posláním Svaté Hory jako významného mariánského poutního místa v Čechách. Ve zdejším chrámu působili tři zpovědníci (*confessarius*), přičemž jeden z nich, označovaný

[55] Miroslav HEROLD, SJ, *Operarius a příbuzné funkce v jezuitském řádu*. Folia Historica Bohemica 26/1, 2011, s. 105–115.

[56] Např. *Jezuitské školství v době protireformace – země Koruny české a střední Evropa*. 25. mezinárodní koleniologické kolokvium. Uherský Brod, 12.–13. 10. 2005, Studia comeniana et historica 36/75–76, Uherský Brod 2006; Ivana ČORNEJOVÁ, *Jezuitské školství a Jan Amos Komenský*. In Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému. Praha 1990, s. 74–86. Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Každodenní život ...*, s. 53–85.

[57] Např. Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 1995, s. 56; Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Každodenní život ...*, s. 57, 85–86; Karel MACÁK, *Některé prameny k výuce matematiky na jezuitských gymnáziích*. In Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 19, 2005–2006, s. 177–185.

[58] NA Praha, fond ŘR, sign. P–7, Diarium Residentiae in Sacro Monte (1748–1772), inv. č. 108 (nefoliováno).

[59] Markéta HOLUBOVÁ, *Katalog svatohorské knihovny*. In Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 199, záznam č. 39.

jako *confessarius nostrorum*, byl určen pro samotné svatohorské řeholníky. Exhortátoři (*exhortatores*) měli na starosti duchovní promluvy, které pronášeli v českém a německém jazyce. K podpoře a propagaci mariánského kultu přispívali i zdejší kazatelé. Zpočátku zde působil jeden jezuita jako kazatel (*concionator*), kterému od 70. let 17. století v době slavností a svátků vypomáhal ještě pomocník (*concionator in festi*). Na základě kvantitativně orientovaného zpracování evidenčních pramenů byly zrekonstruovány kariérní vzorce svatohorských kazatelů, z nichž vyplynuly činnosti, které je v různé intenzitě provázely prakticky po celý život (viz graf 5).

Jednalo se o zpovídání, poskytování rozhovorů, katecheze a kazatelství, tedy aktivity, které vyžadovaly značné řečnické nadání, trpělivost, rozvážnost a v neposlední řadě také vlídné a přívětivé vystupování na veřejnosti. Častá byla i znalost obou zemských jazyků. V průběhu řádové kariéry se svatohorští kazatelé zaměřovali nejdříve na studenty, vlastní komunitu a posléze i na laiky. S věkem a nárůstem zkušeností se měnila jen prestiž svěřovaných úkolů. V případě kazatelské praxe registrujeme od 30. let 18. století delší či kratší pobyty otců na Svaté Hoře před nebo v průběhu zapojení do kajících misíí.^[60] Jako jeden příklad za všechny lze uvést Františka Dermiška (1688–1757),^[61] který tu kázal v letech 1729–1731, poté věnoval kajícím misiím čtrnáct vrcholných let své kariéry.^[62] Vůbec nejdéle funkci svatohorského kazatele zastával Adauctus Ugezď (1675–1755),^[63] a to plných dvanáct let.

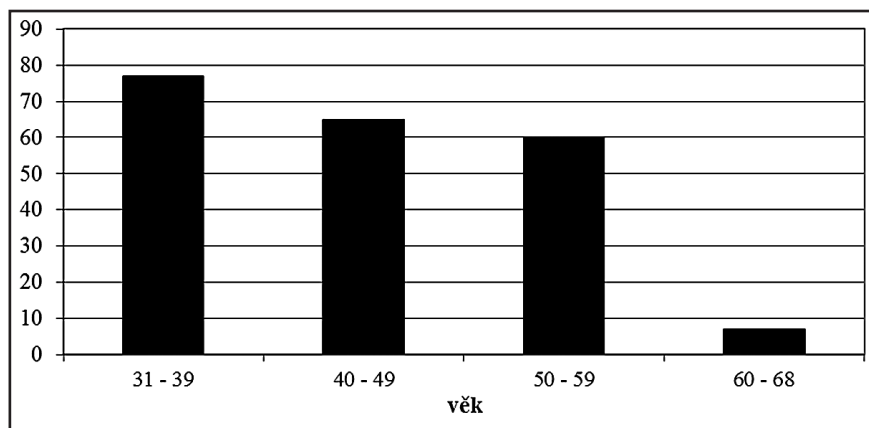
[60] Kající misie, začleněné jezuitů do pastorační práce v roce 1734, kladly důraz spíše než na učení teologickým poučkám a dogmatům na šíření morálního kodexu každodenního chování křesťana, na zintenzívnění a zniternění prožitku víry, na reformu mravů a zvyků. Blíže viz Alois KROESS, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. III. Die Zeit von 1657 bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu im Jahre 1773*. Olomouc 2012, s. 950–980; Karel NEDOBITÝ, *Třeboňská misie Antonína Koniáše roku 1740*. In Výběr prací členů Historického klubu při jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 27, 1990, s. 202–209; Martin SVATOŠ, *Zde byly jeho Indie. Jezuitské misie v českých zemích a P. Antonín Koniáš*. In Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Miloš SLÁDEK – Martin SVATOŠ (eds.) *Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuitů Antonína Koniáše*. Praha 2013, s. 17–39; Pavla STUČHLÁ, *Misionáři na Prachaticku v polovině 18. století*. In Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Miloš SLÁDEK – Martin SVATOŠ (eds.) *Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuitů Antonína Koniáše*. Praha 2013, s. 56–66.

[61] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum...*, s. 26, záznam č. 40.

[62] Srov. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Ti, co chodili s Koniášem*. In Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Miloš SLÁDEK – Martin SVATOŠ (eds.) *Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuitů Antonína Koniáše*. Praha 2013, s. 40–55.

[63] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum et officiorum residentium ad S. Montem (1647–1773). Biografický slovník členů Tovaryšstva Ježíšova působících na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647–1773*. Příbram 2006, s. 75, záznam č. 244.

GRAF 5. VĚK, V NĚMŽ SE JEZUITÉ PŮSOBÍCÍ NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI V LETECH 1647–1773 STÁVALI KAZATELI

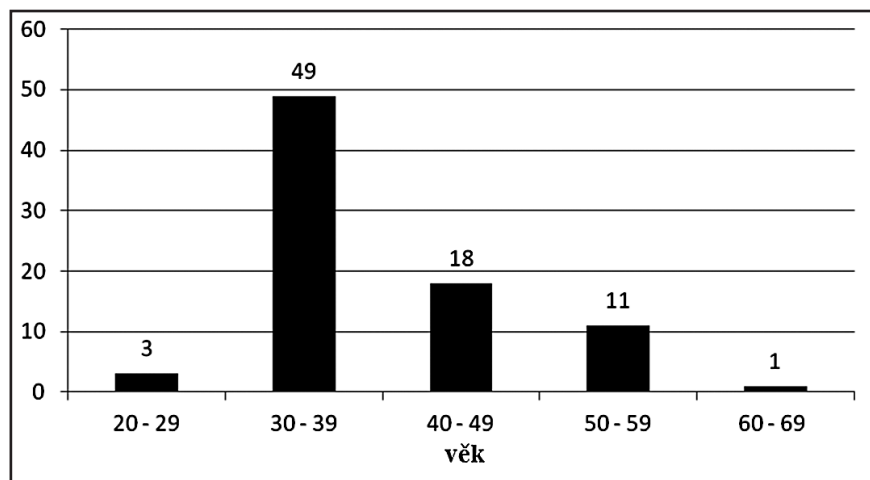

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

Hudbu při mších, významných příležitostech a slavnostech zajišťoval na Svaté Hoře prefekt hudby (*praefectus musicae*).^[64] Jeho funkce vyžadovala poměrně vysokou erudici, neboť hudba v barokní době představovala jednu z hlavních forem okázalé prezentace řádu na veřejnosti. Obecně platilo, že funkci hudebních prefektů na Svaté Hoře vykonávali mladí zralí muži v průměrném věku 30–40 let (viz graf č. 6). Případný návrat k práci hudebního prefekta v pokročilejším věku lze chápat jako snahu o zajištění ve stáří. Bohužel o jejich hudebních znalostech získáváme z jezuitských písemných a tištěných pramenů často jen velice obecné poznatky. O řadě prefektů hudby víme, že byli nadprůměrnými muzikanty nebo ovládali hru na více nástrojů, jako například František Kindermann (1738–1769), Antonín Pilát (1731–?) nebo Jan Reling (1730–?), u Jana Raucha (1724–?) byla doložena znalost hry na housle, František Schmidt (1694–1731) byl výborným trubačem a Václav Klein (1670–1743) stejně jako Jakub Sitter (1666–1713) ovládali hru na varhany. Mnozí měli dobře pěstěný hlas, ojediněle nacházíme informace o tom, že byli autory drobných skladeb, jako například Jiří Havelka (1642–1701), Simon Machaonský (1643–1698), Jiří Pošmurný (1621–1680), Jakub Sitter či Michael Wroblitius (1644–1706). Dá se říci, že takřka každý pátý jezuita působící na Svaté Hoře prokazoval hudební dovednosti. Zároveň hudební nadání neopravňovalo žádného člena řádu

[64] Soupis hudebních prefektů, kteří působili na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647–1773, uvádí blíže Markéta HOLUBOVÁ, *Biografický slovník hudebních prefektů jezuitského řádu působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556–1773. Biographical dictionary of musical prefects of the Jesuit order active in Bohemia, Moravia and Silesia in the years 1556–1773*. Praha 2009, s. 190–191.

GRAF 6. VĚK, V NĚMŽ PŮSOBILI NA SVATÉ HOŘE U PŘÍBRAMI JEZUITÉ JAKO HUDEBNÍ PREFEKTI

Pramen: ARSI Roma, Boh 14–87, Catalogi triennales I, vlastní výpočty

k tomu, aby zastával tuto funkci do konce života, ani k jiným výhodám. Prakticky to znamenalo, že jako příslušník jezuitského řádu milující hudbu nemohl počítat s tím, že se po vstupu do řádu zcela oddá této zálibě. Zdá se, že již čtyři roky byla výjimečně dlouhá doba pro vykonávání této funkce. Jeho hudební schopnosti se pak znovu využily nejspíše tehdy, když bylo v kostele málo hudebníků. Tak mohli uplatnit snad své pěvecké a hudební dovednosti na Svaté Hoře i Dominik Červenka (1649–1707), Václav Müllner (1722–?), Jirí Quartl (1667–1731), Jan Řepa (1695–1753), Jakub Sitter či Daniel Wotawský (1676–1720).

Jak už bylo výše uvedeno, působili na Svaté Hoře v 18. století dva laičtí bratři, přičemž rozdělení jejich povinností bylo následující. Jeden z nich zastával čistě jen úkoly spojené s hospodařením rezidence,^[65] a tak je v jezuitských katalozích často označován jako nákupčí (*emptor*) nebo pomocník ekonoma (*socius oekonomi*). Jako *dispensator* pečoval o zásoby, především potravinové, vydával je kuchaři nebo je přijímal zejména od nákupčího. Druhý laický bratr jako správce sakristie (*sacristanus*) připravoval veškerá liturgická náčiní ke mším nebo slavnostem, po skončení obřadů je zase dával do pořádku a uklízel na původní místo. K dalším jeho povinnostem náleželo pečení oplatek, přísluhování při mších i zajišťování veškeré údržby pro zdárný chod rezidence.^[66] Býval také

[65] *Pravidla Tovaryšstva Pána Ježíše Kterí obzvláštní Ouřady mají*. Praha 1724, s. 24–27.

[66] *Ibidem*, s. 1–9, 20.

infirmářem (*infirmarius*),^[67] který prováděl v rezidenci zdravotnický dohled nad členy řádu.

Ačkoliv řádové Konstituce Tovaryšstva Ježíšova připouštěly, aby nekněží vykonávali i některé správní funkce,^[68] v praxi byla situace zcela odlišná. V případě Svaté Hory byl zaznamenán pouze jediný případ, kdy laický bratr Matyáš Krzikawa (1665–?)^[69] zastával funkci prefekta stavby, a to v roce 1706.

Závěr

V předloženém příspěvku jsme se pomocí důkladné excerptce jezuitských evidenčních pramenů pokusily o rekonstrukci řádových kariér svatohorských řeholníků, a to jak v hierarchii řádových funkcí, tak i z pohledu kariéry jednotlivce jako příslušníka určité řeholní instituce. Kromě jejich zlomových životních okamžiků (např. vstup do řádu, složení slibů) se pozornost primárně nezaměřila na působnost členů řádu v určité vědní nebo kulturní oblasti, ale na průzkum řádových struktur jako celku. Zabýval se nejen přímým výkonem funkce svěřené otcům i laickým bratrům, nýbrž sledoval také jejich předchozí životní dráhu a předpoklady pro její výkon. Činnost svatohorských řeholníků byla popisována ve svém komplexu, s důrazem právě na řádové prostředí, které aktivity svých členů významně určovalo.

Summary

The Jesuit Order represented an important phenomenon of the religious and cultural history of the Czech Lands of the Early Modern Period, in especial the period after the year 1620. The educational, missionary and catechetical activities of the Order, as well as the extraordinary construction and other artistic activities connected with the Society of Jesus, has always provoked not only the evaluation of results and impacts of the activities, but also the interest in the actors of these processes and the recording of their life histories. By the means of a thorough prosopographic analysis of contemporary evidence, produced by the Jesuit Order and analyzed at various rates of attention to detail, we present the study that aims at the reconstruction of the careers of the members of the Order in the Jesuit residence of Svatá Hora by Příbram in the years 1647–1773. The careers of the Jesuits of Svatá Hora we conceive not only within the hierarchy of the Order, but

[67] V případě Svaté Hory bylo zjištěno, že z celkového počtu 56 laických bratrů bylo 11 infirmářů. Blíže k této funkci např. Karel ČERNÝ – Jiří HAVLÍK, *Jezuité a mor*. Praha 2008, s. 76–82.

[68] Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život ...* s. 11.

[69] Markéta HOLUBOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Catalogus personarum ...* s. 90, záznam č. 293.

also from the point of view of the individual careers of members of specific monastic institution. Besides the turning points in their lives (for example, entering of the order, taking of the vows), the focus of the study was not the activity of the members of the order in certain scientific or cultural fields, but the study of the structures of the order as a whole. We are interested not only in the concrete performance of their duties by the Jesuit fathers and lay brethren, but we also follow up their previous life histories and the preconditions for their performance. The activities of the Jesuits of Svata Hora are described in a whole, with special interest in the situation within the order that to great degree predestined the activities of its members.

OTÁZKA AGRARITY ČESKÝCH MĚST A MĚSTEČEK V RANÉM NOVOVĚKU NA PŘÍKLADU KOUŘIMSKÉHO KRAJE

Vladimír Jakub Mrvík

The problem of agrarian character of Bohemian cities and towns in the Early Modern Period on the example of the region Kouřim

ABSTRACT: The study focuses on the phenomenon of agricultural self-supply of the Bohemian cities in the Early Modern Period. The agrarian and semi-agrarian cities and towns were rather typical in Bohemia. The author defined the method of how to determine the degree of agrarian character of the city under study, on the basis of the quantitative sources, especially the Theresian cadastre. The specific socio-economic structure is being analyzed on the example of the localities in the region of Kouřim at the turn of the 17th and 18th centuries. One of the results of the research is the conviction of the author is the “craftsman” character of given locality was not directly related to its size.

Historická demografie, 2013, 37:2:121–167

KEY WORDS: Early Modern Period, Bohemia after the year 1620, urban history, socio-topography, socio-economic structure, region of Kouřim, Theresian cadastre, Český Brod, Kostelec nad Černými lesy, Kolín, Kouřim, Říčany, Vlašim, Zámuky

CONTACT: PhDr. Vladimír Jakub Mrvík, Ph. D., Regionální muzeum Kolín – Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Žitomířská 761, Český Brod, 282 01; e-mail: vladimir.mrvik@quick.cz

V roce 1704 vznikla v Českém království z podnětu nejvyššího kancléře Václava Norberta Kinského místodržitelská komise pro povznesení ekonomiky českých (především královských a komorních) měst. Ve své hodnotící zprávě tehdy komisaři napsali: *Náš měšťan žije docela jako sedlák, až na to, že je svobodný a že jednou za řadu let připadne na něho várka – jinak musí být živ ze svých polí.*^[1] Tato studie si klade za cíl rozkrýt pozadí tohoto úpadku českých měst v 17. a 18. století a objasnit úlohu zemědělské činnosti na životě českých měst (jistě nejen v době pobělohorské).

*

Jednou z metod, jak tuto problematiku uchopit, jsou postupy sociální topografie. Sociální topografie představuje jednu z nepostradatelných možností studia každodenního života města. Až doposud byla v českém prostředí využívána především pro období středověku. Stejně byla víceméně zcela opomíjena sociální

[1] Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem XVIII. století*. In *Český časopis historický* XXXVIII, 1932, s. 492.

topografie malých měst a městeček.^[2] Své cíle i metody sociální topografie hledala celé uplynulé půlstoletí, během kterého vykristalizovala celá řada možných přístupů i výstupů.^[3] Českému prostředí je na příkladu polské historiografie sumárně představil v roce 1999 Martin Nodl.^[4] Mě osobně je z nich nejbližší pojetí Mateusza Golińskiego,^[5] se kterým se ztotožňuji. Osobně ovšem k jeho cílům připojuji ještě

[2] Dnes už klasické práce představují především: František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*. In Sborník historický 6, 1959, s. 253–279; TÝŽ, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*. In Sborník historický 4, Praha 1956, s. 110–188; František GRAUS, *Městská chudina v době předhusitské*, Praha 1949. Dosavadní výzkum se téměř výhradně omezil na problematiku městských areálů. Vide: Jaroslav MAREK, *Areál středověkých měst*. In Sborník Matice moravské 80/1961, s. 227–237; Jaroslav ČECHURA, *K charakteru zástavby v Českých Budějovicích na přelomu 14. a 15. století*. In Archaeologia historica 11/1986, s. 245–256; Zajímavá je i „národnostně-topograficky“ zaměřená studie Jaroslava MEZNIKA, *Národnostní složení předhusitské Prahy*. In Sborník historický 17/1970, s. 5–30, v níž autor sledoval existenci národnostně homogenních částí Prahy; Jiří ČÁREK – Zdena PELIKÁNOVÁ, *K významu studia historického místopisu*. In Pražský sborník historický, Praha 1966, s. 5–9. Dále také: Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Majetková a sociální struktura Českých Budějovic koncem 14. a počátkem 15. století*. In SAP 14, 1964, č. 1, s. 119–173; Jindřich TOMAS, *Hospodářské a sociální poměry v pražských městech v letech 1518–1547*. In Pražský sborník historický 7, 1972, s. 62–96; Martina NOVOZÁMSKÁ, *Prachatické panství roku 1585. Sociální skladba a věková struktura obyvatel*. In Zlatá stezka 6, 1999, s. 323–346; Stanislava KOVÁŘOVÁ, *Sociální struktura a postavení poddaných úsovského panství v 16. století*. In Severní Morava 79, 2000, s. 3–16; Jiří SVOBODA, *Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století*. In Československý časopis historický 5/1957, s. 447–473; Erika KUSTATSCHER, *Stadt und Land – Personelle und wirtschaftliche Beziehungen der Bewohner*. In Minderstädte, Kümmerformen, Gefreite Dörfer – Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem, Linz 2006, s. 345. Vide k tomuto i: Jaroslav ČECHURA, *Vypovědací hodnota pramenů hromadné povahy k archeologickému a urbanistickému studiu středověkých měst v Čechách a na Moravě*. In Archaeologia historica 13/1988, s. 142. „Předpokladem pro sociotopografickou rekonstrukci je retrospektivní postup, který je pochopitelný zvláště s ohledem na relativně pozdní vznik kartografických pomůcek.“

[3] Jednou z metodologicky nejdůležitějších prací, vzešlou z německého prostředí a známou běžně i v českém prostředí je Dietrich DENECKE, *Sozialtopographie und sozialräumliche Gliederung der spätmittelalterlichen Stadt*. In Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter, Göttingen 1980, s. 161–213. Z dalších zahraničních prací uvedme především: Martina REILING, *Bevölkerung und Sozialtopographie Freiburgs i. Br. im 17. und 18. Jahrhundert*, Freiburg 1989; Frank BRAUN, *Hausbau in Mölln im 17. und 18. Jahrhundert. Zusammenhänge zwischen Baubestand, Wirtschaftsstruktur und Sozialtopographie einer norddeutschen Kleinstadt*, Neumünster 1994; Posledním velkým projektem v problematice sociotopografie je Matthias MEINHARDT – Andreas RANFT (edd.) *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*. Berlin 2005, soubor příspěvků z workshopu na Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.

[4] Martin NODL, *Polský koncept studia sociální topografie středověkého města*. In Mediaevalia archaeologica 1/1999, s. 305–312.

[5] Mateusz GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, Historia CXXXIV, Wrocław 1997. M. Goliński je mi blízký i ve skutečnosti, že sociální topografii ve své práci ne-

snahu o poznání významu zemědělství v hospodářství městského společenství. Kromě polských prací jsou českému prostředí velmi dobře známé i práce Dietricha Deneckeho, který mimo jiné z hlediska sociální topografie určitého celku rozkrývá poznání i tzv. *Vermögens-topographie*,^[6] tedy rozložení jednotlivých městských domů podle zámožnosti jejich majitele. Tento přístup považují pro svou studii za jeden z nosných, a uplatňují ho proto i níže na významnějších lokalitách Kouřimského kraje. Kromě ověření, že lze tento postup uplatnit i na výrazně menší lokality, než jsou německé Göttingen či Praha a ostatní významná královská města v Čechách a na Moravě, jsem dospěl ke stejnému závěru, jako Denecke, totiž, že sice lze vysledovat „lukrativnější“ lokality (např. náměstí), ale v jednotlivostech narážíme i na domy méně zámožných „měšťanů“ v sousedství obydlí místních elit a naopak.

Sociální topografie vychází především z kvantitativních analýz. Metodologie – zjednodušeně řečeno – se uplatňují dva přístupy – jednak statické zachycení situace ve zkoumaném městě (které někteří historici velice kritizují či zcela odmítají, ačkoliv zvláště u menších lokalit má své přednosti), nebo naopak snaha o postižení dynamických proměn ve zkoumané lokalitě. Chtěl bych na tomto místě dopředu předdeslat, že v této studii volím popis jejich statické situace (pro první polovinu 18. století) a rezignuji záměrně na sledování dynamických sociálních změn. Činím tak ze dvou příčin – jednak pro nedostatek pramenů v takové úplnosti pro ostatní časová údobí jako pro počátek 18. století. A především, v tak malých městech, mezi které řadím z hlediska dosavadních prací „městské“ sociální topografie nejen Kostelec nad Černými lesy, ale i Kolín, Kouřim a Český Brod, se sociální topografie v čase takřka nemění – už z toho důvodu, že tato města během raného novověku nerostou tak rychle jako velká města typu Prahy, Plzně, Českých Budějovic apod.

Až doposud byly knihy a rejstříky městské dávky u nás využívány historií především pro výzkum vnitřní struktury měst v období středověku, příp. pro 16. století.^[7] Období mladší byla v tomto ohledu bohužel vesměs opomíje-

oddělitelně spojuje s historickou (městskou) topografií, jejíž závěry jsou už z povahy věci pro sociotopografii nepostradatelné. Základní a nejrozsáhlejší část Goliňského práce představuje prostorový popis jednotlivých částí města – náměstí, jednotlivých městských čtvrtí a předměstských částí. V rámci těchto jednotek se pokouší o charakteristiku prostředí: stanovení množství ulic, množství a velikosti zjištěných parcel, poměry domovní zástavby, výskyt nemovitostí spojených s obchodem, lokalizace bran, tržišť, kostelů a špitálů.

[6] D. DENECKE, *Sozialtopographie ...*, s. 208–209.

[7] Doposud nepřekonanou prací k tomuto tématu je: Karl BEER, *Losungsbücher und Losungswesen böhmischer Städte im Mittelalter*, MIÖG XXXVI, 1915, s. 31–95. V posledních letech se tomuto tématu věnovali např.: Jaroslav ČECHURA, *Srovnání berních knih města Brna z let 1365 a 1442. (Poznámky k metodice studia pramenů hromadné povahy)*. In *Časopis matice moravské* 117, 1998, č. 2, s. 341–352; František HOFFMANN (ed.), *Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442 = Registra losungarum civitatis Iglaviensis 1425–1442*, Archiv český. 40/1, Praha 2004; Hana PÁTKOVÁ (ed.) *Berní knihy Starého Města pražského 1427–1434. Edice. = Die Steuerbücher*

na.^[8] Chtěl bych proto poukázat na, pro tuto oblast doposud nevytěžený a přesto vynikající a nenahraditelný pramen, totiž příznávací fase Tereziánského katastru a jejich následnou okulární vizitaci. Zároveň je třeba vzít v potaz, že edice českého Tereziánského katastru z 60. let 20. století není oproti podkladovým fasím bezchybná, resp. shodná s finálním elaborátem, jak níže ukazují na případech Vlašimi a Zásruk.

Pro většinu pramenů hromadné povahy, sestavených v období před vznikem fasí Tereziánského katastru (1713–1720), platí většinou určité limitující faktory.^[9]

der Prager Altstadt 1427–1434. Edition. = Libri collectarum Antiquae civitatis Pragensis. Editio, Praha 1996; Hana PÁTKOVÁ, *Ženy ve středověkých berních rejstřících*. In *Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 47–55; Michaela MALANÍKOVÁ, *Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů*. In Brno v minulosti a dnes 18, 2005, s. 21–41; Kateřina URBÁNKOVÁ – Veronika WIHODOVÁ (edd.) *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*, Brno 2008.

[8] Výjimkou jsou v tomto směru např. práce Petr JANČÁREK, *Výrobní a sociální struktura báňského města Kraslic v polovině 17. století*. In *Folia historica bohemia* 10, 1986, s. 401–420; Vladimír STANČÍK, *Otázka sociálních kategorií poddaného obyvatelstva na panství Rožnov–Krásno v letech 1548–1694*. In *Pax bello potior*. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc. Liberec 2004, s. 155–202; pro Slezsko se touto problematikou zabývá Irena KORBELÁŘOVÁ, *Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740*, Opava 1999 či *Slezská města pozdně barokního období – hospodářské a kulturní skvosty, anebo lokality provinčního významu?* In Slezsko. Země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, Praha 2008, s. 403–415; z dalších prací: Josef GRULICH, *Die Herrschaft Chýnov*. In *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.–19. Jahrhundert. Wien 2002, s. 88–100; Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Entwicklung der Wirtschafts- und Sozialstrukturen in der Herrschaft Poděbrady*. In *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.–19. Jahrhundert, ibidem, s. 59–69; Alice VELKOVÁ, *Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie*. In *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.–19. Jahrhundert, ibidem, s. 29–42; Hermann ZEITLHOFER, *Ökonomische Vielfalt und soziale Differenzierung: die Herrschaft Vyšší Brod im 17. und 18. Jahrhundert*. In *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.–19. Jahrhundert, ibidem, s. 15–28.

[9] Z pramenů hromadné povahy jsou pro potřeby analýzy socio-ekonomické struktury zkoumaného města zásadní především katastry, berní knihy, berní rejstříky a obecné městské „fianční“ knihy; matriky, zpovědní seznamy či soupisy duší jsou naopak využitelné jen okrajově. Vide: Jaroslav ČECHURA, *Vypovídací hodnota pramenů hromadné povahy k archeologickému a urbanistickému studiu středověkých měst v Čechách a na Moravě*. In *Archaeologia historica* 13/1988, s. 133–144; Ludmila SULITKOVÁ, *Ke kritice pramenů hromadné povahy k dějinám měst v 16. století (na příkladu města Brna)*. In *Časopis matice moravské* 105. Odkazují také na článek Jaroslava ČECHURY, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 15. a 16. století*. In *Časopis Národního muzea* 157, 1988, č. 1–2, s. 32–51, v němž autor zdůrazňuje, že výše majetku nemůže být považována za jediné kritérium pro zařazení obyvatele města mezi „městský patriciát“. Karel MÜLLER a Ludovít SZABÓ v článku *Olomoucké rejstříky městské dávky v letech 1552–1620*, in *Pocta PaedDr. Jiřině Holinkové, CSc., Sborník příspěvků žáků k problematice dějin předbělohorské Olomouce*, Ostrava 1985, s. 38 upozorňují na nesprávnost zařazování všech podruhů

Přesnost klasifikace opírající se o rejstříky městské dávky je totiž zkreslována řadou okolností – často jsou příliš stručné, takže nevíme, jaká část majetku podléhala městské dávce; někdy mohla naopak vysoká dávka z řemesla zařadit nebohaté řemeslníky do vyšších kategorií. Přehledy vycházející z knih městské dávky trpí zase faktem, že záznamy o velikosti majetku v knihách nevyjadřují skutečnou hodnotu poplatníkovu majetku,^[10] nemluví o majetku movitém – konkrétně jde o to, že rejstříky zaznamenávají mnohdy jen vybrané částky bez bližší specifikace, takže uniká nejen poznání majetkové skladby, nýbrž namnoze i bližší charakteristika poplatníků, což se jeví jako problém zvláště u určení, zda zařadit daného městského obyvatele mezi řemeslníky, zemědělce či řemeslníky-zemědělce (což mnohdy historici určili jen podle případně uvedeného řemesla vedle jména poplatníka).^[11] Tyto limitující faktory právě Tereziánský katastr díky své vnitřní propracovanosti a provedení okulární vizitace^[12] přiznávaných hodnot podstatně snižuje. A kromě toho nenajdeme pro pobělohorské období žádný soustavnější pramen a skládání hodnot z roztráštěných údajů jiných druhů pramenů by patrně žádný pozitivní efekt nepřineslo. Navíc může mít ve vymezeném regionálním měřítku význam k budoucímu prohloubení daných sond.

Co nového po metodické stránce chce tato studie vnést do studia sociální topografie? Jednak poukázat na to, jak cenné a často i pozoruhodné informace k detailní analýze ekonomického zázemí i předpokládaným ročním výnosům jednotlivých rodin v sobě obsahují fase a spisový materiál českého Tereziánského katastru, nezahrnuté do jeho konečného elaborátu, a prameny hromadné povahy vzešlé z městských kanceláří. V poslední řadě také časově a prostorově jiný přístup – nejde mi o výzkum dynamického vývoje sociální situace v jedné městské lokalitě, tj. přístup diachronní, ale o srovnání situace v sousedních městech v určité době v jedné správní oblasti (konkrétně v Kouřimském kraji v první polovině 18. století), tj. přístup synchronní.

mezi nuzáky. Konečně jak ukázal J. Marek, někteří nájemníci, přestože nedisponovali žádným nemovitým majetkem, odváděli vyšší dávku než chudí majitelé nemovitostí (srv. Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965, s. 59–60 a 62–63). Naposledy Ivana EBELOVÁ, *Písemnosti hromadné povahy a jejich zpřístupňování*. In *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Opera Facultatis philosophiae Universitatis Carolinae Pragensis, vol. VI/2008, s. 289–305.

[10] Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských ...*, s. 36. Nesmíme ovšem nikdy zapomenout na neoblomně limitující skutečnost, že v berních rejstřících jsou často evidováni pouze majetní měšťané vlastníci ve městě dům či skromnější obydlí, ovšem část městských obyvatel žila v podnájmu v měšťanských domech (podruzi), kteří už ale většinou v pramenech hromadné povahy nefigurují.

[11] K tomu vide František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*. In *Sborník historický 6*, Praha 1959, s. 254.

[12] Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, Praha 1932, s. 112–116.

Historik František Kavka o knihách městské dávky v roce 1959 zcela výstižně napsal: *Přednost knih a rejstříků městské dávky jest, že jsou klíčem k pochopení základních otázek hospodářsko-spoločenské struktury města a umožňují nejsnáze zpracování statistickou metodou.*^[13] A právě tato myšlenka vyjadřuje i cíl mé studie – konkrétně se mi jedná o poznání:

1. jaký význam hrálo zemědělství a vůbec vlastnictví pozemkového majetku v ekonomice českých měst v raném novověku
2. jaká byla majetková a sociální struktura královských i poddanských měst i městeček v Kouřimském kraji na počátku 18. století

Městský stav v Čechách v době pobělohorské

Podle údajů Berní ruly z roku 1654 bychom v Čechách napočítali celkem 138 měst a 395 městeček, v 16. století byl údajně počet městeček dokonce o čtyřicet vyšší. Ke každému z těchto sídel městského typu náleželo v průměru asi 100 km² zemědělské plochy, jinými slovy okruh s poloměrem přibližně 5,5 km, který zajišťoval zásobování města (městečka) a fungování místního trhu. Městečka byla ve většině případů drobné obce s nízkým počtem domů. Z 393 městeček uvedených v Berní rule mělo před třicetiletou válkou pouze 45 více jak 100 domů. Města sice většinou překročila svou velikostí hranici sta domů, ale nejmenší z nich měla naopak jen asi 60–70 usedlých. Najdeme zde dokonce i takové trpasličí lokality, pro které bylo označení „městečko“ pouhou formalitou a které bychom nedokázali odlišit od okolních vesnic – např. Křemže o 6 domech či Český Šternberk o 9 domech.^[14] Je zcela pochopitelné, že takovéto „městské“ obce nemohly plnit žádnou centrální roli a nevytvářely podmínky pro širší řemeslnický potenciál. Tato sídla byla povýšena na městečka jen díky skutečnosti, že v nich sídlila vrchnost.

V české urbání historiografii se až doposud neprosadila žádná další kategorizace velmi početné a zvláště v 17. a 18. století nepřilíš homogenní skupiny městeček (nikoliv měst!), ačkoliv zde obecně panovalo povědomí o značných rozdílech těchto jednotlivých lokalit.^[15] Navrhují proto pro česká městečka toto dělení:

[13] K tomu František KAVKA, *Majetková, sociální...*, s. 252.

[14] Eduard MAUR, *Die Minderstädte in Böhmen und Mähren*. In *Minderstädte, Kümmerformen, Gefreite Dörfer – Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Linz 2006, s. 171–172; Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*. In *Historická Demografie 2001*, s. 5–64.

[15] V německé historiografii se objevuje trojčlenná kategorizace městeček, vypracovaná bavorskými právníky v letech 1768 a 1802, která vychází ze specifických podmínek (např. existence kategorie „Bannmarkt“). Wilhelm LIEBHART, *Zwischen Dorf und Stadt. Der altbayerische Marktflücken im Spätmittelalter*. In *Minderstädte, Kümmerformen, Gefreite Dörfer – Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Linz 2006, s. 279.

1. Poddanská městečka bez větší samosprávy a bez jakékoliv soudní pravomoci, tedy městečka lišící se od vsí jen titulem (v Německém prostředí „Blosse Märkte“). Řada z nich byla i přesto administrativními centry celého dominia.^[16]
2. Městečka mající městskou radu v čele s purkmistrem a primasem a především vlastní soudní pravomoc, a to i nad okolními lokalitami. Tato městečka se většinou de facto neodlišují od měst, ovšem chybí jim formální titul „město“. Mají vlastní cechovní organizaci, kam patří i řemeslníci z velkého okruhu okolních vsí i městeček z první kategorie.^[17]
3. Ostatní městečka, která často nebyla (i když mohla být) centrálními městečky na daném panství, přesto mající městskou radu s primasem. Chybí jim ovšem soudní pravomoc nad okolními lokalitami nebo vlastní cechovní organizace.^[18]

Je pochopitelné, že řada městských lokalit mohla ve svém vývoji „postoupit“ v rámci tohoto členění do vyšší kategorie (např. Říčany po roce 1707 z kategorie 1 do kategorie 2), či naopak v důsledku regrese sestoupit, jako např. městečko Stříbrná Skalice (do 1722) či Říčany (do 1668) po třicetileté války ze stupně 3 do stupně 1. Případně mohla některá městečka díky příznivým královským privilegiím postoupit rovnou z prvního do třetího stupně – např. Ondřejov (1745) či Pyšely (1703).

*

Vynecháme-li Prahu, mělo v Čechách město v průměru 202 a městečko 58 domů. Byly zde ovšem značné regionální rozdíly – velká městečka bychom našli především v protoindustriálních oblastech (Loketský, Litoměřický a Hradecký kraj), zatímco v krajích kolem Prahy (Vltavský, Berounský, Kouřimský, Slánský a Čáslavský kraj) byla situace opačná. Tak v Kouřimském kraji by mělo roku 1618 průměrné město jen 128 domů (na Žatecku 311) a městečko pouhých 36 domů (na Loketsku 95) s tím, že žádné městečko zde nebylo větší než zmíněných 100 domů.^[19] Tyto středočeské oblasti následně velmi ničivě postihla třicetiletá válka, takže podle propočtů E. Maura v těchto oblastech poklesl v důsledku válečného běsnění počet obydlených domů podle kraje o 43–48 %. Proto průměrné hodnoty velikosti měst a městeček v Kouřimském kraji do roku 1720 ještě poklesly – podle fasí Tereziánského katastru zde v průměru mělo město 121 a městečko jen 35 osedlých, zatímco ve výše zmíněných protoindustriálních

[16] Například Škvorec, který neměl ani hrdelní právo, ani městskou samosprávu a až do roku 1727 ani vlastní cechy; dále například Plaňany (od roku 1752 ovšem s vlastními cechy) či Kounice.

[17] Např. řemeslníci z Kostelce nad Černými lesy byli až do roku 1585 členy kouřimských cechů; říčanští, plaňanští či škvorečtí řemeslníci pak naopak náleželi do cechů v Kostelci.

[18] Konkrétně např. Říčany měly od roku 1668 plnou městskou radu i s primasem a hrdelní soud, ovšem vlastní cechy až od roku 1707.

[19] Eduard MAUR, *Die Minderstädte in Böhmen ...*, s. 177.

oblastech hodnoty vzrostly. Kouřimsko v tomto ohledu jak na počátku 17., tak i na počátku 18. století značně zaostávalo za celozemským průměrem (ten byl k roku 1720 již 213 domů pro města a 74 pro městečka, čili dvakrát tolik!).^[20]

TABULKA 1. SKLADBA MĚST V HABSBUŘSKÉ MONARCHII V ROCE 1828

Oblast	Města					Městečka	Města a městečka dohromady				
	s počtem obyvatel				celkem		počet sídel celkem	v tom s počtem obyvatel			
	-1999		2000-4999					5000+		-4999	
	počet	v %	počet	počet	počet			počet	počet obyvatel celkem	v %	počet obyvatel celkem
Čechy	170	61	97	11	278	259	537	281 781	65	152 055	
Morava a Rak. Slezsko	71	60	37	10	118	178	296	108 285	51	103 977	
D. Rakousy	26	74	7	2	35	239	274	12 405	4	313 496	
H. Rakousy	8	45	6	3	17	114	131	19 710	33	39 586	
Štýrsko	18	90	1	1	20	96	116	4 570	10	42 145	
Korutansko a Kraňsko	21	84	2	2	25	42	67	6 634	25	19 460	
Tyrolsko	12	55	6	4	22	33	55	17 415	32	36 956	
Sedmíhradsko	26	76	1	7	34	37	71	4 235	5	89 800	
Dalmácie	9	53	7	1	17	35	52	19 555	77	5 896	
Halič	36	38	40	19	95	194	289	125 452	39	196 775	
Uhersko	5	8	19	37	61	775	836	67 680	11	573 113	
Celkem	402	56	223	97	722	2 002	2 724	667 722	30	1 573 259	

Podle Peter CLARK (ed.), *Small Towns in Early Modern Europe*, Leicester 2002, s. 82–83.

Význam zemědělské činnosti v českých městech raného novověku, sociální vrstva řemeslníků-zemědělců a otázka stupně „agrarity“ českých měst

Města se sice obecně označují jako střediska řemeslné výroby, obchodu a trhu, ale ani obyvatelé měst se do novověku nevyvázali ze zemědělské činnosti. Agrární i poloagrární města a městečka zůstávala typickým jevem hluboko do novověku.^[21] Obecně platí (jistě ale ne bez výjimky), že čím menší město, tím větší podíl

[20] Tamtéž, s. 173–177.

[21] A. Míka odhadl, že v Čechách žil v 16. století ve městě každý čtvrtý obyvatel, tedy až 25 % obyvatelstva. Jde ale o čísla patrně výrazně nadhodnocená, neboť řada měst si podržela silně

zemědělství. Bylo prokázáno, že i města obehnaná hradbami využívala v první fázi své existence značnou část své vnitřní plochy právě k zemědělské produkci (např. Beroun ještě na přelomu 15. a 16. století; Uherské Hradiště)^[22] a tento agrární ráz se bezpochyby promítl i do městské zástavby. Ve větší míře se pro zemědělství nabízel k využití prostor vně areálu lokality. V prvním období po lokaci města bylo jeho sepětí se zemědělstvím téměř nutností, zvláště tam, kde struktura venkovského zázemí nemohla zajistit dostatečný přísun masa, obilí a mléčných výrobků pro obyvatelstvo živící se řemeslem a nutila je tak k částečnému samozásobování. O podílu zemědělství na hospodaření středověkých měst svědčí i fakt, že některá města s postupným růstem i nadále přiměřovala další lány polí (např. Plzeň se 178 lány přiměřila roku 1320 dalších 10; nebo Budyně nad Ohří).^[23] Roku 1541 vlastnilo v Brně 49 % usedlých (z celkem 243) uvnitř města zemědělskou půdu, na předměstí to ovšem byla jen 3 %. Ve Znojmě dokonce 70 % usedlých uvnitř hradeb (celkem 285 majitelů domu) mělo roku 1592 vedle živnosti k ruce ještě nějaké pozemky, v Jihlavě to bylo už jen 15 % (roku 1596) a v Olomouci z celého města pouze 38 majitelů domu (tj. 2 % !) vlastnilo nějakou polnost.^[24] Jak je na těchto hodnotách vidět, jejich pouhé srovnání už vypovídá zcela konkrétním a jasným způsobem o významu zemědělské půdy pro česká a moravská města.

Jaroslav Marek při svém výzkumu vnitřních poměrů moravských měst v 16. století roku 1965 napsal: *Postřehy o podílu půdy ve vlastnictví předměstského obyvatelstva mají širší význam. V historiografii se totiž znenáhla rozplynula představa, že každý měšťan byl vedle toho, že provozoval řemeslo nebo obchod také zemědělec. Zbyl z ní názor, že předměstí představovala přechodný stupeň mezi městem a venkovem a že jejich obyvatelé byli většinou zemědělci. Podle všech známek to platí nanejvýš jen o venkovských městech, jež měla sama zemědělský ráz. Ve městě, kde hlavním oborem podnikání obyvatelstva nebylo zemědělství, bylo zemědělské půdy ve vlastnictví obyvatel předměstí ještě méně než u obyvatel vnitřního města (!). Obyvatelům předměstí Brna či Jihlavy nepatřilo z nemovitého majetku takřka nic jiného, než příbytky, v nichž žili a odkud vycházeli za prací do cizích dílen a na cizí pole nebo vinice.*^[25] Toto upozornění je nesmírně aktuální i dnes. Skutečně na konci 16. století mělo v Jihlavě jen 9 % majitelů domů na předměstí nějaký pozemkový majetek (míněno zemědělskou půdu), v Olomouci 4 %.^[26] V Brně roku 1442 žilo na předměstích 40 % majitelů domů, ovšem dohromady vlastnili jen 3,6 %

agrární ráz a jejich obyvatelé se způsobem života asi nelišili od běžných vesnicánů – nižší odhady (*Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996) pak uvádějí kolem 10–15 % populace.

[22] Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, s. 324.

[23] Tamtéž, s. 325–326.

[24] Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských ...*, s. 44.

[25] Tamtéž, s. 41–44.

[26] Tamtéž, s. 41–44.

z celkového objemu pozemkového majetku v Brně; o sto let později – roku 1542 – byla situace obdobná, byť s mírným vyrovnáním (žilo zde 33,9 % majitelů domů, kteří vlastnili 6,2 % z celkového pozemkového majetku ve městě). Znojmo mělo v pozdním středověku oproti Brnu výrazně agrárnější charakter, proto je rozložení majetku daleko rovnoměrnější. Na předměstích zde roku 1592 žilo 12,3 % obyvatel vlastnících 3 % z celkového pozemkového majetku ve městě.

Pro Kouřimský kraj můžeme uvést příklad situací v Kolíně podle městského rejstříku berně z roku 1686, kdy celých 79 % obyvatel předměstí přiznávalo roční příjem menší než 5 zlatých a řadíme je tak mezi chudé.^[27] U nich většinou byla přiznaná zemědělská činnost buď zcela nulová (tj. nevlastnili pozemky o rozloze víc jak několik arů, většinou zahrady), nebo výnosy z nich jen výjimečně překročily pár zlatých ročně! Také situace v Kolíně tak opět dokazuje neoprávněnost možné představy, že zemědělskou činností se ve městech zabývali především obyvatelé předměstí, zatímco řemesla byla doménou vnitřního města.^[28] O tom, že zemědělská samovýroba hrála významnou úlohu v hospodářském životě nejen malých i velkých měst českých zemí, ale i těch nejvýznamnějších středoevropských center, svědčí například slavný Merianův plán Kolína nad Rýnem z konce 16. století, který prozrazuje, že nejméně třetina půdy uvnitř hradeb se zemědělsky obhospodařovala.^[29] V Ravensburku například roku 1473 žilo na předměstích 62 % obyvatel městské aglomerace, ale jen s 20,4 % pozemkového majetku.^[30]

Na otázku, proč vlastně obyvatelé měst masivně konají zemědělské podnikání, odpověděl např. roku 1985 Pavel Bělina. *Šlo vlastně o jakési východisko z nouze, neboť v zemědělském podnikání se nejsnáze regenerovali i městské obecní hospodářství.*

[27] SOka Kolín, AM Kolín XXIX, sl. 40 et 44.

[28] Nesmírně zajímavá je zahraniční studie Elke SCHLENKRICH – Helmut BRÄUER, *Armut, Verarmung und ihre öffentliche Wahrnehmung*, In *Stadt und Handwerk in Mittelalter und früher Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2000, s. 93-119. E. Schlenkrich(ová) podrobně rozebrala na základě soudobých priznávacích tabulí socio-ekonomickou studii saských řemeslníků a potvrdila, že velká část oficiálně udávaných řemeslnických mistrů se ve skutečnosti živila řemeslem jen okrajově – například u řemeslnických mistrů v Míšni, pracujících s textilem (soukeníci, barvíři, pláteníci, ručníkáři apod.), byla situace v roce 1749 tato: z 51 mistrů jich pouze 6 vykonávalo řemeslo a měli i tovaryše, 21 vykonávalo řemeslo bez tovaryšů a kvůli chudobě si museli ještě přivydělávat jinými způsoby. Dalších 16 mistrů pracovalo v oboru jako nádeníci a 8 mistrů řemeslo nevykonávalo vůbec.

[29] Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1584–1620*, Praha 2009, s. 240.

[30] Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských ...*, s. 37–40. Jihlava byla v tomto směru ještě rozvinutější, neboť zde roku 1596 byla situace uvnitř hradeb i na předměstích zdánlivě (!) vyrovnaná a pozemky tvořily jen asi 5 % z majetku osob zde žijících (toto číslo ovšem ukazuje pouze průměr; jinak se věci mají s nejbohatšími měšťany, u nichž tvořila půda hlavní složku majetku.). Ona zdánlivost tkví v tom, že v Jihlavě neměli měšťané kolem náměstí ve svém držení méně půdy než v Brně, ale ostatní zdroje příjmu byly tak velké, že agrární činnost zcela zastínily. Dá se tedy říci, že tam, kde byla půda jen malou složkou majetku, nebyl už rozdíl mezi vnitřním městem a předměstími.

O šíři zemědělského hospodaření měšťanů svědčí vysoká výměra zemědělské půdy zachycená v katastrech druhé půle 17. a první poloviny 18. století. Sociální a ekonomická nejistota nutila měšťany ještě na konci 18. století, aby se snažili být v zemědělské výrobě z největší části soběstační.^[31]

Na nebezpečí iluze, která při zkoumání urbánní společnosti v minulosti historikovi reálně hrozí, upozornil i Jaroslav Čechura. Konkrétně napsal: *Není vždy vhodné a přesné přistupovat ke studiu sídliště tak, že budeme apriorně oddělovat agrární sféru jako činnost vlastní pouze zemědělskému okolí města a na druhé straně další činnosti, zejména hospodářské, budeme automaticky vztahovat na „nezemědělské“ vnitřní město.*^[32]

Zjištěním, kolik z usedlých obyvatel města bylo majiteli zemědělské půdy, neodpovídáme automaticky na otázku, jak významnou složku městské ekonomiky představovalo zemědělství, ani kolik obyvatel se zabývalo zemědělstvím jako výhradním povoláním, nebo pro kolik bylo zemědělství jen dodatkovým zdrojem financí. Osoby vlastníci zemědělsky obdělávanou půdu musíme rozdělit do dvou kvalitativně zcela odlišných skupin:

1. ti, kteří zemědělství vykonávali velmi úzce v součinnosti s řemeslem a především pole obdělávali sami
2. ti, kteří k obdělávání svých polí využívali jiné osoby, tj. nádeníky a stálou čeleď,^[33] případně zde ještě můžeme definovat podkategorii osob, vlastních hospodářský dvůr na venkově či v jiném městě

Počty vlastníků půdy jsou tak jen hodnoty mezní, udávající, kolik obyvatel města maximálně se mohlo aktivně zemědělstvím zabývat. To ovšem neznamená, že počty městských obyvatel s pozemkovým majetkem nemají relevantní vypovídající cenu o charakteru či povaze ekonomiky dané lokality!

Problematiku socio-ekonomické struktury českých měst v předbělohorské době zkoumal i Josef Janáček, který konkrétně napsal: *Je nasnadě, že v řemeslnickém městě představovala řemeslná výroba s pomocnými odvětvími hlavní pramen obživy obyvatelstva,*^[34] ovšem už blíže nerozpracoval otázku postavení zemědělství v obživě těchto měst. Celou socio-ekonomickou strukturu řemeslnických měst totiž zkoumal především na základě rejstříků městské dávky podle počtu řemesel

[31] Pavel BĚLINA, *Česká města v 18. století a osvícenská reformy*, Praha 1985, s. 20.

[32] Jaroslav ČECHURA, *Vypovídací hodnota pramenů hromadné povahy k archeologickému a urbanistickému studiu středověkých měst v Čechách a na Moravě*. In *Archaeologia historica* 13/1988, s. 135.

[33] Pro německé město Göttingen zpracoval podrobnou analýzu neusedlého nádenického obyvatelstva ve městě Burkhard SACHSE, *Soziale Differenzierung und regionale Verteilung der Bevölkerung Göttingen im 18. Jahrhundert*, Lax 1978, 140 s.

[34] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 217.

v dané lokalitě a počtu místních „měšťanů“, kteří jako svůj hlavní pramen obživy uváděli řemeslo. Doslova napsal: *Je pravděpodobné (!), že zemědělstvím jako vedlejším povoláním se živilí i četní řemeslníci.*^[35] Ovšem už tuto problematiku blíže nezkoumal, ani nespécifikoval. Tento přístup v sobě skýtá jedno zásadní nebezpečí zkreslení! A to opominutí značně početné a neopominutelné skupiny usedlých městských obyvatel, které Fr. Kavka nazývá „řemeslníci-zemědělci“.^[36]

Konkrétním příkladem v tomto směru je jinak přínosná práce A. Míky o řemeslné výrobě v českých městech podle dat Tereziánského katastru^[37] (na Míkovu obranu ale uvedme, že jemu šlo o analyzování stavu samotné řemeslné výroby, nikoliv o socio-ekonomický rozbor českých měst). Alois Míka seřadil městské lokality do tabulek podle počtu řemeslníků (s uvedením struktury řemeslné výroby i počtu zastoupených výrobních odvětví), ovšem nerozlišoval zásadní (jak uvidíme níže) vrstvu řemeslníků-zemědělců, pro které mohlo představovat řemeslo jen menší podíl ročních příjmů – konkrétně by tak např. v městečku Kostelci nad Černými lesy bylo k roku 1720 (1756) na 36 domů 35 řemeslníků, tj. neuvěřitelných 97 %. Podle bližší analýzy katastrální fáse po okulární vizitaci (1715–1727) ovšem zjistíme, že ve skutečnosti plná třetina těchto řemeslníků byla zároveň (a mnoho z nich na prvním místě) velmi aktivními zemědělci. Na nedokonalost této zkreslující metody zkoumající „řemeslnost“ dané lokality upozornil v 50. letech plzeňský historik Adolf Zeman a zareagoval velmi důvtipnou a jím vymyšlenou metodou, jak kvantitativně postihnout úroveň ekonomického významu řemesel určitého města či městečka na základě dat Tereziánského katastru (1748). Konkrétně srovnával příjmy z řemesel a živností se souhrnným příjmem všech měšťanů a ostatních obyvatel ve městě. Výsledkem je číslo udávající poměr osedlosti z osobního fiktia k celkové osedlosti (výsledná hodnota alespoň 0,08 značí už silný ekonomický význam řemeslné výroby)^[38] – ovšem z vlastní zkušenosti musím upozornit, že podkladová souhrnná edice J. Novotného není rozhodně ve výpočtu fiktii bezchybná!^[39]

[35] Tamtéž, s. 219.

[36] František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*. In Sborník historický 6, Praha 1959, s. 253–279; František KAVKA, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*. In Sborník historický 4, Praha 1956, s. 110–188.

[37] Alois MÍKA, *Řemesla a obchod v českých městech ve světle tereziánského katastru*. In Pražský sborník historický 11, Praha 1978, s. 104–138.

[38] Např. u Plzně 21,2 : 140,8, tj. indexní číslo 0,15. Na zemědělskou výrobu výrazně orientovaný Hradec Králové měl 0,08, Žatec 0,06, Broumov naopak 0,31 a Liberec 0,25. Celkový průměr byl kol. indexního čísla 0,16. Adolf ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, Plzeň 1955, s. 38.

[39] Narážím na městečko Zásmyky v Kouřimském kraji, kde J. Novotný omylem všechny řemeslníky na panství Zásmyky přiřadil k městečku Zásmyky, čímž zdejší řemeslnou výrobu nadhodnotil neuvěřitelným způsobem; u měst Čelákovice a Kostelec nad Labem zase opomenul

Bohužel tato, dle mého soudu převratná, metoda v pozdějším období zcela zapadla. Ideově má podle mě tato Zemanova metoda zcela totožný smysl i souvislosti jako moje níže popsaná teorie výzkumu „agrarity“, tj. na základě kvantitativních hodnot v katastrech a jím příbuzných pramenech hromadné povahy zhodnotit opět podle určitých kvantitativních ukazatelů vnitřní ekonomickou strukturu českých měst a městeček. Každý se ovšem díváme na tuto problematiku z opačných úhlů pohledu – Adolf Zeman zkoumá význam řemeslné výroby v celkové socio-ekonomické situaci města, já obráceně význam zemědělské (rostlinné) výroby. Osobně bych k této metodě ještě doplnil její prohloubení na základě vlastních poznatků, a to: čím vyšší je toto indexní číslo a současně s tím, čím nižší je poměr usedlých s vlastnictvím orné půdy pod 5 strychů, tím rozsáhlejší je výše řečená vrstva řemeslníků-zemědělců. Konkrétně viz městečko Vlašim, kde pouze 10,5 % usedlých vlastnilo menší rozlohu polí než 5 strychů, ovšem zároveň je zdejší indexní ukazatel řemeslné úrovně 0,015 (a pivní výrobou 0,09). Vlašim měla na svou velikost skutečně nesmírně velký agrární charakter, ovšem vrstva řemeslníků-zemědělců zde tvořila neuvěřitelných 80,5 % (!) všech usedlých.^[40]

Sám A. Zeman (a i další) se ovšem konkrétním obrazem zemědělské výroby v rámci socio-ekonomické struktury měst nezabýval, resp. pouze zprůměroval celkovou rozlohu obdělávaných polí v určitém městě počtem měšťanských domů.^[41] Výsledkem je hodnota, která sama o sobě v podstatě o ničem nevyovídá, neboť zprůměrováním se setře skutečný obraz, pro kolik měšťanů a do jaké míry bylo zemědělství hlavním, pro koho vedlejším a pro koho zcela zanedbatelným zdrojem obživy. Tj. dopouští se stejné nesprávnosti, jako výše popsané zanedbávání skupiny řemeslníků-zemědělců a vyjadřování řemeslné úrovně města pouhým počtem osob vykonávajícím (často jen formálně) řemeslo!

Adolf Zeman ovšem upozornil na význam a četnost chovu dobytka ve městech v raném novověku a dokládá to konkrétními čísly pro Plzeň.^[42] Velká stáda vlastnili především zámožní měšťané a radní, a tak roku 1734 patřily všechny ovce a drtivá většina hovězího dobytka ve městě 49 měšťanům, tj. 20 % všeho obyvatelstva, a to ještě polovinu všeho dobytka vlastnilo dohromady pouhých 12 osob,

uvést pivní fiktium i roční výstav sudů. Jaroslav NOVOTNÝ, *Zdanění českých měst podle katastrů z r. 1654–1757*, Praha 1929, s. 94*.

[40] *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, passim.

[41] Adolf ZEMAN, *Hospodářská ...*, s. 39.

[42] Podle příznávací fase z roku 1714 bylo v Plzni jen 65 měšťanů (z 256), kteří nepřiznali ani jeden kus dobytka, oproti tomu 116 měšťanů přiznávali dobytek, ačkoliv nedisponovali svými či propachtovanými zádušními poli. Z veškerého dobytka ve městě připadalo celých 96,5 % (!) na majitele domů a pouhých 3,5 % dobytka vlastnili podruzi – jednoznačně to lze vysvětlit absencí pastvín u této sociální skupiny. Zmiňuje také velmi pozoruhodný poznatek, že obzvláště pekaři přiznávali mnoho dobytka, ačkoliv byli bez polí – tento jev by stál za další průzkum. Adolf ZEMAN, *Plzeň v první polovině XVIII. století*. Plzeň 1947, s. 258–259.

především radních. Navíc Zeman dochází k závěru, že v Plzni bylo na počátku 18. století na 1 korec pole v průměru o 18 % více dobytka než na vesnici.^[43] Toto byl ovšem také obvyklý jev, poněvadž město kvůli vyššímu počtu obyvatel potřebovalo více masa a mléka, čímž měl jatečný i mléčný chov zajištěný odbyt.

*

V této studii bych chtěl postihnout, jakou úlohu hrálo zemědělství v hospodářství i běžném životě českých měst v raném novověku. O mnoha malých městech a městečkách se právem tvrdí, že měla zemědělský charakter, nicméně se obvykle toto tvrzení blíže nespecifikuje. Chtěl bych se proto na tomto místě zároveň pokusit definovat metodu, jak blíže poznat míru zemědělského charakteru zkoumaného města. Tuto míru budu pracovně nazývat jako „agrarita“.

Při tvorbě uvedené metody vycházím z jednoduchého předpokladu, že čím bylo město řemeslně či obchodně vyspělejší, tím méně obyvatel se muselo aktivně věnovat zemědělské činnosti či samovýrobě. Jinými slovy míru hospodářské závislosti dané lokality na zemědělství lze vyjádřit opačně i procentem usedlých, o kterých můžeme s absolutní jistotou prohlásit, že už nenacházeli svou obživu v zemědělské činnosti, a přesto se v dané lokalitě dokázali dlouhodobě uživit. Pokud srovnáme vzájemné rozdíly v počtu těchto usedlých, kteří byli „nezavislí“ na zemědělské samovýrobě, z více měst, získáme sice pouze orientační, ovšem velmi výmluvnou představu o odlišném významu zemědělství v živobytí jejich obyvatel.

Je potřeba nejprve objasnit termín „usedlý nezávislý na zemědělské samovýrobě“, který by mohl být pro někoho diskutabilním pojmem. Nejde mi tu v žádném případě o objektivní zjišťování, zda byl nebo nebyl dotyčný obyvatel města skutečně nějakým způsobem činný v zemědělské výrobě a jaký význam hrála pro živobytí jeho rodiny – to ponechme stranou. Tyto obyvatele měst („měšťany“)^[44] beru pouze jako jakousi základní statistickou jednotku. Vycházím při tom z logické úvahy, že o některém obyvatele města můžeme s jistotou tvrdit, že je „nezavislý na zemědělské samovýrobě“ (tj. že se musí žít jinak než zemědělstvím), pokud vlastní tak malou rozlohu půdy, která jej a jeho rodinu už nebyla schopna uživit. Přičemž opět opakuji, že se mi jedná o ideální statistickou jednotku, takže ponechám stranou možnost případného pronájmu půdy, který stejně u této nejchudší sociální vrstvy nebyl příliš rozšířený.

[43] Tamtéž, s. 267.

[44] Záměrně se chci maximálně vyhnout termínu „měšťan“ pro jeho problematičnost – mnozí by totiž mohli po právu namítnout, že skutečným měšťanem byla jen osoba držící městské právo. Pokud někde v textu užívám termín měšťan, míním tím zevšeobecnělé označení pro obyvatele města či městečka.

Metody výzkumu sociotopografie pomocí rozsahu vlastněné zemědělské půdy se objevují i v zahraniční historiografii, konkrétně v Německu např. Karsten Igel^[45] z münsterské univerzity rozdělil obyvatelstvo malého města Greifswald kolem roku 1400 do dvanácti skupin podle toho, kolik kusů polí daný obyvatel držel. Vzniklé skupiny potom jednotlivě vnitřně analyzoval, především podle zaměstnání. Zjistil tak např., že tři čtvrtiny zdejších ševců byly bez pozemkového majetku, zatímco zbylá čtvrtina byla naopak značně majetná – i v rámci jednoho řemesla tak existovaly jasné dělicí hranice. Oproti Tereziánskému katastru a mladším pramenům obecně je v případě této metody ovšem nutno od počátku ignorovat zásadní skutečnost, a to, že pojem „kus pole“ je velikostně značně diferencován, a tak majitel dvou kusů polí na tom mohl být ve skutečnosti hůř než majitel jednoho pole.

Otázka, jak velký pozemkový majetek stačil ještě sám o sobě uživit selskou rodinu, byla už v české historiografii řešena, mj. se jí zabýval Dušan Třeštík, který provedl analýzu přibližně 1300 urbářových zápisů.^[46] Vycházel při tom ze stejného předpokladu jako já nyní, tj. že ti, kteří se nemohli uživit zemědělstvím, byli nuceni hledat vedlejší výdělky, tzn., museli se zabývat řemeslem nebo jinou výdělečnou činností. Vybral proto z urbářů všechna jména, v nichž se vyskytuje název zaměstnání. Závěry této analýzy jsou zcela průkazné – v majetkové skupině vlastníků do čtvrtiny lánů půdy (tj. asi 4,5 ha) bylo minimálně 52 % osob, tj. nejméně každý druhý, které se živily vedle zemědělství ještě nějakým jiným způsobem. Zároveň takto stanovil jakési existenční minimum pro zemědělce – půllán ještě dokázal uživit majitele (z těch se totiž řemeslem přizívávalo jen 20 %), kdežto rodina čtvrtlánika se už musela žít jinak než zemědělstvím. Jen pro představu – ve skupině majitelů více jak jednoho lánů se řemeslem zabývalo něco málo přes 2 %.^[47]

Já přistupuji ve své metodě k hranici „zemědělské soběstačnosti“ ještě přísněji a obecně pokládám za usedlého „měšťana“ nezávislého na vlastním zemědělství ve shodě s kategorizací Tereziánského katastru toho, který obhospodařuje do 5 strychů (cca 1,5 ha) půdy, ze kterých stejně každoročně nechá ležet třetinu ladem. Stejně tak si tuto hodnotu stanovili za jednu z přelomových hranic komisaři při tvorbě Berní ruly v letech 1654–1655, ve které je pro berní účely nejchudší vrstva obyvatel označena jako „domkáři“ nebo „zahradníci“.^[48] V praxi byli podle obecného úzu komisařů za domkáře považováni vlastníci méně než 6 strychů/korců půdy; pokud ovšem vlastnil dotyčný člověk sice méně než 6 strychů, ale zároveň měl zisk vedle obdělávání půdy ještě z řemesla či obchodu, mohl být

[45] Karsten IGEL, *Zur Sozialtopographie Greifswalds um 1400*. In Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte, Berlin 2005, s. 227–246. Studie vychází z jeho dizertace.

[46] Dušan TŘEŠTÍK, *Příspěvky k sociální diferenciaci venkovského lidu v šestnáctém století*. In Sborník historický IV, Praha 1956, s. 206–208.

[47] Tamtéž.

[48] Jan PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*. Praha 1932, s. 14.

podle jejich výnosnosti zařazen i do vyšší sociální skupiny – mezi domkáře. Tuto skutečnost (tzn., že při držbě tak malé rozlohy orné půdy musel dotyčný k zajištění své rodiny provozovat ještě nějakou jinou výdělečnou činnost) považuji za potvrzení nastíněné metody k výzkumu „agrarity“ měst a městeček i oprávněnost (či logičnost) ke stanovení hranice do 5 strychů půdy včetně čistě pro naši potřebu obecné kvantifikace. Josef Macek provedl podrobnou analýzu sociální struktury města Louny podle rejstříku městské dávky z roku 1460. V tomto případě použil J. Macek metodologicky stejný přístup jako já nyní, totiž cíleně neuvažoval v premisách o tom, zda skutečně tito řemeslníci-zemědělci aktivně obdělávali své pozemky, ale vycházel z toho, jaký podíl svých příjmů mohli mít ze zemědělství podle velikosti svého pozemkového majetku (pouze hranici zemědělské soběstačnosti stanovil podle povahy pramene mírně odlišně, totiž na osminu lánu, tj. 2,5 ha polnosti)^[49].

Konkrétně se zde pozastavím u poměru řemeslníků na celkovém počtu obyvatel města Kolína podle rejstříku městské dávky z roku 1686,^[50] který je podrobněji analyzován níže. Podle tohoto rejstříku zde bylo celkem 61 % řemeslníků. Stejný poměr (61,7 %) je také kolínských majitelů domů, kteří podle konečného elaborátu Tereziánského katastru (1757) vlastnili do 5 strychů zemědělské půdy. Stejným způsobem byla tato shoda potvrzena (viz níže) i bližším rozborem socio-ekonomické struktury obyvatel městečka Říčany, kde se čistě jen řemeslem živil jediný měšťan – ten samý, který vlastnil méně než 5 strychů půdy. A stejně tak byla tato shoda potvrzena v případě městečka Kostelce nad Černými lesy, kde roku 1713 vlastnilo 47 % usedlých méně než 5 strychů půdy a podle hlubší analýzy vnitřních poměrů se výhradně řemeslem živilo 43 % a různými nádenickými službami 5,5 % měšťanů (dohromady tedy 48,5 %). Tuto shodu nepovažuji za pouhou náhodu, ale za potvrzení mé úvodní teorie, že na socio-ekonomické vyspělosti určité lokality závisel počet osob s minimálním pozemkovým majetkem, a kteří se v této lokalitě přesto dokázali uživit – nejčastěji řemeslem.

Největší počet malých hospodářů do 5 strychů byl v krajích Hradeckém, Loketském, Boleslavském a Litoměřickém.^[51] Tyto údaje jsou vypovídající z mnoha

[49] Jaroslav MACEK, *Třídní struktura Loun v r. 1460*. In *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. LVIII/1950, s. 221–224. Tento rejstřík majetku jednotlivých obyvatel Loun má oproti řadě ostatních pramenů tohoto druhu tu přednost, že eviduje i podruhy, tj. osoby, které nevladnily žádný dům, žily trvale v podnájmu, ovšem (jak tento rejstřík dokazuje) mohly ve městě vykonávat nejrůznější řemesla. Dávku platili měšťané z konkrétně uvedeného nemovitého majetku, takže lze u každého lounského měšťana i podruhů vcelku přesně zjistit, jak velký pozemkový majetek vlastnil i čím se živil. Podle Mackových závěrů se zde plných 19 % rodin živilo přímo zemědělskou činností a dalších necelých 12 % byli zároveň řemeslníci i zemědělci (resp. řemeslníci, kteří vlastnili více jak 1/8 lánu = 2,5 ha polnosti).

[50] SOKA Kolín, AM Kolín XXIX, sl. 40 et 44.

[51] V těchto krajích byl jejich počet nejvyšší nejen absolutně, ale viděno i poměrem z celkového počtu všech hospodářů zachycených v edici Tereziánského katastru – pro představu: V Hradec-

hledisek, ovšem pro naši potřebu je bezesporu zásadní srovnání s dalším údajem, totiž, že řemeslníků bylo nejvíce opět v kraji Hradeckém, kde se počet řemeslníků na vesnicích blíží počtu řemeslníků ve městech. Situaci v Hradeckém kraji (tj. vysoký počet osob s vlastnictvím půdy do 5 strychů a zároveň vysoký počet řemeslníků) považují za další z důkazů, že moje teorie, jakým způsobem zkoumat „agraritu“ českých měst, je metodologicky správná. Opět i zde korelují hodnoty zcela s předchozími hodnotami, takže i v tomto směru byl jejich počet nejvyšší nejen absolutně, ale viděno i poměrem z celkového počtu osedlých jednotek – zatímco v Hradeckém kraji byl počet řemeslníků z celkového počtu osedlých jednotek 70,3 %, v kraji Kouřimském pouhých 26,9 %.^[52] Ještě dodejme, že počet hospodářů s výměrou nad 60 strychů byl podle Tereziánského katastru nejvyšší v kraji Rakovnickém, což spíše svědčí o úrodnosti tohoto kraje.^[53] Naopak v podhorských městských lokalitách, jejichž neúrodné okolí je pro zemědělství vhodné jen omezeně, je všeobecně vysoký počet usedlých s výměrově malým zemědělským majetkem (jeden příklad za všechny – v podkrkonošském městě Hostinném z celkového počtu 159 majitelů domu vlastnilo 139 pozemkový majetek do výměry 5 strychů).^[54]

Socio-ekonomická situace českých měst a její kategorizace

Počet řemesel je obecně vzato projevem bohatosti řemeslné specializace. Zjištěním počtu řemesel dospějeme k poznatku o stavu řemeslné výroby ve městě. Jak ovšem dokázal Josef Janáček, nemusí vyšší počet specializovaných řemesel nutně souviset s úrovní výroby. Sám došel k závěru, že kvalita výroby měla své hranice dané místními podmínkami, tj. určovaly ji spotřební podmínky místního trhu.^[55] Kvalitu místních výrobků a především konkrétní hranice místního trhu daného města tedy z počtu řemeslných odvětví nezjistíme (k tomu by byla potřeba hlubší sonda ke každé dané lokalitě). Na druhou stranu, jen počet řemeslníků v daném městě, resp. počet uváděných řemesel, nemůže být v žádném případě měřítkem k určení ekonomického charakteru posuzovaného města. Nedá se totiž v žádném případě tvrdit, že město, ve kterém fungovalo v době vytváření Tereziánského katastru deset

kém kraji tvořil počet hospodářů, vlastníci rozlohu orné půdy do 1 strychů vysokých 36,4 %, v Loketském takřka totožných 36,3 % a v Boleslavském a Litoměřickém kraji po 29,3 % a 28,7 %. Naopak nejmenší poměr hospodářů, vlastníci rozlohu orné půdy do 1 strychu, byl v úrodných oblastech Čech – v kraji Berounském (9,3 %), Rakovnickém (8,8 %) a zcela nejméně v našem kraji Kouřimském (8,3 %)!

[52] *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, s. 5.

[53] Tamtéž.

[54] Tamtéž, s. 162.

[55] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 52; k tomu se vyjádřil i František Graus, *Československý časopis historický* 6/1958, s. 612.

řezníků, bude víc řemeslně rozvinuté než město s pěti řezníky apod.! Konkrétně to dokládá příklad města Vlašimi. Zde vedle sebe v roce 1718 koexistovalo 19 řemesel, konkrétně 8 řezníků, 3 pekaři a 16 punčochářů (celkem uvádělo nějaké řemeslo 85 % sousedů).^[56] Oproti tomu v Kolíně bylo zastoupeno 20 řemesel,^[57] v Kostelci nad Černými lesy jen 13 řemesel (celkově 83 % sousedů), konkrétně 3 řezníci, 3 pekaři a např. 9 barvířů plátna^[58] (ve Vlašimi jen jeden). Přesto nemůžeme tvrdit, že by ve Vlašimi mělo řemeslo srovnatelný význam na ekonomice města jako v Kolíně a podstatně vyšší než v Kostelci nad Černými lesy! Tato skutečnost je totiž dána jedním zásadním faktorem, který je třeba si při podobných socio-ekonomických výzkumech uvědomit – konkrétně jde o to, že ve Vlašimi sice v roce 1718 působilo 60 řemeslníků, ovšem na rozdíl od Kostelce či Kouřimi zde byli výhradně z řemeslné činnosti živi pouze 4 majitelé domu (tj. 4,6 % usedlých, zatímco v Černém Kostelci rovných 50 %), ale naopak 70 majitelů domů zde nacházelo podle údajů Tereziánského katastru hlavní zdroj živobytí v zemědělské samovýrobě a řemeslem si každý z nich přivydělal přibližně kolem 6–25 zlatých,^[59] zatímco v Kostelci či Kolíně to bylo běžně mezi 20–100 zlatými.^[60]

TABULKA 2. SOCIO-EKONOMICKÁ STRUKTURA VYBRANÝCH MĚST A MĚSTEČEK KOUŘIMSKÉHO KRAJE PODLE FASÍ TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU PO OKULÁRNÍ VIZITACI (V PŘÍPADĚ KOLÍNA PODLE REJSTRÍKU MĚSTSKÉ DÁVKY)

Zaměstnání	Kostelec n. Č. l. 1718		Kolín 1688		Český Brod 1718	
	počet	podíl v %	počet	podíl v %	počet	podíl v %
řemeslníci	30	50	52	33	40	35,5
řemeslníci-zemědělci	20	33	44	28	27	24
zemědělci	7	11,5	30	19	29	25,5
ostatní	3	5,5	32	20	17	15
	Vlašim 1718		Říčany 1720		Zásmuky 1718	
řemeslníci	4	4,6	7	18,5	2	5,5
řemeslníci-zemědělci	70	80,5	18	47,5	6	16,7
zemědělci	12	13,8	13	34	27	75
ostatní	1	1,1	–	–	1	2,7

Poznámka: Pro potřeby tabulky považuji za řemeslníka–zemědělce usedlého, majícího z každé činnosti alespoň 15 % ročního příjmu.

[56] Jaroslav NOVOTNÝ, *Zdanění českých měst ...*, s. 94*.

[57] Tamtéž.

[58] Tamtéž, s. 93*; Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských ...*, s. 75 – například v Brně bylo roku 1487 celkem 78 řemeslných povolání, v Jihlavě 45 a ve Znojme 45–50.

[59] NA Praha, TK, inv.č. 1708, kt. 503.

[60] NA Praha, TK, inv.č. 1706, kt. 501.

Konkrétní socio-ekonomickou strukturu výše uvedených městských lokalit na Kouřimsku na přelomu 17. a 18. století ukazuje tabulka č. 2, dokládající zajímavou skutečnost, že řemeslný charakter lokality rozhodně nebyl přímo úměrný její velikosti (viz Kostelec a Vlašim, nebo níže uváděná Sadská a Poděbrady). Podíl obyvatel, věnující se alespoň zčásti aktivně zemědělské samovýrobě, zjistíme jednoduše, pokud sečteme hodnoty ve druhém a třetím řádku. Dospějeme tak k překvapivým zjištěním, že např. ve Vlašimi (jak už bylo naznačeno) se zemědělstvím alespoň částečně živilo neuvěřitelných 94 % (!) usedlých obyvatel, čili přibližně stejně, nebo dokonce i víc než v městečkách takřka vesnického charakteru v Říčanech (81 %) nebo v Zásnukách (92 %).^[61]

V minulosti se mezi českými historiky, zabývajícími se dějinami a obecně problematikou měst v raném novověku, plně prosadila kategorizace podle jejich sociálně-ekonomické struktury, kterou do české historiografie přinesli v 60. letech minulého století Josef Janáček a Jaroslav Marek.^[62] Nejčastěji jsou tak česká a moravská města podle své ekonomické vyspělosti rozlišována jako města řemeslnická, řemeslnicko-zemědělská, spotřební^[63] (Praha, Kutná Hora, Jáchymov) a exportní. Budeme-li se ovšem níže zabývat i městečky, uvidíme, že pro jejich potřebu musíme definovat ještě jednu kategorii – totiž městečka zemědělská, která se ve v podstatě nelišila od svých venkovských sousedů a mezi městské obce patřila jen díky svému povýšení, nikoliv ekonomické funkci. Pokud uplatníme závěry Horsta Jechta význačného německého sociálního historika z první poloviny 20. století, můžeme do skupin měst s převažujícím zemědělským (agrárním) charakterem zahrnout ty, ve kterých podíl obyvatel závislých nějakým způsobem na zemědělské samovýrobě přesahuje hranici 40 až 50 %.^[64]

Většina českých měst patřila podle míry zemědělské samovýroby („agrarity“) buď mezi řemeslnicko-zemědělská nebo řemeslnická. Charakterizujeme proto blíže tyto dva typy. Pro města *řemeslnicko-zemědělská* je typická nízká úroveň řemeslné výroby, která je často spojena v jedné osobě i s vykonáváním zemědělské činnosti. Do tohoto typu náležela v raném novověku drtivá většina českých poddanských

[61] *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K-Ž), Praha 1966, passim.

[62] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba ...*, s. 184–188; Jaroslav MAREK, *Společenská struktura ...*, s. 122–125.

[63] K širšímu rozvoji řemeslné výroby pro místní trh došlo pouze v několika městech, která vzhledem k mimořádně silné nabídce poptávce po zboží tvoří zcela specifickou kategorii, a to města spotřební. Zde je potřeba jmenovat především Prahu či Kutnou Horu. Nezáleží ovšem zdaleka tolik na lidnatosti dané lokality, ale na tom, že se ve městě shromažďovalo neproduktivní obyvatelstvo (především šlechta, případně církevní řády) s vysokými spotřebními požadavky na množství i vysokou kvalitu zboží. Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba ...*, s. 222.

[64] Horst JECHT, *Studien zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte*. In *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XIX, Bonn 1926, s. 217–255. Z něho vycházejí i historici František Kavka a Jaroslav Marek.

měst a městeček. Jak řemesla, tak případný obchod, zásobují jen místní trh, s čímž souvisí malý rozvoj řemeslné specializace i nižší počet cechů. Zpravidla se v takovém městě rozvinula nejvýrazněji (některá) potravinářská a oděvní řemesla, která vytvořila nejsilnější cechy. Ostatní výrobní obory byly často tak slabě zastoupeny, že si kapacitně nemohly dovolit založit vlastní cech a nutně se pak spojovaly do vnitřně velmi dynamických tzv. Velkých nebo společných cechů.^[65] Jedním z významných vnějších znaků řemeslnicko-zemědělských měst a městeček byl tedy malý počet cechů, vyjadřující omezenost řemeslné výroby. Nemuselo to ovšem platit absolutně! Například Adolf Zeman tvrdí, že mezi řemeslnicko-zemědělská města lze zařadit i takové lokality, jako třeba Žatec či Hradec Králové, kde mělo zemědělství zcela nezastupitelný význam pro ekonomiku místních rodin (na druhou stranu zde ovšem žilo 66 % usedlých s pozemkovým majetkem do 5 strychů). Zemědělství však hrálo zásadní roli ve většině dalších českých řemeslně vyspělých „velkoměst“ – podle jím provedeného rozboru příjmů jednotlivých plzeňských měšťanů místní elita (stejně jako elita kolínská) měla své zisky na prvním místě ze zemědělské výroby, dobytčářství a z pivovarnictví, méně pak už z platů za vykonávání městské samosprávy, deputátů a z akcidií a obchod či řemeslo naopak nevykonávala v podstatě vůbec (!). Plzeňský patriciát tak měl na přelomu 17. a 18. století v podstatě charakter statkářsko-byrokratický a nikoliv kupecký a finanční jako ve 13. a 14. století.^[66] Tento fakt považuji osobně za jeden z důkazů pro důležitost i oprávněnost mé teorie „agrarity“ českých měst.

Oproti tomu města řemeslnická vykazují schopnost krýt svou řemeslnou výrobou poptávku jak v rámci místního trhu, tak alespoň v malé míře vyrábět i pro vzdálenější trhy (nejčastěji v rámci kraje). Podle Josefa Janáčka řadíme k řemeslnickým městům zpravidla města větší (nad 200 domů^[67]) a lidnatější (nad 1000 obyvatel). Mezi řemeslnická města patřila s velkou pravděpodobností v 16. století téměř všechna velká města v Čechách a na Moravě.^[68] Ze zdejší řemeslné výroby pak stojí v čele co do počtu potravinářství a oděvní řemeslníci.

Měst a městeček typu řemeslnicko-zemědělského s málo rozvinutou řemeslnickou výrobou bylo v českých zemích v 16. století nejvíce. Stejně jako u řemeslnických měst, ani u měst řemeslnicko-zemědělských není velikost a lidnatost hlavním kritériem k jeho charakteristice, šlo však vesměs o města malá s menší populací. Jejich řemeslná výroba byla málo rozvinutá a stačila jen v malém počtu

[65] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba ...*, s. 219.

[66] Adolf ZEMAN, *Hospodářská ...*, s. 39, 104–109.

[67] Tento počet je ovšem velmi diskutabilní, neboť jak jsme ukázali výše, podle zjištění E. Mauera se velikost českých měst krajově značně lišila a například v Kouřimsku nedosáhlo dvou set domů žádné město, dokonce ani Kolín, ačkoliv minimálně Kolín můžeme považovat za skutečné řemeslnické město na Kouřimsku.

[68] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba ...*, s. 218–219.

nasytit místní trh a většinou nebyla schopna uspokojit ani místní poptávku. Hlavním zdrojem obživy v řemeslnicko-zemědělských městech bylo zemědělství.

Kritériem pro zařazení zkoumané městské lokality do jedné z těchto socio-ekonomických kategorií může být opět poměr řemeslníků či obchodníků, kteří se živili takřka výhradně řemeslem či obchodem, na celkovém počtu usedlých ve městě. Pro jejich zjištění z pramenů hromadné povahy uplatňují opět metodu zjištění počtu usedlých s držbou zemědělské půdy pod hranicí „zemědělské soběstačnosti“, tj. 5 strychů.

Konkrétně zde tuto metodu uplatním na jednotlivá města a městečka Kouřimského kraje podle edice Tereziánského katastru^[69] (uvádějící počet domů podle příznávacích fasí k roku 1713) z pohledu výše vysvětlené metody, tj. podle počtu vlastníků domů, nezávislých na vlastní zemědělské činnosti ve shodě s kategoriizací Tereziánského katastru. Tj. podle počtu těch, kteří vlastní (a pro naši potřebu i teoreticky obhospodařují) polnosti o celkové rozloze do 5 strychů. Dnes běžně používaná a zcela nepostradatelná edice má v sobě ovšem jednu skrytou vadu, a to, že její autoři nezapočítávali do přehledů u jednotlivých lokalit ve fasích evidované panské či městské nájemní domy a zde bydlící řemeslníky, např. kováře, kteří své řemeslo vykonávali jen v pronajaté obecní kovárně, poněvadž nevlástnili většinou svůj vlastní dům.^[70] Přesto v dané lokalitě žili a vykazovali často nemalé roční zisky (např. v Kostelci nad Černými lesy Martin Toman – 75 zl.,^[71] či v Říčanech Daniel Tomsa – 50 zl.^[72] apod.), což v našich výpočtech způsobuje určitou odchylku. Na druhou stranu ale můžeme tuto odchylku v klidu zanedbat,

[69] *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K-Ž), Praha 1966, s. 42–85.

[70] Z dosavadních prací zaměřených na vývoj městské populace je zřejmé, že počty zdaněných domů nemusí být úměrné počtu obyvatelstva. Výstižně to vyjádřil Eduard Maur, který dům charakterizoval jako místně a dobově proměnnou veličinu s kolísavým průměrným počtem obyvatel. Kromě toho je třeba vzít v úvahu, že obývaná byla i řada nezdaněných budov, jejichž počet a struktura se v různých městech a dobách lišily. Vysoký počet obyvatel připadajících na jeden „berní“ dům můžeme předpokládat hlavně ve městech s rozsáhlými předměstími, kde nebyla zdaněna řada malých chalup a hospodářských objektů sloužících zároveň k bydlení. Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, s. 85. Že počet domů uváděný v katastrech ve značné části neodpovídá dobové realitě, konkrétně zjistil např. Miroslav ŠERÁK, *Zalidnění Mladé Boleslavi v 17. století*. In Boleslavica 68, Mladá Boleslav 1968, s. 31–46, který porovnával městské berní registry a opis berní ruly a zjistil např., že v registrech z roku 1619 je neuvedeno 10 domů (správně 425), oproti stavu v berní rule pak v městských knihách dohledal dalších třicet obývaných domů (správně 240). Do katastrů nebyly zahrnovány např. obecní nájemní domy (kovárna, lázně i obecní domky), dále fara, domy v majetku šlechtý, o židovských domech nemluvě. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že v případě Kostelce nad Černými lesy není takto uvedeno minimálně 6 panských a 2 nájemní obecní domy. Podle Oto Plachta připadalo na jeden městský dům po třicetileté válce průměrně 3,6–7 osob. Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 113.

[71] NA Praha, TK, inv.č. 1706, kt. 501.

[72] NA Praha, TK, inv.č. 1683, tk. 494.

neboť se často jedná pouze o jednotlivce, který není brán v potaz zároveň ve všech lokalitách.

Na první pohled je tedy jasné, že oproti městům s vyspělým městským charakterem na jedné straně, existovalo na druhé straně velké množství městeček, pro jejichž obyvatele hrála zemědělská činnost zásadní roli, nicméně i mezi nimi existovaly rozdíly. Z této tabulky (příloha 1) je také zřetelné, že v Kouřimském kraji existovala kompletní škála měst podle sociálně-ekonomické vyspělosti a nemáme důvod nepředpokládat stejnou situaci i v ostatních českých krajích. V tomto ohledu stál vepředu zcela suverénně Vyšehrad, který měl v polovině 18. století sice jen 34 domů, ovšem víc jak 90 % jejich vlastníků nedrželo zároveň žádná pole. Je to zjištění očekávatelné, neboť Vyšehrad sice ještě nebyl v této době oficiálně zahrnut mezi Pražská města, nicméně s nimi tvořil integrální celek a jeho obyvatelé v Praze očividně nacházeli odbytiště pro své výrobky i obchodní aktivity. Vyšehrad měl tedy oproti ostatním lokalitám zcela specifické postavení, plynoucí z jeho formální samostatnosti na pražském souměstí.

Úrodnost Kouřimského kraje bezesporu silně ovlivňovala (ne-li určovala) vysoký počet „měšťanů“, kteří nacházeli alespoň částečně svou obživu v zemědělství – vždyť i v řemeslně a obchodně nejrozvinutějším městě tohoto kraje – v Kolíně – se takřka 40 % majitelů domů zabývalo výrazněji zemědělskou samovýrobou^[73]. Klasifikace úrodnosti místních polabských oblastí (a nejen jich) byla opět vytvořena pro potřeby Tereziánského katastru v polovině 18. století, kdy byla zdaňovaná pole v Čechách rozdělena podle výnosnosti do 8 tříd^[74]. Podle nich byl nejúrodnější městskou lokalitou na Kouřimsku Český Brod, kde podle výše uvedené tabulky získávala alespoň část obživu takřka polovina měšťanů, a který patřil celkově mezi 13 nejúrodnějších českých měst (resp. byl někde mezi 3.–13. místem)!^[75] Z celého Kouřimska byl jako jediný hned ve 2. výnosové třídě. Ve třetí byl pak právě jen Kolín (a sousední Sadská). Ostatní lokality Kouřimska byly až ve 4.–8. třídě (Kostelec nad Černými lesy byl zařazen až do předposlední sedmé třídy, což nás rozhodně nepřekvapuje, neboť bídnota místních polí je všeobecně známá).^[76]

Z přílohy 1 vyplývá ovšem ještě jeden zajímavý a možná i neočekávaný závěr, že totiž socio-ekonomická úroveň dané městské lokality se v žádném případě nezvyšovala přímou úměrou s počtem domů! Jistě, pokud se jednalo o městečko bez

[73] SOkA Kolín, AM Kolín XXIX, sl. 40 et 44.

[74] Pro potřeby zdanění městských domů v Tereziánském katastru byla města rozdělena do 5 tříd podle odhadovaných výnosů zdejších měšťanů z obchodu či řemesel (průmyslu). V první třídě byla pouze dvě nejbohatší – České Budějovice a Plzeň. Do šesté skupiny byla zařazena souhrnně všechna města s minimálně rozvinutým obchodem a řemeslnou výrobou. Jen pro srovnání – v 1. třídě byl předpokládán průměrný výnos na jeden měšťanský dům 75 zlatých, v 6. třídě neklasifikovaných měst – jen 6 zlatých!

[75] Jaroslav NOVOTNÝ, *Zdanění českých měst ...*, s. 66.

[76] Tamtéž.

nějaké centrální funkce o nízkém počtu domů, jako Domašín, Stříbrná Skalice, Přerov nad Labem nebo Úvaly, je předpokládatelné, že neposkytují možnosti pro výraznější rozvoj řemesel a obchodu. Nicméně na druhou stranu se stačí podívat na případ Jilového s 80 domy, které bylo sociálně a ekonomicky víceméně na stejné úrovni jako Kouřim se 189 domy. Stejně tak Plaňany (35 domů) nebo Škvorec (28 domů) byly v tomto ohledu na vyšší úrovni než větší Čelákovice, Mnichovice, nebo Trhový Štěpánov. Zcela extrémní jsou potom městečka Vlašim s 86 domy, Trhový Štěpánov o 75 domech, kde byl pouze jediný usedlý řemeslník, který vlastnil méně než 5 strychů půdy, nebo Divišov, který svou velikostí přesahoval i oba Kostelce – Labský i Černý, ovšem nebyl v něm ani jeden usedlý obyvatel, který by se alespoň částečně neživil zemědělstvím.

Zcela logicky vypovídá vysoký poměr měšťanů s větším zemědělským vlastnictvím ještě o jednom rysu daného města – čím více, progresivněji a rychleji se daná lokalita rozvíjela, tím méně bylo možné dělit okolní půdu mezi nově příchozí a poněvadž byla rozloha zemědělské půdy omezená, nebylo by ani možné donekonečna uspokojovat všechny obyvatele města. Navíc je nasnadě, že v městech s výrazným řemeslným charakterem nebyla po zemědělském vlastnictví ani taková poptávka. Naopak města s poměrně početnou skupinou vlastníků půdy jsou ta, která zažívají populační stagnaci či dokonce regresi – konkrétně můžeme jmenovat královská města Kouřim či Český Brod v období po třicetileté válce, jejichž situaci detailně rozebírám níže v textu. Jaroslav Marek na příkladu Brna^[77] dokázal, že v případě stagnace rozvoje vidí obyvatelé měst jistotu právě ve vlastnictví půdy, která nově slouží jako doplňkový „vyrovňovací“ zdroj obživy, anebo jako spolehlivá investice, se dokonce podíl vlastníků zemědělské půdy výrazně zvyšuje (roku 1365 bylo 17 % majitelů polností, roku 1442 už 24 %) a město jde jakoby ve vývoji „zpět“.

Jak se tato socio-ekonomická regrese projevila konkrétně v Kouřimském kraji, můžeme opět analyzovat na základě Berní ruly z roku 1654 – např. v Kostelci nad Černými lesy je v ní doloženo 15–16 domů (včetně panských), z celkového počtu 43 domů,^[78] jejichž majitelé vlastnili méně než 6 strychů zemědělské půdy, tj. 36 %, před válkou to bylo 42,7 %. Pro srovnání v Českém Brodě to bylo 21 řemeslníků na 45 domů, tedy asi 46 %, před válkou asi 78 %!; v Kouřimi asi 39 %, před válkou rovných 50 %; Kolín 62,5 %, před válkou přibližně 73,5 %; Říčany 13,3 %, před válkou 15 %; Škvorec – nikdo!, před válkou 12,5 %; Uhřetěves – nikdo, před válkou 11 %; ve Stříbrné Skalici a v Úvalech bychom dokonce ani před třicetiletou válkou nenalezli ani jednoho „měšťana“, který by byl zcela nezávislý na zemědělské samovýrobě.^[79] Pokud vezmeme pro srovnání v potaz i větší čes-

[77] Jaroslav MAREK, *Společenská struktura ...*, s. 45.

[78] Nepočítaje do toho zámek a neobytná centra jako pivovar, míčovnu, tumbplac, panský dvůr apod.

[79] Marie HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula 18 – kraj Kouřimský*, Praha 1952, *passim*.

ká města, tak v polovině 16. století se živilo především zemědělstvím v Kouřimi 55 %, v Českých Budějovicích 28 %, v Lounech jen 14 % a v Mostě 18 % majitelů domů.^[80]

TABULKA 3. PODÍL PUSTÝCH SOUSEDSKÝCH A ZAHRADNICKÝCH MÍST VE VYBRANÝCH MĚSTSKÝCH LOKALITÁCH KOUŘIMSKÉHO KRAJE PODLE EDICE BERNÍ RULY (1654).

Lokalita	Sousedé			Zahradníci		
	pustá místa	osedlá místa	podíl pustých míst v %	pustá místa	osedlá místa	podíl pustých míst v %
Kostelec nad Černými lesy	–	15	–	4	5	44
Benešov	–	27	–	67	58	54
Brandýs nad Labem	8	18	31	51	20	72
Čelákovice	6	17	26	5	–	100
Divišov	9	14	39	–	–	×
Jankov	3	13	19	2	3	40
Kamberk	2	16	11	2	3	40
Kostelec nad Labem	1	18	5	25	7	78
Mnichovice	2	9	18	4	8	33
Ondřejov	–	9	0	–	1	–
Plaňany	4	5	44	6	1	86
Rataje nad Sázavou	–	6	–	3	2	60
Sázava	–	3	–	–	–	×
<i>Trhový Štěpánov</i>	2	27	7	–	4	–
<i>Vlašim</i>	1	26	4	–	19	–
Zásmuky	4	8	33	–	–	×

Stejně tak J. Marek potvrdil svým výzkumem obecně předpokládatelnou věc, že ve městech, kde v 15. století docházelo k poklesu obyvatelstva, ubývá jako první skupina těch majitelů domů, kteří nevlastní žádný pozemkový majetek.^[81] V tomto směru se stačí podívat například na údaje obsažené v Berní rule, která jasně dokládá, že nejvíce pustých gruntů bylo následkem třicetileté války v ka-

[80] František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*. In Sborník historický 6, Praha 1959, s. 275.

[81] Jaroslav MAREK, *Společenská struktura ...*, s. 45.

tegorii zahradníků – konkrétně to demonstruje následující tabulka s hodnotami z vybraných měst a městeček Kouřimského kraje. Jak vidno, v Berní rula nacházíme i výjimky z tohoto jevu, jako zde v případě Vlašimi či Trhového Štěpánova, nicméně jejich situace může vyplývat i z enormně nízkého počtu usedlých bez rozsáhlejšího pozemkového majetku nebo postupující regenerace těchto lokalit v poválečném období (v Trhovém Štěpánově byly totiž evidovány pouze 2 pusté grunty, ve Vlašimi dokonce jediný!).^[82]

K tomuto studovanému jevu máme i jeden zcela konkrétní příklad z Kostelce nad Černými lesy. 7. prosince roku 1620 bylo městečko vypáleno císařským vojskem, při čemž lehl popelem i objekt (dnešní čp. 90) na Pražském předměstí, který patřil zámeckému kuchaři Danielu Semilskému. Daniel Semilský ovšem neinvestoval peníze do jeho obnovy, ale místo toho koupil raději dům (dnešní čp. 46) na náměstí, ke kterému patřilo přibližně dvakrát více polností^[83] – z kategorie zahradníků se tak zařadil do kategorie chalupníků.

Vliv zemědělské činnosti na běžný život a ekonomiku zkoumané lokality je možné vysledovat také z jiného hlediska – jaký celkový roční finanční příjem daného města jako celku, nebo přepočítaný jako průměrný roční výdělek ze zemědělské činnosti na jednoho usedlého. I zde vycházím pro situaci v Kouřimském kraji na počátku 18. století z údajů spisů okulární vizitace Tereziánského katastru.^[84] Pro potřeby Tereziánského katastru byly veškeré polnosti roztrženy podle své bonity do 8 kvalitativních tříd a podle odrůdy obilí a cen v kraji běžných byl stanoven ideální výnos daných polností.^[85] V tomto ohledu se oblasti Kouřimska od sebe značně lišily, poněvadž zde najdeme městečka takřka ve všech bonitních třídách. Z toho důvodu se zde průměrný ideální roční výnos^[86] jednoho „měštana“ (tj. usedlého obyvatele měst i těch nejmenších městeček) pohyboval od necelých 110 zlatých v případě Domašína po 12 zlatých u Postupic a Popovic (Vyšehrad pro jeho výjimečné postavení neberme v potaz). Srov. přílohu č. 2

Význam příjmů, které plynuly i velkým a řemeslnicky vyspělým městům ze zemědělské činnosti, je patrný, podíváme-li se na obnosy u nejlidnatějších měst Kouřimska. V případě Českého Brodu, Kouřimi i Brandýsa nad Labem to bylo

[82] Marie HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula 18 – kraj Kouřimský*, Praha 1952, *passim*.

[83] SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, gruntovní kniha č. 28, i.č. 3161, fol. 37.

[84] Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, Praha 1932, s. 112–116.

[85] Tamtéž, s. 222.

[86] Jedná se o předpokládaný čistý výnos. Při svých výpočtech jsem vycházel z kalkulačních zásad tzv. druhého Tereziánského katastru z roku 1757, kdy už v konečných předpokládaných odhadních tabulkách čistých zisků polností (na rozdíl od katastrových zásad z roku 1748) byla nejprve třetina předpokládaného hrubého výnosu odečtena na úhor, ze zbytku potom u každého ideálního klasu jedno zrno odečteno na výživu domácnosti a dobytka a jedno zrno na příští osev. Mělo se tedy skutečně jednat o ideální čistý výnos, který byl teprve podroben zdanění. (Viz Josef PEKAŘ, *České katastry ...*, s. 222).

v průměrně úrodném roce od 3000 zlatých výše, u královského města Kolína dokonce tato částka přesahuje 5000 zlatých, což není obnos zanedbatelný.

Pochopitelně nemůžeme tato čísla absolutně, představují ideální průměrný výnos pro berní účely, nicméně jsou vypočítána podle jednotného klíče, a tak mají nepopiratelnou kvantifikační hodnotu. Jak moc závisel příjem z rostlinné výroby na úrodě v daném roce (a tudíž i poptávce a cenách) nejen v Kouřimském kraji, můžeme názorně a zcela reálně dokázat údaji z účetních přehledů pro dvory Černokosteleckého velkostatku.^[87] Konkrétně bylo v majetku kosteleckého panství 21 hospodářských dvorů. Jak je ale vidět z následující tabulky, přišel-li neúrodný rok jako 1692, byla většina úrody po žních uskladněna pro výsev na další rok a jen výdaje na nádeníky převýšily peněžní výnosy, takže jsme rázem v záporných hodnotách.^[88] Tabulka se ovšem týká pouze rostlinné výroby, nikoliv živočišné.

TABULKA 4. ÚČETNÍ BILANCE ROSTLINNÉ VÝROBY VE DVORECH NA ČERNO-KOSTELECKÉM PANSTVÍ PODLE ROČNÍCH ÚČETNÍCH PŘEHLEDŮ (VE ZLATÝCH)

Rok	Pololetí	Hrubý příjem	Výdaje za nádeníky ve žních	Průměrná bilance na jeden dvůr
1692	1. pololetí	144	-	-88
	2. pololetí	-	2000	
1705	1. pololetí	5000	-	274
	2. pololetí	2370	1597	
1716	1. pololetí	3844	-	321
	2. pololetí	3489	590	

Pramen: SOA Praha, Vs Kostelec n. Č. l., hospodářské spisy, kt. 18, sl. 312.

Výše představená metoda a prameny hromadné povahy všeobecně v sobě ovšem vždy skrývají jedno zásadní omezení, které je třeba mít při každém výzkumu na zřeteli. Totiž, že hodnoty uváděné v analyzovaném soupisu zachycují vždy stav v daném okamžiku, tzn. nemají pro zkoumanou lokalitu v čase obecnou a konstantní platnost. Celkový majetek a především výše příjmů (!) jednotlivých obyvatel představovaly velmi pohyblivou a nestálou veličinu, která doznávala ne-

[87] SOA Praha, Vs Kostelec n. Č. l., spisové oddělení Dominicalia, kt. 18, sl. 312.

[88] SOA Praha, Vs Kostelec n. Č. l., spisové oddělení Dominicalia, kt. 18, sl. 312; vide také: Josef KŘIVKA, *Poplužní dvory roudnického panství na sklonku 16. století*, ČSPSČ, roč. XXIX, Praha, s. 90n. Pokud rozebereme do detailu hospodaření Lichtenštejnských hospodářských dvorů pro neúrodný rok 1692, dostaneme tyto hodnoty – v obou pololetích se ve 21 dvorech dohromady vydalo na platech stálých zaměstnanců 2011 zl., za opravy hospodářských budov a další stavby 918 zl., za platy nádeníků ve žních dalších 2000 zl., za kastraci ovcí a prasat 18 zl., za stříhání vlny 169 zl., za nákup 19 telat 142 zl., za nákup 690 jehňat (!) 400 zl. a za další náklady na dobytek 7 zl. Dohromady tedy minimálně 5815 zl. Příjem oproti tomu byl 8494 zl. Maximální čistý příjem ze všech dvorů byl tedy 2679 zl., což je v průměru kolem 128 zl. čistého zisku na jeden dvůr, i když jeho maximální výnosnost byla přes 500 zl.

malých změn v každé dekádě. Obecně se dá říci, že čím bylo město lidnatější či mělo větší ekonomický potenciál, o to víc docházelo k přesunům v pomyslném majetkovém a příjmovém žebříčku měšťanské společnosti daného města. Konkrétně můžeme tuto situaci demonstrovat na městě Kostelci nad Černými lesy, které prošlo v 18. století rychlým rozvojem a růstem a z průměrného městečka, ovšem s centrem patrimoniální správy mnoha desítek lokalit, se vyvinulo mezi nejdůležitější města Kouřimského kraje (roku 1713 mělo 45 domů, ovšem roku 1788 už 152 domů) a svým významem i velikostí předstihlo i sousední Český Brod a Kouřim. Sloupec 1 následující tabulky ukazuje majitele jednotlivých kosteleckých domů v pořadí podle výdělků odvozených z podkladů okulární vizitace Tereziánského katastru (1718),^[89] sloupec 3 to samé podle rejstříku kosteleckých obyvatel z roku 1797 zaznamenávajícího, čím se obyvatel daného domu živil a především, jak vysokou výdělkovou roční daň platil.^[90] Ze čtyř „nejvýnosnějších“ jednotek (tj. dům a k němu patřící polnosti) roku 1718 se do konce století všechny výrazně propadly, nejbohatší dům čp. 19 se dokonce roku 1797 nedostal ani do první pětadvacítky. Jiné se oproti tomu dostaly na vrchol místní ekonomiky (např. hostinec Zelený dům čp. 38).

Tato skutečnost, tj. že majetek a především výše příjmů (!) jednotlivých měšťanů představovaly velmi pohyblivou a nestálou veličinu, úměrně souvisí i s posuzováním výstavnosti domů v jejich držení. Konkrétně mám na mysli, že nelze a priori předpokládat, že čím bohatší měšťan (tzn. s většími příznávanými příjmy), tím honosnější bude jeho dům, resp. architektonicky hodnotnější, i když určitou návaznost sledovat lze. Stejně tak obecně neplatí, že jeho dům bude oceněn tím vyšší cenou. Uvedme konkrétní případ – v Českém Brodě stojící dům čp. 20 vlastnil v době vzniku příznávací fáse Tereziánského katastru roku 1713 Matěj Kopřiva s uváděným ročním příjmem 106 zlatých (z toho 31 zlatých z polí).^[91] Roku 1755 jej koupil Jan Václav Obstžerer za částku 700 zlatých.^[92] Byla zde řada jiných domů, jejichž majitelé vykazovali i mnohem vyšší roční příjem, a přesto byly tyto objekty při prodeji oceněny mnohem nižší částkou – konkrétně dům čp. 64, který byl roku 1720 oceněn na pouhých 200 zlatých,^[93] ačkoliv jeho majitel Jan Austský byl údajně nejbohatším obyvatelem a jen z polností měl ročně získat přibližně 237 zlatých. Nebo dům čp. 11 Jana Jelínka na náměstí byl roku 1713 oceněn na 350 zlatých,^[94] ačkoliv zdejší majitel udával roční příjem 265 zlatých

[89] NA Praha, TK, inv.č. 1706, kt. 501.

[90] SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Politica, kt. 501, složka 389.

[91] NA Praha, TK, inv.č. 1577, kt. 479.

[92] Miloš DVOŘÁK – Ladislav DVOŘÁK, *Historická topografie města Českého Brodu (V)*. In *Středočeský sborník historický* 21/1995, s. 115.

[93] SOKA Kolín, AM Český Brod, sign. III.3, fol. R26.

[94] Miloš DVOŘÁK – Ladislav DVOŘÁK, *Historická topografie ...* s. 39.

TABULKA 5. SROVNÁNÍ 25 NEJVÝNOSNĚJŠÍCH USEDLÝCH OBYVATEL KOSTELCE NAD ČERNÝMI LESY PODLE FASÍ TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU PO OKULÁRNÍ VIZITACI SE STAVEM PODLE REJSTRÍKU VÝDĚLKOVÉ DANĚ PODLE STEJNÉHO KRITÉRIA V ROCE 1797.

Pořadí	Tereziánský katastr 1718		Výdělková daň 1797	
	dnešní čp. domu	celkem (zlatých)	dnešní čp. domu	výše daně (zl., kr.)
1.	19	asi 130	38	29,18
2.	30	119,2	45	25,43
3.	31	106	29	24,56
4.	36	asi 100	42	24,44
5.	83	92,4	93	20,33
6.	172	81,8	35	18,43
7.	29	81,3	50	16,3
8.	35	74	86	15,9
9.	39–40	72	43–44	15,5
10.	93	63,2	31	14,44
11.	38	62	115–116	12,33
12.	51–52	57,7	53	12,2
13.	164	45,2	36	11,32
14.	87	44,2	167	11,13
15.	75	44,2	46	10,80
16.	33	43,7	51	9,34
17.	167	42,8	34	8,48
18.	44	42,2	37	8,42
19.	48	40,5	59	8,27
20.	37	39,8	39	6,23
21.	49	35,4	30	6,13
22.	121	35	158	4,25
23.	50	33,9	129–130	4,22
24.	53	33,8	7	4,17
25.	158	33,4	mlýn Peklov	4,00

Pramen: NA Praha, TK, inv.č. 1706, kt. 501; SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Politica, kt. 501, složka 389.

(99 zlatých z polí). Další z příkladů z Českého Brodu – majitelé sousedních domů čp. 12 a 13 vykazovaly v Tereziánském katastru přibližně stejný roční příjem: 113 zlatých (z toho 20 zlatých ze zemědělské činnosti) a 104 zlatých (z toho 37 zlatých z půdy), přesto byl první roku 1736 prodán Adamu Rottovi, předku spisovatelky Karolíny Světlé,^[95] za 600 zlatých,^[96] zatímco dům čp. 13 koupil roku 1755 František Koula za 260 zlatých.^[97] Při stanovování prodejní ceny domu hrálo zásadní roli mnoho faktorů – ať už samotný fyzický stav objektu, osobní vztahy mezi kupcem a prodávajícím, zadluženost, rozloha prodávaných polností patřících k domu v daném okamžiku apod.

Vliv tržní funkce na agraritu lokality

Josef Janáček uvádí ve svém kompendiu o řemeslné výrobě v českých městech na počátku novověku tezi^[98] *Jestliže pak pokládáme za samozřejmé, že rozvojem řemeslné výroby mohla řemeslnicko-zemědělská města vyrůst v města řemeslnická, je stejně oprávněný předpoklad, že řemeslnické město mohlo v důsledku úpadku řemeslné výroby klesnout na úroveň města řemeslnicko-zemědělského, přičemž jeho právní a politické postavení bylo okolností zcela vedlejší.* V praxi můžeme tuto situaci konkrétně demonstrovat na příkladu královského města Českého Brodu v době pobělohorské, kdy mj. následkem hlubších a komplikovanějších vnitřních změn došlo k poklesu počtu zde vykonávaných řemeslných odvětví z 58 před válkou^[99] na pouhých 18 roku 1718.^[100] Jistě není třeba připomínat skutečnost, že na socio-ekonomickou situaci zkoumané lokality měla zásadní vliv jeho tržní funkce, resp. jeho postavení v rámci místního, krajského či nadregionálního trhu.

*

V předbělohorském období fungovalo v královském městě Českém Brodě podle M. Dvořáka neuvěřitelných 58 řemesel a obchodních živností, sdružených do 14 cechů, včetně takových cechů, jakými byli mečíři.^[101] Hlavním a nejdůležitějším výrobním odvětvím v Českém Brodě však bylo pivovarnictví, které

[95] Jozef MIŠKOVSKÝ, *Rodinná kronika Rottovská. 1630–1930*, Praha 1930, 86 s.

[96] Miloš DVOŘÁK – Ladislav DVOŘÁK, *Historická topografie ...*, s. 43.

[97] Miloš DVOŘÁK – Ladislav DVOŘÁK, *Historická topografie ...*, s. 45.

[98] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961.

[99] Miloš DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996, s. 22–23.

[100] NA Praha, TK, inv.č. 1577, kt. 479.

[101] Miloš DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví ...*, s. 22–23. Jen pro srovnání – v polovině 15. století fungovalo na Starém Městě pražském 65 řemesel, v Brně o století dříve 72 řemeslných odvětví, ve Znojmě 51, v Táboře 50 a v Lounech jen 24. Jaroslav MACEK, *Třídní struktura Loun v r. 1460*. In *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. LVIII/1950, s. 167.

podněcovalo i rozvoj několika dalších výrobních odvětví (např. překupnictví dřeva či obilí). Zdejší měšťané ovšem vařili pivo především pro export, jen z malé části pro místní spotřebu. Konkrétně vyváželi českobrodští své pivo především do Kaňku a Kutné Hory, která měla tehdy cca 18 000 – 20 000 obyvatel a kde výroba vlastního piva rozhodně nemohla uspokojit tamní poptávku.^[102] Celkem mělo v první polovině 16. století dovážet do Hory z Českého Brodu 46 dodavatelů, a to do 54 kutnohorských krčem.^[103] A to i přesto, že výrobní náklady českobrodských pivovarníků neustále rostly a jen dovozně do Kutné Hory a na Kaňk činilo před koncem 16. století mez 21 % a 38 % z celkové prodejní ceny piva.^[104] Kromě toho českobrodští měšťané zásobovali svým pivem i značný okruh venkovských cizopanských krčem, konkrétně máme prodej brodského piva doložen mezi lety 1460–1614 v 76 okolních vesnických krčmách.^[105] Jaký význam mělo pro české měšťany v raném novověku právě právo várečné, poukázal A. Zeman na příkladu Plzně, když zjistil, že v průměru zajišťovalo asi třetinu celoročního příjmu tamějších usedlých obyvatel a jednalo se o suverénně nejvýnosnější měšťanskou živnost.^[106]

Od první čtvrtiny 17. století se situace radikálně mění nejen v souvislosti s postupující válkou směrem k orientaci na místní trh, který jak už bylo řečeno, se stává hlavním odbytištěm městské řemeslné výroby. Mohou za to především dva faktory. Prvním je ústup výroby ze vzdáleného kutnohorského trhu, kde tradiční vazby zcela zpřetrhala třicetiletá válka i na ní závislá stagnace domácí produkce. Hlavní příčinou je ale druhý faktor, konkrétně zásadní prosazení propinačního a dalších práv jednotlivých šlechtických dominií, kdy panští úředníci žárlivě střežili prodej, místa nákupu i původ většiny výrobků kupovaných poddanými daného panství, jak to pro své poddané jasně stanovil majitel panství v okolí Českého Brodu – Kostelce nad Černými lesy, Škvorce a Uhříněvsi – Jaroslav I. Smiřický ze Smiřic už roku 1594: *tomu jest, aby v těch krčmách žádného jiného piva nešenkovali a do nich nevozili, nýbrž z pivovaru Ouřinoveského, a pakliby kdo jinej učinil a jiné pivo do těch krčem vésti neb šenkovati dal, aby držitel a nápadník statku mohl a moc měl bez překážky každého člověka podle vůle své potrestati a kolikrátkoliv by*

[102] Josef KOŘÁN, *Přehled dějin československého hornictví I*, Praha 1955, s. 199. V Kutné Hoře to bylo dáno především tím, že se zde vytvořila silná aglomerace obyvatelstva, především horníků, které se přímo nepodílelo na městských cechovních živnostech (proto se jevílo jakoby neproduktivní). Tak se vytvořily v Hoře podmínky pro velký odbyt mnoha různých řemesel.

[103] Miloš DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví ...*, s. 17.

[104] Miloš DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví ...*, s. 18; SOA Praha, PK Kutná Hora, č. 155, fol. 135 p.v.–155p.v.

[105] Konkrétní údaje vide v: Miloš DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví ...*, s. 34, poznámka 91.

[106] Adolf ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, Plzeň 1955, s. 77.

se toho dopustil.^[107] Pro královská města typu Kouřim či Český Brod tak bylo již od 17. století takřka nemožné vyvážet svoje pivo či obilí a další drobné řemeslnické produkty za hranice vlastního katastru a byla doslova hermeneuticky uzavřeným ostrůvkem uprostřed Lichtenštejnských a Šternberských území. Lichtenštejnský poddanský řád z roku 1684 to například uvádí zcela jasně v bodu 30: *Na jiná panská piva žádný žádným vymyšleným způsobem nechod, pod propadením proctice soli. Kdo by pak jiná panská piva bral a usvědčen byl, to se jemu má pobrati, k tomu 10 kop grošů českých pokuty složití povinen bude.* Netřeba ani dodávat, jak drakonickým trestem byla v této době pro poddaného pokuta 10 kop grošů, byť měla tato částka víc odstrašující smysl, než že bychom si její vymáhání uměli reálně představit.^[108] Tento zákaz se ovšem vztahoval nejen na pivo, ale též na maso a jistě i další produkty. Výše uvedený řád konkrétně nařizuje *Masa od jinších cizích řezníků (toliko od těch v panství) pod pokutou 10 kop míšeňských nebrati.*^[109] Kromě masa a piva ovšem vrchnostenský monopol restriktivně působil obecně i na řadu dalších tržních úkonů – např. poddanský řád panství premonstrátského kláštera v Doksanech z roku 1649 uvádí: bod č. 30 – *Dobytka cizím řezníkům, mimo odpověď a vůle pana hejtmána, aby neprodávali, skopce, telata ani krávu pod skutečným trestáním a pokuty 10 kop grošů;* bod č. 31 – *Na jarmarky a trhy, o kterých již dobře víte, časně abyste se všichni scházeli a sjížděli a tu vlnu přinášeli a prodávali pod pokutou 2 kopy grošů;* bod č. 40 – *Čeládky žádný cizí, jiných pánů poddaných, bez listu sobě nejednejte, ani jich u sebe nepřechovávejte;* bod č. 41 – *Do mlejnu Jeho Milosti pána, kteří voziti máte, tak se chovejte a jinam neutíkejte pod pokutou a skutečným trestáním pod propadení bečky soli (!), kolikrát by se toho dopustil;* bod č. 42 – *Solí žádný z vás odjinud ... abyste nebrali, sobě žádných postranních*

[107] SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými les, spisové odd. Dominicalia, sign.15/283 Opis závěti Jaroslava I. Smiřického ze Smiřic (1594) z roku 1780, fol. 25. K tomuto tématu vide: Michal CICVÁREK, *Pivovarnictví v režii vrchnostenských velkostatků jihovýchodně od Prahy (1489–1789)*. Diplomová práce PedF UK, Katedra dějin a didaktiky dějepisu 2010. Tato práce také podrobně líčí spor mezi Černokosteleckým panstvím a Sedleckým klášteřem o propinační právo ve vsi Třebovle, která byla rozdělena mezi tyto dvě vrchnosti. Ve vsi existovala výsadní krčma Černokosteleckého panství, ve které ovšem kupovali pivo i poddaní z poloviny vsi, patřící Sedleckému klášteři. Problém ovšem nastal, když sedlecký opat Adalbert Kems začal roku 1667 čepovat pivo ze svého pivovaru v některé ze svých místních pěti chalup. Vznikl z toho několikaletý spor, který skončil až u Zemského soudu a nakonec jej vyhrál Černokostelecký velkostatek a sedlečtí poddaní museli i nadále kupovat pivo zásadně jen z cizopanského (!) Černokosteleckého pivovaru. Ačkoliv se jednalo v podstatě jen o pět poddaných, celý spor ale názorně ilustruje přisnost, jakou vrchnostenská správa dohlížela na dodržování propinačního práva a na spotřebu piva vlastními poddanými. I malý šenk musel být zaražen hned od počátku a jakékoliv škody vrchnosti nesměly být přehlíženy. Stejný boj o „spotřebitele“ byl i ve vsi Nučice, kde ovšem existovaly dvě krčmy – lichtenštejnská a šternberská. Ibidem, s. 117.

[108] Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*. In *Archiv český XXIII*, Praha 1906, s. 503.

[109] Tamtéž, s. 506.

skladů nezarázeli. Kdo by se toho dopustil, pokutu Jeho Milosti pánu propadnouti a prostici soli složití má.^[110] Na mnoha panstvích je skutečně doložitelné, že tyto a obdobné zákazy vrchnostenští úředníci skutečně silou svého úřadu vymáhali.

Nástup vrchnostenského pivovarnictví pocítila ve svém hospodářství téměř všechna česká a moravská města, v některých z nich se pak tlak vrchnostenského pivovarnictví projevil přímo katastrofálně. Český Brod vyprodukoval ročně mezi lety 1576–1579 v průměru 42 350 hl. piva,^[111] ve stejné době se ovšem začaly prozrazovat okolní vrchnostenské pivovary v Kostelci nad Černými lesy a v Uhříněvsi, které k roku 1609 uvařily ročně 12 000 hl. piva (cca 6500 sudů!)^[112] – a právě mj. o tuto nezanedbatelnou míru byli postupně nuceni českobrodští uvařit méně. Některá z měst (např. Louny) údajně ztratila v průběhu období 1550–1618 až tři čtvrtiny svých dosavadních odbytových pozic na zemědělském venkově v okolí města,^[113] což jinými slovy znamená, že se jejich místní ekonomika zásadním způsobem propadala. Mílové právo zůstávalo už od konce 15. století prázdným pojmem, neboť bylo vymezeno na cizopanské území, na něž se ani pravomoc města nevztahovala, zatímco poddaní určitého dominia propinační právo své vrchnosti respektovat museli. V mnoha městech takto ohrožených sousedním velkostatkem reagovali krátkozrace místní váreční měšťané snižováním výrobních nákladů na úkor kvality piva. Na druhou stranu ovšem třeba Rakovníčtí dokázali přes všechn odpor Pražanů získat zásadní odbytiště svého piva v Praze, čemuž nezabránila ani vysoká dovozní cla.^[114]

Zcela „učebnicový“ příklad, jakým způsobem mohlo velké (např. Lichtenštejnské) dominium ekonomicky ruinit sousední město (jako např. Český Brod) nebo drobný rytířský statek se naskýtá z roku 1679 ve vsi Bylanech na lichtenštejnském Černokosteleckém panství, vzdálených asi 4 km od Českého Brodu, ve kterých se nacházel hamfeštní dvůr patřící šlechticně Kateřině Zuzaně Šoffmanové z Ještětic.^[115] Mezi těmito stranami vznikla v 17. století řada sporů, a to nejen soudních. Jeden z konfliktů vznikl o bylanskou výsadní krčmu, respektive o odběr piva do ní. Majitelé bylanského hamfeštního dvora vždy brali do místní krčmy pivo a pálenku pouze z černokosteleckého knížecího pivovaru, problém ovšem tkvěl v tom, že se jednalo pouze o zvykové právo, nikde nekodifikova-

[110] Helena VOLDÁNOVÁ, *Poddanský řád doksanského panství*. In Genealogické a heraldické listy 2/2004, Praha 2004, s. 38–51.

[111] Miloš DVORÁK, *Českobrodské pivovarnictví ...*, s. 19.

[112] Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických v letech 1609–1618. Hospodářská skladba českého velkostatku začátkem XVII. století*. In Sborník archivu ministerstva vnitra v Praze, Praha 1940, s. 96–103.

[113] Jaroslav MACEK, *Třídní struktura Loun v r. 1460*. In Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. LVIII/1950, s. 229.

[114] Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 210.

[115] Vladimír Jakub MRVÍK, *Trojanové z Bylan a Rossfeldu*, Praha 2004.

né. Kateřina Zuzana Šoffmanová z Ještětic začala ale po roce 1679 odebírat pivo odjinud, poprvé na Velký pátek (31. 3.) 1679. Argumentovala tehdy právnickou zásadou *quod id, quod prohibitum non est, videatur esse consensus, quia expressa tantum, non expressa autem non noceant*, jinými slovy, co není zakázáno a neškodí, je povoleno. Hejtman Černokosteleckého panství Leopold Laiter z Tannenberka okamžitě Kateřinu napomenul, což učinili i krajští hejtmani Vilém Střela z Rokyc a Václav Jaroslav Věžník z Věžník. Pivo tehdy odebírala z cerhenického pivovaru, nicméně po dūtce Černokosteleckého velkostatku tam již nedojížděla, ale začala dovážet pivo z Poděbrad. Vznikl z toho soudní spor, ve kterém Lichtenštejny zastupoval advokát Nicolai. Když už bylo koncem roku jasné, že kníže spor nevyhraje, rozhodl se velkostatek zničit Kateřinu ekonomicky, především postavit v Bylanech druhou krčmu a druhé masné krámy! Nicolai se zpočátku snažil nalézt shodu, ale 19. prosince 1679 ustoupil a poradil knížeti, aby pod přísnými tresty zakázal svým poddaným pít pivo v bylanské krčmě a někde v blízkosti postavil nový hospodářský dvůr.^[116] Nakonec z toho ovšem sešlo, nicméně je to zajímavá ukázka, jak snadno mohl mocný šlechtický sused ekonomicky ruinit nižšího šlechtice, vlastnicího pouze malé hospodářství v jedné vsi, hermeneuticky obklopené jeho dominiem.

Existuje ovšem řada případů, kdy ve snaze o prosazení vlastních ekonomických zájmů a zvýšení svých příjmů neváhala vrchnost prosazovat propinační právo i na úkor svého poddanského městečka. Konkrétně se s tím setkáváme například na panství Vítkov ve Slezsku, ale dělo se to běžně i jinde.^[117] Jednalo se o malé panství, kde byl jednak městský poddanský pivovar a jednak pivovar vrchnostenský, kdy vrchnostenský tlak nutil vesničany z celého dominia kupovat pivo z vrchnostenského pivovaru, čímž pochopitelně ruinovala ekonomiku zdejších obyvatel. Těžkosti vítkovských měšťanů v oblasti pivovarnictví postoupily tak daleko, že přinejmenším od dvacátých let 18. století pivo nevařili, a to přes to, že právoplatné privilegium na var a výčep piva nadále drželi a měli dokonce vlastní pivovar. Obchod s pivem byl už tehdy zcela v rukou vrchnosti, která ve městě provozovala krčmu zásobovanou pivem z vlastních zdrojů. Tento jev (tj. pokles vlastní městské produkce) byl takřka totožný ve všech ostatních městech Opavska a Krnovska.^[118]

[116] HALW, Herrschaften, kt. 684; NA Praha, NM, sign. S 29/6.

[117] Například na komorním panství Pardubice, kde se vrchnostenským úředníkům podařilo po třicetileté válce zlikvidovat městské pivovary v poddanských městečkách Holice a Sezemice a zásadně omezit měšťanské výstavy v Pardubicích, Přelouči a Týnci nad Labem. Miroslav TOEGEL, *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*. In Sborník historický 7, Praha 1960, s. 199.

[118] Irena KORBELÁŘOVÁ, *Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740*, Opava 1999, s. 44.

Jak zásadní podíl na celkové ekonomice mnohých českých měst na počátku novověku měla právě pivovarská a zemědělská výroba, potvrzuje v reálných číslech i příklad Plzně na počátku 18. století, kde podle zjištění A. Zemana většina příjmů pocházela ze zemědělského a právovarečného podnikání – konkrétně výnos z měšťanských várek tvořil víc jak 30 % a ze zemědělského hospodaření cca 20 % z celkové sumy měšťanských příjmů, oproti tomu příjem ze živností v první čtvrtině 18. století činil pouze 18 % celkového objemu zdejších zisků. Relativně vysoké byly i příjmy z domovního majetku (tzn. především z pronájmů), které tvořily necelých 13 %.^[119]

Zcela jasnou spojitost mezi úpadkem měšťanské pivovarské výroby a posílením významu provozování zemědělství nacházíme také v pramenech pro komorní město Poděbrady pro rok 1735. Také na poděbradském panství vrchnost postupně zamezila zdejším měšťanům prodávat jejich uvařené pivo do okolních vesnických lokalit. Zároveň však v Poděbradech přetrvával zvyk, že mimořádné daně platili jen právovarečníci. Ti se roku 1735 proti tomuto úzu (marně) vzepřeli a požadovali, aby daň byla rozpočítána i mezi obyvatele tří předměstí, neboť pivní várky (realizované každým měšťanem jednou za rok a půl) nevynášejí a někteří obyvatelé předměstí mají více polí a vyšší příjmy. Krátce před tím poděbradská městská rada vydala zajímavé nařízení majitelům domů na náměstí, tedy várečnickům, neboť *proti dobrému řádu a čistotě města obilí ... v rynku na podloubí mlátiti dávají*.^[120]

Na druhou stranu si městská obec, obdařená právem várečným, sama velmi zářlivě hleděla, aby některý z městských obyvatel nekupoval pivo jinde za hranicemi vlastního města – jednalo se v podstatě o období vrchnostenského propinačního práva. Konkrétní příklady jeho užití máme pro Kouřimský kraj z královského města Českého Brodu. Zde se v pramenech na přelomu 17. a 18. století opakovaně vyskytují případy, kdy některý ze zdejších šenkýřů tajně nakoupil pivo v sousedním morzínském vrchnostenském pivovaře v Kounicích. Trest existoval pro to jednoznačně striktní. Konkrétně roku 1705 bylo pokutou a zabavením dotyčného moku potrestáno pět měšťanů. Pivo pak bylo zčásti vyšenkováno pro obohacení městské pokladny a zčásti rozděleno mezi chudé.^[121] Obdobně skončil roku 1715 brodský šenkýř Cyprián Rott, kterému přivezl pivo z Kounic tamní bečvář. Jakmile se to českobrodští várečníci dozvěděli, bečváře přepadli, pivo zabavili a následně společně vypili – a to bez jakéhokoliv rozhodnutí městské rady!^[122]

[119] Adolf ZEMAN, *Plzeň v první polovině XVIII. století*. Plzeň 1947, s. 347.

[120] Eva ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí, 1. díl (do roku 1850)*, Praha 2009, s. 137–138.

[121] Josef MIŠKOVSKÝ, *Českobrodské pivovarství*, Český Brod 1914, s. 49.

[122] Tamtéž, s. 61. Na větších panstvích kontroly hostinců prováděli někdy specializovaní úředníci zvaní pivní drábové (Bierdrab), nebo hippomobilní pivní pojezdni. Pokud byl nalezen cizí nápoj, byl konfiskován nebo sud s ním přímo rozsekán. *O pivních drábech a kontrolách hostinců* například In SOA Praha, Vs Kostelec n. Č. I, inv. č. 2901, fasc. 430, karton č. 30, Instrukce pro

V řadě měst zhoršovali situaci kolem městského pivovarnictví i církevní instituce a jednotlivci, kteří údajně dováželi do měst (především královských) pivo odjinud (tzn. nekupovali je od místních právozářných obyvatel) a často jím i saturovali část mzdy řemeslníkům. Jinde zase prodávali ve městech cizopanské pivo židě, jako například v Kolíně.^[123] Kromě toho absolutně znevýhodňoval městské pivo oproti vrchnostenskému pivu tzv. pivní ták. Jednalo se o daň ve výši 1 zl. z každého uvařeného čtyřvěderního sudu piva (po roce 1775 už to byly celkem 3 zlaté).^[124] Tuto daň sice platila ze svých sudů i šlechta, ovšem královská města platila navíc k tomu ještě další 1 zlatý jako tzv. mimořádný ták (Pönaltax). Ten byl zaveden po porážce stavovského povstání roku 1547 jako jedna z forem potrestání městského stavu a obnoven byl definitivně roku 1627 po porážce druhého stavovského povstání.^[125] A tak královská města platila de facto dvakrát vyšší daň z piva (po 2 zlatých) než ostatní vrchnosti, což při tehdejší běžné ceně za sud piva (kolem 8 zlatých) už bylo znatelné.^[126] A kromě toho většinou měšťané obchodující s pivem zaplatili za každý sud dovezený do cizího města třetí zlatku místního ungeltu.^[127] Příznačné je, že ačkoliv zmiňovaná komise navrhovala tento trestní ták víc jak osmdesát let po bělohorské bitvě zrušit, císař Josef I. to zamítl s ohledem na prázdnotu státní pokladny.^[128]

V důsledku neutěšeného stavu pivovarnictví upadalo v řadě královských i poddanských měst ekonomické a společenské postavení jednotlivých várečnicků, především těch, u nichž dříve představoval výnos z várečného práva podstatný díl ročního zisku. Měšťané, nadaní tímto právem, vařili a prodávali pivo postupně za sebou v tzv. pořádcích, kdy se za rok vystřídali postupně za sebou všichni várečníci. Po válce se ale v důsledku menšího odbytu piva produkce některých měst natolik snížila, že jednotliví měšťané přicházeli se svými várkami na řadu ve velmi dlouhých intervalech. Kupříkladu v již zmiňovaném Vítkově pivovarnictví živilo tak, že na jednotlivé várečnický se už v závěru 17. století dostala řada jednou za pět let, ale třeba i v intervalu jedenácti let (!), jako např. v Písku,^[129] kde nebyli

hospodářské úředníky po provedení visitací, 1777, 1778, 1779, 1780, 1784, německy. O postihování šenkýřů srovnej: Svatava HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejských statků na mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století*. In Sborník archivních prací. Praha, 1983, s. 425.

[123] Jan KLEPL, *Královská města česká ...*, s. 32.

[124] Od této daně byl ovšem automaticky osvobozen každý jedenáctý uvařený sud jako tzv. „bába a dolívka“ a od roku 1775 i každý dvanáctý sud. *Ottův slovník naučný*, 6. díl (Čechy-Danseur), Praha 1893, s. 152.

[125] Blíže k vývoji pivní daně: *Ottův slovník naučný*, 6. díl (Čechy-Danseur), Praha 1893, s. 152.

[126] Josef MIŠKOVSKÝ, *Českokobrodské pivovarství*, Český Brod 1914, s. 49.

[127] Jan KLEPL, *Královská města česká ...*, s. 494–495.

[128] Zrušen byl teprve až roku 1791. Franz von MENSI, *Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740*, Wien 1890.

[129] Pavel BĚLINA, *Česká města ...*, s. 15–16.

měšťané připuštění k soukromým várkám do té doby, dokud město nezaplátilo všechny kontribuce. Poměry byly přitom navíc tak proměnlivé, že mnozí z měšťanů, již připravení se všemi náležitostmi k varu, jej nemohli uskutečnit, a tak cenné suroviny přišly nazmar.^[130]

Stejná praxe panovala i v Kouřimi, kde se na jednoho měšťana dostala řada s jeho várkou v intervalu 4–5 let;^[131] Českobrodští na tom byli mnohem lépe, neboť na ně se dostala řada „už“ po 2–2½ letech.^[132] Řada měšťanů měla přitom značné procento svých zisků právě z vaření piva, a proto byla často závislá na vyplácení tzv. konsolace, tj. finanční náhrady za to, že byli Podkomořským úřadem donuceni odstoupit své soukromé dávky ve prospěch obce. Tyto konsolace na druhou stranu zakazovaly zeměpanské úřady jako plýtvání obecními penězi. Tím se ovšem pauperizace celku přenesla na pauperizaci jednotlivých měšťanů – konkrétně je v tomto směru uváděn Kolín, kde měla řada měšťanů své příjmy údajně takřka jen z vaření a prodeje piva.^[133] Když se k tomu ještě přidal odpor místních měšťanů k dovozu cizího piva, zanikl takto v pobělohorském období nejen export vyhlášeného českobrodského piva, ale i takových „značek“, jakými bylo pivo rakovnické či pivo ze Stříbra. A bylo tomu tak i v jiných městech – v Mostu údajně ještě v době Berní ruly (1654) vařil každý měšťan 6 várek ročně, v roce 1704 přibližně jednu za čtyři roky; v Kadani ve stejném časovém údobí poklesla četnost měšťanských várek ze 7–8 ročně na polovinu jedné várky; v Mladé Boleslavi poklesla produkce o více jak 80 % a ve městě zanikly kromě jednoho všechny místní pivovary.^[134]

V některých městech, nadaných právem várečným, bylo pivovarnictví často v takové situaci (či krizi), že zdejší měšťané pivo nějakou dobu vůbec nevařili (například pro nedostatek ječmene, nebo pro skutečnost, že každý várník musel před várkou nejprve vydat na nákladech 50 zlatých) a sami ho dobrovolně kupovali v některém ze sousedních patrimoniálních pivovarů (které nedostatkem ječmene netrpěly, neboť měly v tomto ohledu „spádovou“ oblast z polí celého velkostatku – vždyť už za Smiřických v letech 1609–1618 šlo na sousedním a konkurenčním Černokostecku každým rokem 94–96 % veškeré vypěstované pšenice právě na výrobu piva!)^[135] Konkrétně můžeme pro Kouřimsko opět sáhnout pro příklad k Českému Brodu, kde údajně v 18. století častokrát po několik neděl z různých důvodů pivo nevařili a místo toho je kupovali opět v sousedním poddanském Kostelci nad Černými lesy – a to dokonce za takových poměrů, že

[130] Irena KORBELÁŘOVÁ, *Poddanská města ...*, s. 45.

[131] NA Praha, TK, inv.č. 1621, kt. 486.

[132] NA Praha, TK, inv.č. 1577, kt. 479.

[133] Jan KLEPL, *Královská města ...*, s. 506.

[134] Tamtéž, s. 279–280.

[135] Michal CÍCVÁREK, *Pivovarnictví v režii ...*, s. 95; Václav PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických ...*, s. 38–39.

Lichtenštejnští úředníci vyjednali v této situaci pro svůj pivovar postavení monopolního dodavatele.^[136]

Zcela jasně bez skrupulí byla vyjádřena naznačená spojitost mezi uzavíráním ekonomického trhu určitého velkostatku a růstem významu zemědělství slovy z roku 1704, uvedenými v prologu tohoto článku: *Ejhle, to jsou ty pravé příčiny, proč města stále upadají, což je jasně vidět na zříceninách městských domů. Náš měšťan žije docela jako sedlák, až na to, že je svobodný a že jednou za řadu let připadne na něho várka – jinak musí být živ ze svých polí.*^[137]

*

Tlak na obchodní izolaci okolních lokalit ze strany určitého velkostatku se ovšem neprojevoval pouze v oblasti pivovarnictví. Konkrétně mohla patrimoniální správa tlačit různými prostředky na své poddané, aby nenavštěvovali týdenní či výroční trhy v cizopanských městech a městečkách. Je logické, že pokud vrchnost dosáhla povýšení nějaké své lokality na městečko, ve kterém se pak pravidelně konaly trhy, byli zcela logicky jejich poddaní často nuceni opouštět vzdálenější trhy v královských městech a orientovat se na bližší trh vrchnostenský i naopak^[138] – máme pro to několik dokladů.^[139] Například Rožmberkové na počátku 16. století zabavovali svým poddaným zboží, pokud ho chtěli vézt na cizí trhy.^[140] Kromě toho máme i soudobé zprávy o tom, že trhovci často navštěvovali raději trhy ve venkovských městech a městečkách než trhy v městech královských, poněvadž tak nemuseli platit královský ungelt.^[141] S těmito jevy byl nutně spojen jak ekonomický vzestup poddanských lokalit (jako např. Kostelce nad Černými lesy) a zároveň stagnace či úpadek ekonomik okolních královských měst (Kouřim, Český Brod).

Kromě všech výše uvedených příkladů ekonomické diskriminace (královských) měst v 17. a 18. století, musíme zmínit ještě jednu, která úzce souvisí s tehdy platným daňovým systémem. Jak už poznamenal Josef Pekař ve svých „Katastrech“, byl majetek těchto měšťanů zdaněn v důsledku nedokonalého systému hned dvakrát (!). Jednak totiž platili jednotliví měšťané i městské korporace pozemkovou daň, zvanou reale. Kromě toho ovšem musela platit královská města, ve skutečnosti ovšem z velké části ze své kapsy opět titíž měšťané, ještě daň panskou, neboli

[136] Josef MIŠKOVSKÝ, *Českokobrodské pivovarství*, Český Brod 1914, s. 84.

[137] Jan KLEPL, *Královská města česká ...*, s. 492.

[138] Obdobně Vok z Rožmberka zakázal kolem roku 1490 českobudějovickým řemeslníkům či obchodníkům vstup na své panství. Doslova píše: *Služba má, múdří a opatrní susedé milí! Jakož mi píšete, což se ládovanie dotýče, panstvie mého dotýčíc etc., porozuměl sem. A viete, že sem já vám panstvie své zapovéděl, abyste jeho prázdni byli.* Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské X, Praha 1890, s. 57.

[139] Pro 18. století Jan KLEPL, *Královská města česká ...*, s. 492.

[140] Alois MÍKA, *Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*. Praha 1970, s. 54.

[141] Jan KLEPL, *Královská města ...*, s. 492.

extraordinarium, jako vrchnostenský příspěvek k dani z rustikálu, a to paradoxně i ta města, která vůbec žádný rustikál nevlastnila – konkrétně jsou v dobových pramenech uváděna za příklad města z Kouřimského kraje Český Brod, Kouřim (a nedaleký Nymburk).^[142] A kromě toho byli zdejší měšťané ještě povinni platit další daně z řemesla, obchodu a dalších adminikulí, tzv. fikcia. Tato skutečnost vysvětluje další faktory, jakým způsobem se na úkor královských měst (např. Českého Brodu a Kouřimi) výrazně rozvíjela poddanská centra v jejich sousedství (především Kostelec nad Černými lesy, který je v průběhu 18. století svým významem i velikostí předstihl). A tento jev byl už podle soudobých relací celozemským trendem, neboť po roce 1654 *všechna měšťanská živnost a řemeslo očividně neobyčejně poklesla*.^[143]

Situace v Kouřimském kraji tak jasně dokresluje v české historiografii už několikrát vyslovenou tezi, že podmínky pro obnovu hospodářství po třicetileté válce byly v českých zemích složitější právě pro královská města.^[144] Částečně se na tom podepisovalo i jejich vyšší daňové zatížení. Notorický úpadek městských živností a obchodu v celozemském měřítku konstatovala i rektifikační komise na počátku 18. století.^[145] Tento jev nebyl nicméně pouze českým specifikem, ale úpadek zeměpanských měst důsledkem znevýhodněného postavení oproti městům poddanským, probíhal už od konce 16. století např. i v rakouských zemích.^[146]

*

[142] Josef PEKAŘ, *České katastry ...*, s. 210, Jan KLEPL, *Královská města ...*, s. 496.

[143] Tamtéž, s. 496.

[144] Konkrétně např. P. Bělina konstatoval, že hospodářská převaha prosperujícího velkostatku mnohem negativněji ovlivňovala proces rekonstrukce ve městech královských než ve městech poddanských a že obyvatelé poddanských měst měli často příležitost dosáhnout větší zámožnosti, než bylo obvyklé v královských městech. Výhodnější postavení poddanských měst dal autor také do souvislosti s jejich menší závislostí na válkou zničeném dálkovém obchodu a s vyšším daňovým zatížením královských měst. Pavel BĚLINA, *Česká města v 18. století...*, s. 15–16.

[145] Josef PEKAŘ, *České katastry ...*, s. 133–134.

[146] Konkrétně ve Štýrsku musela tamější zeměpanská města platit celou čtvrtinu (resp. šestinu) zemské berně, ačkoliv měšťané poddanských měst vykonávající stejná řemesla i obchod, tuto berni platit nemuseli. Po roce 1594 už byli zeměpanští měšťané povinni dohromady platit celkem 48 000 zlatých, ačkoliv byli schopni podle svých propočtů uhradit pouze 30 tisíc. V případě štýrských měst ovšem zasáhl nejprve vévoda Karel II. a po něm jeho syn Ferdinand II., který roku 1601 pohrozil stavům zákazem prodeje výrobků a obchodu mimo vlastní poddanské město, pokud nepřevzou polovinu zemské berně, vybírané od zeměpanských měst. Toto opatření skutečně na stavy zafungovalo. Navíc šlechtici a klérus nemuseli v zeměpanských městech platit městské dávky a ani jinak „trpět s městskou obcí“ (např. ve Štýrském Hradci byly údajně hned dvě třetiny nemovitostí v rukou stavů), což ovšem velmi rázně zrušil roku 1583 vévoda Karel II. a navíc podmínil koupi nemovitého majetku šlechtou či klérem v zeměpanských městech souhlasem městské rady i svolením panovníka. Toto nařízení znovu obnovil roku 1663 i Leopold I. Vývoj ve Štýrsku tak šel zcela opačným směrem, než např. v Polsku, kde měšťané v královských městech víceméně

Německá a obzvláště rakouská historiografie se oproti té české věnuje vývojovým jevům svých měst a obzvláště i městeček jako kategorie sui generis už řadu generací.^[147] Vlivem tržní funkce na rozvoj malých měst a městeček se zabýval především Alfréd Hoffman ve 30. letech 20. století^[148] a nejnověji Willibald Katzinger,^[149] v Čechách to byl např. Josef Petráň.^[150] A. Hoffman ve své době zformuloval zajímavou tezi, která je dodnes přejímaná, že za městečko se skutečnou městskou funkcí (tj. ne jen s prázdným titulem jako např. výše uvedená Křemže či Český Šternberk) lze považovat takové, které má výsady na konání týdenního trhu (nikoliv trhu výročního). Stejně kritérium zastává i slovinská historiografie.^[151] Je to teze bezesporu zajímavá a logická, ovšem na druhou stranu v Čechách je tato úvaha platná snad jen do začátku 17. století. Pro české prostředí je totiž nutné vzít na vědomí jeden zásadní determinační prvek, a to, že funkce některých tržních míst během 17. a 18. století značně upadala. Projevovalo se to tak, že ačkoliv daná lokalita měla privilegia či privilegium na týdenní trh, jejich týdenní trhy se nekonaly.^[152] Konkrétně to dokládají nejen jednotlivé fase Tereziánského katastru po okulární vizitaci (1715–1727), ale ještě na přelomu 18. a 19. století dobové

ztratil vládu nad svým městem ve prospěch šlechty. Othmar PICKL, *Die wirtschaftliche Lage der steirischen Städte und Märkte*. In *Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit*. Linz 1980, s. 93–98.

[147] Alfred HOFFMAN, *Die oberösterreichischen Städte und Märkte. Eine Übersicht über entwicklungs- und Rechtsgrundlagen*. In *Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereines* 84 (1932), s. 63–123; TÝŽ, *Oberösterreich und sein Städtewesen*. In *Die Städte Österreichs*, Wien 1968; Hans PIRSCHEGGER, *Beiträge zur geschichtlichen Statistik der steirischen Städte und Märkte*. In *Zur Geographie der deutschen Alpen* 1924, s. 146–160. K otázce vzniku, novým lokacím a půdorysným schémátům rakouských měst upozorňují na některé zásadní studie – Erwin REIDINGER, *Mittelalterliche Gründungsstädte in Niederösterreich. Grundlagen-Regeln-Beispiele*. In *Österreichische Ingenieur- und Architekten-Zeitschrift* 143/1 (1998), s. 2–20; *Planstadt, Gründungsstadt*, Parzelle. Archäologische Forschung im Spannungsfeld von Urbanistik und Geschichte. In *Mitteilungen der Deutschen Gessellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 15 (2004), s. 9ff.; *Zwischen Mythos und Befund. Eine kritische Bilanz zum Thema „Die vermessene Stadt“*. In *Mitteilungen der Deutschen Gessellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 15 (2004), s. 180 ff.

[148] Alfred HOFFMAN, *Die oberösterreichischen Städte und Märkte. Eine Übersicht über entwicklungs- und Rechtsgrundlagen*. In *Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereines* 84 (1932), s. 63–123.

[149] W. KATZINGER, *Forum Austriae, nec Civitas nec Villa*. In *Minderstädte, Kümmerformen, Gefreite Dörfer – Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Linz 2006, s. 203–231.

[150] Josef PETRÁŇ, *Ceny obilí a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století*. In *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.–19. století II.*, Praha 1977, s. 29; Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Obilní trhy ceny obilí v Čechách v 18. století*. In *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.–19. století II.*, Praha 1977, s. 29.

[151] Boris GOLEC, *Bürgerliche Siedlungen im slowenischen Raum*. In *Minderstädte, Kümmerformen, Gefreite Dörfer – Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem*, Linz 2006, s. 125.

[152] Josef PETRÁŇ, *Ceny obilí ...*, s. 29.

TABULKA 6. POVINNOST ROBOTY A PRÁVO POŘÁDÁNÍ TÝDENNÍCH TRHŮ
V MĚSTSKÝCH LOKALITÁCH KOUŘIMSKÉHO KRAJE PODLE FINÁLNÍHO
ELABORÁTU TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU.

Lokalita	Povinnost robot	Týdenní trh	Lokalita	Povinnost robot	Týdenní trh
Brandýs nad Labem		*	Popovice	*	
Bystřice	*		Postupice		
Cerhenice	*	* od 1678	Přerov nad Labem	*	
Čelákovice		*	Pyšely		
Český Brod		*	Rataje nad Sázavou		
Český Šternberk	*		Říčany		*
Divišov		*	Sadská		
Domašín		*	Sázava	*	c
Jankov	*		Stříbrná Skalice		* od 1757
Jílové		*	Škvorec	*	*
Kolín		*	Toušeň		
Kostelec nad Černými lesy		*	Trhový Štěpánov		
Kostelec nad Labem		*	Týnec nad Labem		
Kouřim		*	Uhlířské Janovice	*d	
Louňovice pod Blaníkem	*a		Úvaly	*	
Mnichovice			Vlašim	*e	*
Načeradec			Vyšehrad		
Nehvizdy	*	* od 1676	Zápy	*	
Ondřejov	*b		Zásmuky	*	* od 1666
Plaňany			Zdislavice		
Poděbrady					

Poznámky :

- Hospodáři robotují v čase sen a o žních a berou si pak dříví pro svou potřebu v panských lesích.
- Městys nemá výroční trh a řemeslníci nemohou navštěvovat výroční trhy jinde, protože musí robotovat jako ostatní hospodáři.
- Ačkoliv měla 2 privilegia na výroční trh, nepořádala je.
- Roku 1692 sice byli obyvatelé od robot osvobozeni, ovšem s výjimkou doby žní, kdy museli robotovat u janovického panského dvora.
- Podle nálezu z roku 1757 si řemeslníci stěžují, že jsou příliš zdaněni. Pouze 16 měšťanů se živí jen řemeslem (tj. 18,6 %), 22 měšťanů vykonává řemeslo částečně a zbytek se živil zemědělstvím. Kdo držel alespoň lán půdy, robotoval v čase žní čtyřmi lidmi; do ½ lánu dvěma lidmi a do ¼ lánu se vysílal jeden robotník.

statistické příručky jako např. každoročně vycházející schematismy Království českého, nebo ještě exaktněji i známá Sommerova Topografie, která pro Kouřimský kraj uvádí, že ačkoliv mnohá města a městečka mají privilegia na týdenní

trhy, konají se prakticky jen v Kolíně a v ostatních lokalitách kvůli konkurenci pražského a kolínského tržního okruhu se nepořádají^[153] (což byl ovšem stav doložitelný už na konci 18. století).^[154]

Mezi nejmenší urbánní sídliště patřila ta do 1200 obyvatel (podle J. Čechury do 150 domů).^[155] Tato městečka se opravdu blížila spíše venkovským sídlům. Na základě výše uvedené tabulky je ovšem tuto hranici předefinovat či snížit, resp. jak jsme viděli, nemůžeme vždy charakter venkovského sídliště odvozovat jen od jeho velikosti. Je pravda, že u těch nejmenších městeček někdy nalezneme dokonce i skutečně vykonávané robotní povinnosti. Na Kouřimsku tomu nebylo jinak, jak ukazuje následující tabulka (hvězdička označuje výskyt). Ač to zní překvapivě, tak ze čtyřiceti městských lokalit Kouřimského kraje jich podle Tezeziánského katastru v polovině 18. století robotovalo 16 (!), byť řada z nich jen v době žní.

Závěr

Města se sice obecně označují jako střediska řemeslné výroby, obchodu a trhu, ale ani obyvatelé měst se do novověku nevyvázali ze zemědělské činnosti. V prvním období po lokaci města bylo jeho sepětí se zemědělstvím téměř nutností, zvláště tam, kde struktura venkovského zázemí nemohla zajistit dostatečný přísun masa, obilí a mléčných výrobků pro obyvatelstvo živící se řemeslem a nutilo je tak k částečnému samozásobování. Agrární i poloagrární města a městečka zůstávala typickým jevem hluboko do novověku. V této studii jsem chtěl postihnout, jakou úlohu hrálo zemědělství v hospodářství i běžném životě českých měst v raném novověku. Pokusil jsem se proto definovat metodu, jak blíže poznat míru zemědělského charakteru zkoumaného města. Tuto míru pracovně nazývám jako „agrarita“. Při tvorbě uvedené metody vycházím z jednoduchého předpokladu, že čím bylo město řemeslně či obchodně vyspělejší, tím méně obyvatel se muselo (to ovšem v žádném případě neznamená kauzalitu!) aktivně věnovat zemědělské činnosti či samovýrobě. Jinými slovy, míru hospodářské závislosti dané lokality na zemědělství lze vyjádřit opačně i procentem usedlých, o kterých můžeme s určitou mírou jistoty prohlásit, že už nenacházeli svou obživu v zemědělské činnosti, a přesto se v dané lokalitě dokázali dlouhodobě uživit. Pokud srovnáme vzájemné rozdíly v počtu těchto usedlých, kteří byli „nezávislí“ na zemědělské samovýrobě, z více měst, získáme sice pouze orientační, ovšem velmi výmluvnou představu o odlišném významu zemědělství v živobytí jejich obyvatel. Nejde mi tu v žádném případě o nějaké objektivní zjišťování, zda byl nebo nebyl dotyčný

[153] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Kaurzimer Kreis*, Prag 1844, s. 180.

[154] *Schematismus für das Königreich Böhmeim 1789*, Prag 1789, Anhang, s. 28–47.

[155] Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1584–1620*, Praha 2009, s. 240.

obyvatel města skutečně nějakým způsobem činný v zemědělské výrobě a jaký význam hrála pro živobytí jeho rodiny – to ponechme stranou. Obecně pokládám za usedlého „měšťana“ nezávislého na vlastním zemědělství ve shodě s kategorií Tereziánského katastru toho, který obhospodařuje do 5 strychů (cca 1,5 ha) půdy, ze kterých stejně každoročně nechá ležet třetinu ladem. Stejně tak si tuto hodnotu stanovili za jednu z přelomových hranic komisaři při tvorbě Berní ruly.

Pro většinu pramenů hromadné povahy, sestavených v období před vznikem fasí Tereziánského katastru (1713–1720), platí většinou určité limitující faktory. Přesnost klasifikace opírající se o rejstříky městské dávky je totiž zkreslována řadou okolností – často jsou příliš stručné, takže nevíme, jaká část majetku podléhala městské dávce; někdy mohla naopak vysoká dávka z řemesla zařadit nebohaté řemeslníky do vyšších kategorií. Konkrétně jde o to, že rejstříky zaznamenávají mnohdy jen vybírané částky bez bližší specifikace, takže uniká nejen poznání majetkové skladby, nýbrž namnoze i bližší charakteristika poplatníků, což se jeví jako problém zvláště u určení, zda zařadit daného městského obyvatele mezi řemeslníky, zemědělce či řemeslníky–zemědělce (což mnohdy historici určili jen podle případně uvedeného řemesla vedle jména poplatníka). Konkrétně by tak např. v městečku Kostelci nad Černými lesy bylo k roku 1720 (1756) na 36 domů 35 řemeslníků, tj. neuvěřitelných 97 %. Podle bližší analýzy katastrální fase po okulární vizitaci ovšem zjistíme, že ve skutečnosti plná třetina těchto řemeslníků byla zároveň (a mnoho z nich především) velmi aktivními zemědělci.

Konkrétní socio-ekonomickou strukturu analyzují na příkladech městských lokalit v Kouřimském kraji na přelomu 17. a 18. století, dokládající zajímavou skutečnost, že řemeslný charakter lokality rozhodně nebyl přímo úměrný její velikosti. Dospějeme tak k překvapivým zjištěním, že např. ve Vlašimi se zemědělstvím alespoň částečně živilo neuvěřitelných 94 % (!) usedlých obyvatel, čili přibližně stejně, nebo dokonce i víc než v městečkách takřka vesnického charakteru Říčanech (81 %) nebo Zásmukách (92 %). Údaje byly sestaveny na základě příznávacích fasí Tereziánského katastru po okulární vizitaci. Tento stav nebyl pochopitelně konstantním, ale zásadním způsobem se do něho promítaly jednak útrapy třicetileté války, jednak z pozice královských měst důsledné prosazování propinačního práva šlechtickými velkostatky a jejich uzavírání se trhům cizopanských městských lokalit. Jak se například socio-ekonomická regrese po třicetileté válce projevila v Kouřimském kraji, bylo analyzováno na základě Berní ruly z roku 1654. Např. v Kostelci nad Černými lesy je v ní doloženo 15–16 domů (včetně panských), z celkového počtu 43 domů, jejichž majitelé vlastnili méně než 6 strychů zemědělské půdy, tj. z 36 %, před válkou to bylo 42,7 %. Pro srovnání v Českém Brodě to bylo 21 řemeslníků na 45 domů, tedy asi 46 %, před válkou asi 78 %; v Kouřimi asi 39 %, před válkou rovných 50 %; Kolín 62,5 %, před válkou přibližně 73,5 %; Říčany 13,3 %, před válkou 15 %; Škvorec – nikdo, před válkou 12,5 %; Uhřetěves – nikdo, před válkou asi 11 %; ve Stříbrné Skalici a v Úvalech

bychom dokonce ani před třicetiletou válkou nenalezli ani jednoho „měšťana“, který by byl zcela nezávislý na zemědělské samovýrobě.

Summary:

The cities are commonly defined as centers of craftsman production, trade and fairs, but not even the inhabitants of the cities in the Early Modern Period had escaped the agricultural activity. In the first phase after the establishing of the city this was almost a necessity, especially in situations when the structure of the agricultural background was not able to assure the adequate supply of meat, grains and milk products for inhabitants who were earning their livelihood by crafts, and so they were forced to partial self-supply. The agrarian and semi-agrarian cities and towns existed deep into the Modern Period. In the present study I wanted to show the role of agricultural production in the economy as well as in the everyday life of the Bohemian city in Early Modern Period. Therefore, I tried to devise a method of how to determine the degree of agrarian character of the city under study. I call this degree “agrarity”. In devising this method I started with a simple assumption that the more the given city was developed as for handicraft production and trade, the less its inhabitants were dedicated actively to agriculture or self-supply (but this at no case means causality!). In other words, the degree of economic dependence of given locality upon agriculture could be expressed inversely, by the percentage of those inhabitants who could be with some amount of certainty considered as not making their living by agricultural activity, and still could earn their living in a given locality. If we compare the differences in numbers of these permanent residents who were “independent” upon the agricultural self-supply in various cities, we get a sketchy, but still rather fitting image of the differences in the importance of agriculture in the lives of their inhabitants.

The concrete socio-economic structure is analysed on the example of urban localities in the region of Kouřim (Central Bohemia) at the turn of the 17th and the 18th centuries. For this region was proved an interesting fact, that the artisanal character of the locality was not directly dependent upon its size. We come to a surprising finding, that for example in Vlašim the unbelievable share of 94% of the permanent inhabitants was at least partially dependent upon agriculture. It was about the same number or even more than in the small towns, or villages, like Říčany (81%) or Zásmyky (92%). The numbers were determined upon the basis of the ocular visitation of the Theresian cadastre.

PŘÍLOHA 1. PODÍL MAJITELŮ DOMŮ VLASTNÍCÍCH MÉNĚ NEŽ 5 STRYCHŮ PŮDY Z ÚHRNU VŠECH MAJITELŮ DOMŮ V MĚSTSKÝCH LOKALITÁCH KOUŘIMSKÉHO KRAJE VE 20. LETECH 18. STOLETÍ PODLE FINÁLNÍHO ELABORÁTU TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU.

Pořadí lokality ^a	Lokalita	Počet domů	Podíl vlastníků s méně než 5 strychy půdy	Ukazatel řemeslné úrovně podle A. Zemana	
				bez piva	s pivem
1.	Vyšehrad	34	91,1	1,4 (!)	
2.	Kolín	188	61,7	0,07	0,15
3.	Brandýs nad Labem	111	60,3	0,07	0,19
4.	Český Brod	113	54,8	0,11	0,19
5.	Jílové	80	52,5	0,04	0,10
6.	Kouřim	189	52,3	0,10	0,16
7.	Kostelec nad Černými lesy	53	47,1	0,09	-
8.	Kostelec nad Labem	87	44,8	0,09	0,16
9.	Sázava	19	36,8	0,06	
10.	Louňovice pod Blánkem	42	33,3	-	-
11.	Načeradec	65	29,2	0,04	-
12.	Plaňany	35	28,5	-	-
13.	Škvorec	28	28,5	-	-
14.	Postupice	21	28,5	-	-
15.	Zápy	30	26,6	-	-
16.	Pyšely	31	25,8	0,01	-
17.	Čelákovice	51	25,5	0,05	0,015
18.	Mnichovice	51	23,5	-	-
19.	Jankov	30	23,3	0	-
20.	Popovice	23	17,4	0,01	-
21.	Bystřice	17	11,7	0,01	-
22.	Nehvizdy	26	11,5	0	-
23.	Úvaly	18	11,1	0	-
24.	Vlašim	86	10,5	0,09	-
25.	Zdislavice	32	6,25	0,01	-
26.	Ondřejev	41	4,8	0	-
27.	Přerov nad Labem	21	4,7	0	-
28.	Uhlířské Janovice	55	3,6	0,02	-
29.	Říčany	31	3,2	0,03	-
30.	Zásmuky ^b	32c	3,1 8,3	0,025	-
31.	Trhový Štěpánov	75	2,6	0,04	-

Pořadí lokality ^a	Lokalita	Počet domů	Podíl vlastníků s méně než 5 strychy půdy	Ukazatel řemeslné úrovně podle A. Zemana	
				bez piva	s pivem
32.	Divišov	60	0	0,04	–
33.	Rataje nad Sázavou	25	–	–	–
34.	Cerhenice	18	–	–	–
35.	Stříbrná Skalice	15	–	–	–
36.	Český Šternberk	12	–	–	–
37.	Domašín	12	–	0,03	–
38.	Toušeň	32	–	–	–
Celkem		249	×	×	×
BYD	<i>Poděbrady</i>	126	68,3	0,14	0,29
BYD	<i>Sadská</i>	141	51	0,05	
CHR	<i>Týnec nad Labem</i>	77	59,7	0,05	0,11
BER	Benešov	168	64,9	0,15	

Vysvětlivky: BYD – Bydžovský kraj, CHR – Chrudimský kraj, BER – Berounský kraj.

Pramen: *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, passim

a) Lokality jsou řazeny podle podílu usedlých vlastníků méně než 5 strychů půdy z úhrnu vlastníků domů.

b) Podle edice Tereziánského katastru (*Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, s. 80.) mělo být ve Vlašimi 9 majitelů domů s pozemkovým majetkem pod 5 strychů, ovšem originál rustikální fase uvádí pouze 5 takovýchto majitelů a další 2, kteří měli pronajatý blíže neurčený rozsah polí od vrchnosti. NA Praha, TK, inv.č. 1708, kt. 503.

c) Souhrnná vydaná edice dat Tereziánského katastru J. Novotného obsahuje v případě Zásmuk zásadní chybu, a to že autor omylem všechny řemeslníky na panství Zásmuky přiřadil k městečku Zásmuky, čímž zdejší řemeslnou výrobu nadhodnotil neuvěřitelným způsobem! Správná hodnota má pak být 16/64.

d) Podle edice Tereziánského katastru (*Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, s. 84.) mělo být v Zásmukách 32 majitelů domů s pozemkovým majetkem, ovšem originál rustikální fase uvádí celkem 36 takových majitelů, konkrétně ještě mlynáře, šenkýře, nájemníci pazderny a pohodného, z nichž tři drželi pozemkový majetek pod 5 strychů. NA Praha, TK, inv. č. 1703.

PŘÍLOHA 2. IDEÁLNÍ PŘEDPOKLÁDANÝ SOUHRNNÝ A PRŮMĚRNÝ ČISTÝ VÝNOS ZE ZEMĚDĚLSKÉ ČINNOSTI PODLE FINÁLNÍHO ELABORÁTU TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU (1757)

Pořadí podle souhrnného výnosu	Lokalita	Celkový výnos lokality podle TK (ve zlatých)	Počet domů	Průměrný výnos na 1 uzedlého (ve zlatých)
1.	Domašín	1312	12	109,3
2.	Jenštejn	1081	14	77,2
3.	Cerhenice	1297	18	72,1
4.	Škvorec	1998	28	71,4
5.	Mezeříčce	2253	32	70,4
6.	Nehvizdy	1700	26	65,4
7.	Říčany	1872	31	60,4
8.	Přerov n/L	1242	21	59,1
9.	Úvaly	1035	18	57,5
10.	Plaňany	1593	35	45,5
11.	Divišov	2654	60	44,2
12.	Zásmuky	1413	32	44,2
13.	Stříbrná Skalice	639	15	42,6
14.	Čelákovice	2024	51	39,7
15.	Vrabí	311	8	38,9
16.	Zápy	1068	30	35,6
17.	Toušeh	1134	32	35,4
18.	Uhlířské Janovice	1813	55	33,0
19.	Trh. Štěpánov	2388	75	31,8
20.	Zdislavice	1016	32	31,8
21.	Bystřice	504	17	29,6
22.	Kolín	5379	188	28,6
23.	Kostelec n. Č. l.	1278	45	28,4
24.	Brandýs n/L	3104	111	28,0
25.	Český Brod	2950	113	26,1
26.	Český Šternberk	300	12	25,0
27.	Ondřejov	1018	41	24,8
28.	Mnichovice	1158	51	22,7

PŘÍLOHA 2.

DOKONČENÍ

Pořadí podle souhrnného výnosu	Lokalita	Celkový výnos lokality podle TK (ve zlatých)	Počet domů	Průměrný výnos na 1 usedlého (ve zlatých)
29.	Vlašim	1905	86	22,2
30.	Rataje n. S.	548	25	21,9
31.	Jílové	1687	80	21,1
32.	Jankov	603	30	20,1
33.	Načeradec	1186	65	18,2
34.	Kostelec n/L	1561	87	17,9
35.	Kouřim	3300	189	17,5
36.	Sázava	271	19	14,3
37.	Pyšely	437	31	14,1
38.	Louňovice p. Blaníkem	576	42	13,7
39.	Popovice	283	23	12,3
40.	Postupice	257	21	12,2
41.	Vyšehrad	77	34	2,3
BYD	Poděbrady	2613	139	18,8
BYD	Sadská	3884	152	25,5
CHR	Týnec nad Labem	2647	77	34,4

Vysvětlivky: BYD – Bydžovský kraj, CHR – Chrudimský kraj.

Pramen: *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, korigováno podle přípravných fází Tereziánského katastru.

**ANTROPOLOGIE NARATIVITY
PROBLEMATIKA ČESKÉ POHÁDKY**

Jaroslav Otčenášek

Etnologický ústav Akademie věd
České republiky, v. v. i.
Praha 2012

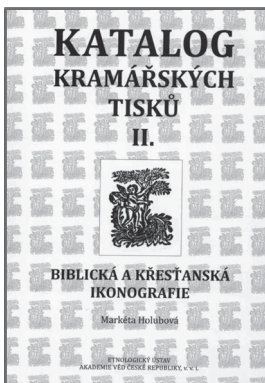
Jaroslav Otčenášek
Antropologie narativity.
Problematika české pohádky

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 329 s., rejstříky,
mapy, anglické resumé.

Publikace se věnuje pojetí studia české lidové pohádky a humorky v rámci širší antropologie narativity. Problematika české pohádky a humorky je zdánlivě již dávno objasněná a dostatečně zpracovaná, obzvláště nástup postmoderny a kulturního relativismu zůstal zcela opomenut. Dalším poměrně přehlíženým problémem se stalo i vnímání klasické pohádky a humorky jako zdrojového žánru pro řadu složek současné literatury a zcela na

okraji pozornosti folkloristů pak zůstal film a televize. Tato publikace se tedy snaží uchopit tak známé a oblíbené žánry tradiční slovesné folkloristiky, jakými pohádka s humorkou bezesporu jsou, a zasadit je do kontextu současných antropologických studií a umožnit tak pochopení proměn funkcí slovesného folkloru jako takového v kontextu současné kultury. Nedílnou součástí publikace je v rámci příloh česká varianta soupisu mezinárodních syžetů pohádek a humorek „The Types of International Folktales“ (Uther 2004), který obsahuje i „česká“ čísla, tedy vřazení syžetů, které se v mezinárodní katalogizaci nevyskytují, ale v českém prostředí ano.

Cena s DPH: 342 Kč
ISBN 978-80-87112-67-0

Markéta Holubová
**Katalog kramářských tisků II. Biblická
a křesťanská ikonografie.**

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 356 s., rejstřík,
obrazová příloha, anglické resumé.

Druhý svazek *Katalogu kramářských tisků* se zaměřuje na dosud v české historiografii opomíjené badatelské téma, a to na biblickou a křesťanskou ikonografii kramářských tisků. Takto zpracovaná tematika představuje důležitý podklad pro sledování užitých motivů a způsobu využití obrazového materiálu pro prostředkovávání netextového sdělení širokému okruhu obyvatelstva v rámci středoevropského prostoru s hlavním důrazem na české země a západní

část Slovenska. V neposlední řadě přispívá k identifikaci totožných tiskařských štočků a také přináší materiál pro identifikaci tiskaře a přibližné datace u tisků s neúplným nebo chybějícím impremem. V tomto svazku je prezentováno více než 1300 kramářských štočků.

Cena s DPH: 335 Kč
ISBN 978-80-87112-69-4

Objednávky vyřizuje: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 2, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 611, e-mail: gergelova@eu.cas.cz.

CESTA Z PELHŘIMOVA DO BENÁTEK A ZPĚT ZA 941 DNÍ. VANDR VÁCLAVA POKORNÉHO V LETECH 1827–1829

Josef Grulich – Markéta Skořepová

A journey from Pelhřimov to Venice and back in 941 days: the “journeyman’s tramp” of Václav Pokorný in the years 1827-1829

ABSTRAKT: This article focuses on the theme of temporary economic mobility, based on the example of journeymen’s “tramping” in the first half of the nineteenth century. It analyzes the surviving “journeymen’s books” of the Bohemian town of Pelhřimov, located approximately halfway between Prague and Brno. These volumes document the extensive temporal and geographic scope of journeymen’s tramping in that period. The most important source is the manuscript of Václav Pokorný, a master tanner from Pelhřimov, which describes the itinerary of his travels as a journeyman between 1827 and 1829.

Historická demografie, 2013, 37:2:169–193

KEY WORDS: migration, mobility, journeymen’s books

Contact: doc. PhDr. Josef Grulich Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, e-mail: grulich@ff.jcu.cz
PhDr. Markéta Skořepová, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; Muzeum Vysočiny Pelhřimov p. o., Masarykovo náměstí 12, 393 01 Pelhřimov, e-mail: m.skorepova@muzeumpe.cz

1. Úvod

Geografický pohyb obyvatelstva je tématem, které v sobě slučuje poznatky několika vědních oborů, mimo jiné demografie, historie a sociologie.^[1] Historiografický výzkum však při studiu migrací naráží na řadu problémů. Běžně dochované prameny nedokáží odhalit dílčí okolnosti, motivace a vlastní průběh podniknuté cesty nebo stěhování. Mnohdy bývá také obtížné rozlišit trvalou změnu bydliště od pouhé krátkodobé cesty.^[2]

Předkládaná studie se zabývá řemeslnickými vandry, tedy dočasnou pracovní mobilitou tovaryšů podnikajících cesty na zkušenou. Detailní vhled do této problematiky byl umožněn dochováním naprosto výjimečného pramene – rukopisné „Knížky pro všelijaké poznamenání Vencla Pokornýho, mistra koželužského

[1] Příspěvek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky 13–20894S *Sociální transformace předměstí jako důsledek migrací a uplatňování strategií venkovského obyvatelstva (České Budějovice 1750–1830)*.

[2] Typologii prostorové mobility uvádí Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*. České Budějovice 2013, s. 48–64.

v Pelhřimově“.^[3] Spisek zaznamenává mimo jiné itinerář cesty na zkušenou podniknuté v letech 1827–1829. Jeho prostřednictvím se podařilo poodhalit svět člověka, který v zájmu prohloubení profesních dovedností dokázal pěšky projít „kus Evropy“.

Při využití jediného pramene by však měl předložený výzkum pouze ilustrativní charakter. Proto byl vandr popsán Václavem Pokorným konfrontován s průběhem cest zachycených na stránkách vandrovních knížek, které byly vydávány jako cestovní doklad řemeslnickým tovaryšům odcházejícím na zkušenou.^[4] V zájmu objektivnějšího srovnávání byly využity vandrovní knížky vydané a dochované v nejbližším okolí Václavova rodného Pelhřimova, jehož vnitrozemská poloha také umožňuje lepší posouzení významu regionálních a zemských hranic při podnikání cest tohoto typu.

2. Vandry pelhřimovských tovaryšů

V průběhu raného novověku vrchnostenské kanceláře poskytovaly povolení k odchodu poddaných za prací nebo za vzděláním formou takzvaných fedrovních listů.^[5] Rok 1781 s sebou nepřinesl definitivní zánik, ale zmírnění poddanské příslušnosti. Poddaní už o svůj odchod z panství nežádali, pouze ho vrchnosti oznamovali. Až do zrušení poddanství roku 1848 však mohli legálně opustit dosavadní trvalé bydliště teprve po vystavení vyžádaného propouštěcího listu (výhostu, zhostu). Svolení nepotřebovali měšťané královských měst, tedy i Pelhřimova, kterým jejich postavení zaručovalo svobodu pohybu. V roce 1799 byla zavedena povinnost užívání cestovního dokladu, kterým mohl být pas, přistěhovalecké povolení, vandrovní nebo čelední knížka a průvodní či fedrovní list. Od roku 1805 bylo zakázáno vydávat uvedené dokumenty osobám neschopným práce, jedinci

[3] Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Archiv, Sběrka literárních rukopisů, inv. č. 3, rkp. 3.

[4] Problematika řemeslnických vandrů a tovaryšských cest představuje významné badatelské téma například v současné rakouské historiografii – Josef EHMER, *Die Herkunft der Handwerker in überregionalen städtischen Zentren: Zürich, Wien und Zagreb zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. In Klaus Roth (ed.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa*, München 1987, s. 47–67; TÝŽ, *Gesellenmigration und handwerkliche Produktionsweise*. In Gerhard Jaritz – Albert Müller (edd.), *Migration in der Feudalgesellschaft*, Frankfurt am Main – New York 1988, s. 232–238; Annemarie STEIDL, *Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt*. Wien 2003.

[5] Podrobnou charakteristiku uvedených pramenů Josef GRULICH, *Migrace*, s. 74–79; Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. In Eduard Maur – Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací českých zemí v novověku*. Historická demografie 30 – suplement, 2006, s. 7–18 (zde s. 16–17); Analýzu 247 českobudějovických propouštěcích listů provedl Josef GRULICH, *Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů*. In Milan Myška (ed.), *Historiae Historica*. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám (= Acta Facultatis Philosophiae Universitatis Ostraviensis 12, Sborník Ostravské univerzity 219, 2005). Ostrava 2005, s. 255–290.

zadržení bez dokladu měli být úřední cestou vráceni do svého rodiště. Zmíněná nařízení byla zahrnuta také do všeobecného občanského zákoníku, který vstoupil v platnost roku 1811.^[6]

Jedinečnou příležitostí pro rozšíření obzorů, nabytí odborných dovedností a navázání známostí, které mohly vést i k trvalé pracovní či sňatkové migraci, byl vandr čili cesta na zkušenou. Jednalo se o pouť řemeslnických tovaryšů, během které si měli upevnit dosavadní znalosti a získat nové poznatky a pracovní zkušenosti. Některé cechy vyžadovaly uskutečnění vandru jako nezbytný předpoklad pro úspěšné složení mistrovské zkoušky.

Zákonnou normou, o kterou se mohli mladí řemeslníci opírat, byl Handwerks-generale- und Fundamentalpatent císaře Karla VI. z roku 1731, který adeptům cechovních řemesel umožňoval vycestování do ciziny za účelem zdokonalení se v profesi. Podmínkou volného cestování po dědičných rakouských zemích bylo vystavení vandrovního pasu čili „kundšaftu“ a později vandrovní knížky, která sloužila jako pas i pracovní osvědčení zároveň. Pro překročení státní hranice byl ovšem zapotřebí pas, zvláštní povolení vyžadovalo i vycestování do Tyrolska nebo do Uher, které jakožto nekonskribované země mohly sloužit jako útočiště před vojenskou službou. Od roku 1817 měli být vandrovní tovaryši ještě před cestou vybaveni nejen „kundšaftem“, ale také vrchnostenským pasem. Císařským dekretem z 24. 2. 1827 byly velmi různorodé cestovní doklady vandrovních tovaryšů sjednoceny vydáváním standardizovaných tištěných vandrovních knížek, které obsahovaly mimo jiné i výtah z platných předpisů.^[7] Svoboda pohybu, kterou zmíněné dokumenty svým držitelům skýtaly, byla taková, že o jejich vydání usilovali i mladí šlechtici.^[8]

Užívání vandrovních knížek v praxi vypadalo tak, že příslušný vrchnostenský či městský úřad vystavil za poplatek 15 krejcarů žadateli knížku, platnou nejčastěji jeden až tři roky, kterou měl během cesty vždy při nástupu do zaměstnání odevzdat mistrovi. Po ukončení pracovního poměru mohl bývalý zaměstnavatel připojit hodnocení tovaryšovy práce, ovšem pouze takové, které by mu sloužilo ke cti. V případě, že dotýčný lokalitu opouštěl nebo tudy jen procházel, musel mu místní úředník do knížky zapsat potvrzení opatřené razítkem a podpisem, jehož součástí bylo i označení dalšího směru cesty. Vandrovní knížky tak představují velmi cenný pramen, který umožňuje podrobnou rekonstrukci průběhu cest na zkušenou včetně přesné datace dlouhodobějších zastávek.

[6] Stanislav BROUČEK – Richard JEŘÁBEK (edd.), Lidová kultura. *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 2. Praha 2007, s. 145–146; Jan DOBEŠ – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 280, 299–302.

[7] Na možnosti využití uvedeného pramene upozornil např. Bedřich ŠTIESS, *Pestré cesty císařského tovaryše*. Český lid 56, 1969, s. 242–243.

[8] Podrobně Z. STOKLÁSKOVÁ, *Cizincem*, s. 107–121.

TABULKA 1. VANDRY PELHŘIMOVSKÝCH TOVARYŠŮ NA ZÁKLADĚ VANDROVNÍCH KNÍŽEK

Jméno	Bydliště	Věk	Povolání	Vystavení knížky	Užívání knížky	Trvání vandru	Navštívené země
Brázda Adam	Pacov	19	Soukeník	9.5.1838 Pacov	9.5.1838– 12.3.1846	7 let 10 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Dalík Tomáš	Kamenice n. Lipou	16	Pekař	16.3.1835 Kamenice n. Lipou	16.3.1835– 1.4.1846	11 let	Čechy, Mora- va, Rakousko
Holý Franz	Pelhřimov	20	Tkadlec	30.5.1846 Pelhřimov	30.5.1846– 6.4.1850	3 roky 10 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Jiroušek Johann	Proseč Obořiště	?	Kovář	7.4.1842 Proseč Obořiště	7.4.1842– 12.8.1846	4 roky 4 měsíce	Čechy, Morava
Löwy Salomon	Hořepník	26	Košer řezník	8.3.1847 Hořepník	8.3.1847– 7.12.1850	3 roky 9 měsíců	Čechy, Morava
Maraus Franz	Hořepník	26	Pekař	?	15.4.1850– 4.2.1853	2 let 10 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Masopust Jan	Hořepník	44	Hrnčír	?	16.9.1855– 1.3.1869	13 let 4 měsíce	Čechy, Rakousko
Pelikán Václav	Hořepník	23	Švec	26.5.1852 Pelhřimov	3.6.1852– 6.4.1869	16 let 10 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Pojezdný Josef	Brtná u Želiva	17	Pekař	25.2.1834 Želiv	25.2.1834– 7.1.1842	7 let 10 měsíců	Čechy, Morava
Sochor Anton	Hořepník	19	Truhlář	14.2.1835 Hořepník	23.2.1835– 20.10.1840	5 let 8 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Stupka Václav	Vlášence u Pelhřimova	16	Švec	31.1.1853 Pelhřimov	27.5.1853– 11.12.1854	1 rok 6 měsíců	Čechy, Mora- va, Rakousko
Zelenka Alexandr	Pelhřimov	22	Tkadlec	?	25.5.1829– 31.12.1829	7 měsíců	Čechy, Rakousko

Pramen: Moravský zemský archiv Brno – Státní okresní archiv Pelhřimov, Sběrka dokumentace, kar. 42; Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p.o., Archiv, Sběrka pracovních a čeledních knížek, inv. č. 4.

V rámci předkládané studie bylo využito 12 vandrovních knížek dochovaných pro oblast Pelhřimovska (tabulka 1). Analýza itinerářů tovaryšů pocházejících z této vnitrozemské lokality by měla pomoci rozkrýt přitažlivost jednotlivých

českých i zahraničních regionů pro mladé řemeslníky a zároveň odhalit motivace, které určovaly směr jejich cesty. Využité vandrovní knížky byly vydány v Pelhřimově nebo blízkém okolí v letech 1829–1853. Představují pouhý zlomek z původního množství pramenů tohoto typu, neboť jen pelhřimovský městský magistrát v letech 1829–1837 ročně vydával kolem stovky povolení k vandru.^[9]

Každá z dochovaných knížek je do značné míry unikát, zachycující životní osudy i individuální postoje svého majitele. Vandrující tovaryši rozhodně netvořili jednotlou masu. Lišili se nejen svým odborným zaměřením, ale i stářím a tím pádem i množstvím nabytých zkušeností. Na cestu se vydávali nejčastěji mezi 16. a 20. rokem věku, tedy poté, co ukončili učení a získali tovaryšský list. Nebylo ovšem výjimečné, když se mladý řemeslník vypravil na delší pouť teprve několik let po svých dvacátých narozeninách. Ve zkoumaném souboru se objevili i dva muži, kteří se na cesty vydali až po čtyřicítce. V takových případech se už zcela jistě nejednalo o cestu „na zkušenou“, ale spíše o dlouhodobou pracovní mobilitu, jejímž cílem bylo získání nikoli dovedností, nýbrž obživy.

O sbírání zkušeností, které měly zlepšit kvalifikaci začínajícího řemeslníka a pomoci mu při zakládání a provozování vlastní živnosti po návratu domů, lze hovořit v případě, že cesta trvala jen dva až čtyři roky. V čtvrtině zaznamenaných případů však putování trvalo déle než desetiletí a zahrnovalo řadu delších údobí, během kterých tovaryš pracoval na jednom místě. Bylo navíc zcela běžné, že se držitelé vandrovních knížek opakovaně vraceli domů kvůli prodloužení platnosti svých dokladů. Také tyto případy nasvědčují tomu, že se původní cesta na zkušenou mohla změnit v dlouhodobou pracovní mobilitu nebo několikaletou sezónní migraci za prací.

Čas strávený na cestě odpovídal překonaným vzdálenostem a množstvím navštívených míst. Vandrovní knížky z Pelhřimovska ukázaly, že zhruba pro tři čtvrtiny tovaryšů byly Rakousy stejně „blízké“ a atraktivní jako české a moravské lokality. Sedm z devíti pracovníků, kteří je navštívili, sem dokonce zamířilo rovnou po odchodu ze svého původního bydliště. Rozhodovali se přitom, jaký ze dvou možných směrů zvolit: buď směřovali přes Moravu, zpravidla Znojmo, Hevlín či Mikulov na Vídeň, nebo prošli jižní Čechy a zemskou hranici překračovali jižně od Českých Budějovic. Velká města jako Vídeň, Linec, Salzburk nebo některé lokality na území Dolních^[10]

[9] Od května do konce roku 1830 bylo v Pelhřimově vydáno 43 povolení k vandru: v roce 1831 to bylo 112, roku 1832 to bylo 118 povolení, o rok později 100, v roce 1834 se jednalo o 135 povolení, následujícího roku o 134, v roce 1836 bylo vydáno 119 povolení a v roce 1837 povolil magistrát 120 vandrovních cest. Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno – Státní okresní archiv (dále SOKA) Pelhřimov, Archiv města (dále AM) Pelhřimov, kniha č. 252 („Protokoll über die beim Magistrate des könig. Stadt Pilgram erhalten Wanderbücher vom 1ten May angefangen“).

[10] Význam cest do oblasti Dolních Rakous nepřímo potvrzují české varianty místních názvů řady míst, které jsou uváděny na stránkách vandrovních knížek: St. Pölten (Svatý Hypolit), Wiener Neustadt (Vídeňské Nové Město), Klosterneuburg, Korneuburg, Tulln, Krems an der Donau

a Horních Rakous,^[11] Štýrska^[12] a Salzburska^[13] byly v itinerářích tovaryšů z Pelhřimovska zastoupeny hojněji než například místa v severních či západních Čechách a na východní Moravě. Vzhledem k bezprostřední blízkosti moravské zemské hranice, ležící jen několik kilometrů od východích lokalit sledovaných řemeslníků, nelze posoudit, zda v jejich očích znamenala významnější předěl než hranice rakouská. Užívaný jazyk však pro většinu z nich nepředstavoval problém, neboť se patrně byli schopni alespoň domluvit česky i německy.

Mezi cestami tovaryšů byly značné rozdíly. Například Salomon Löwy operoval jen v Čechách a pouze krátce zavítal do Brna. Anton Sochor na začátku svého vandrování nakrátko překročil zemskou hranici, aby pak na delší období zakotvil v Táboře. Teprve poté strávil rok prací v Rakousích. Švec Václav Pelikán se během takřka šestnáctiletého „vandru“ pohyboval nejčastěji v Čechách, popřípadě poblíž rakouských hranic. Opakovaně se přitom vracel za prací na stejná místa, jeho cestování bylo tedy spíše pravidelnou pracovní mobilitou. Pacovský soukeník Adam Brázda se v letech 1839–1844 pravidelně a cíleně vracel do St. Pölten. Také hrncíř Jan Masopust, jehož pracovní pobyty trvaly od 14 dnů do necelého roku, během více než třináctiletého vandru přímo na cestě mnoho času nestrávil. Jeho putování bylo spíše přemísťováním se za prací na území sousedních Rakous. Častými přesuny, byť na krátké vzdálenosti, bylo charakteristické putování Johanna Jirouška, který si vandrovni knížku vyžádal 25 let poté, co se stal kovářským mistrem; pohyboval se především po Čechách, několikrát zašel na Moravu, avšak nikde nepromáčkával déle než měsíc.

Někteří tovaryši však volnosti pohybu, kterou jim vandrovni knížka skýtala, neohodlali využít. Například Josef Pojezdny z Brtné u Želiva došel nejdál do Prahy, kde strávil pouze tři dny, jinak se pohyboval mezi svým rodištěm, Pelhřimovem a Jihlavou. Alexandr Zelenka se sice vypravil přes České Budějovice rovnou do Rakous, avšak po sedmi měsících už byl zase zpět v Pelhřimově. Zemskou hranici překročil i Václav Stupka, který vyrazil přes Znojmo, avšak během rok a půl trvajícího vandru se čtyřikrát vrátil do Pelhřimova. Ze zkoumaného vzorku nejvíce cestovatelského ducha prokázal pekař Jan Maraus, jenž během 2 let a 10 měsíců stihl vystřídat několik krátkodobých zaměstnání v Čechách i rakouském pohraničí a pak dojít až do Uher. Jaké však byly pohnutky zmiňovaných tovaryšů a co je během jejich cest nejvíce zaujalo, však z dochovaných pramenů není možné zjistit.

(Kremže), Ybbs an der Donau, Stockerau (Štokrava), Horn, Zwettl (Světlá), Weitra (Vitoraz), Waidhofen an der Thaya (Bejdov nad Dyjí/Český Bejdov), Retz (Reteč/Rec).

[11] Gmunden, Enns, Wels, Ried.

[12] Graz (Štýrský Hradec), Leoben, Schladming, Mariazell.

[13] Radstadt, Werfen, Hallein.

3. Vandr Václava Pokorného, koželuha z Pelhřimova, v letech 1827–1829

3.1 Pelhřimovský tovaryš a jeho „Knížka pro všelijaká poznamenání...“

I přes řadu individuálních rysů vandrovní knížky zůstávají dokumentem úřední povahy, neschopným odhalit myšlenkový svět svého uživatele. O to cennější je nalezení pramene, který vznikl přímo z iniciativy vandrujícího tovaryše. „Knížka“ Václava Pokorného je unikátní dobou svého vzniku. Byla vytvořena v roce 1835, tedy v období před nástupem zásadních změn v politické a sociální oblasti, které přinesl rok 1848. Další známé popisy cest na zkušenou a za prací pocházejí až z novější doby, kdy bylo cestování usnadněno mimo jiné i rozvojem dopravy.^[14] Například dobrušský soustružník Alois Beer většinu svých cest uskutečnil až v průběhu druhé poloviny 19. století a k jejich zaznamenání přikročil až v závěru života v devadesátých letech. Jeho literární a malířské dílo navíc nepostrádalo určité umělecké ambice.^[15]

Václav Pokorný se narodil 1. října 1810 jako jediný syn pelhřimovského měšťana a truhlářského mistra Jana Pokorného a jeho manželky Anny Benešové pocházející z nedalekých Svěpravic. Počátkem roku 1816 jeho rodiče zakoupili takzvaný modestovský dům čp. 219 na předměstí, jehož majitelem se Václav později stal. O jeho mládí není známo nic bližšího, ani to, kde a u koho se vyučil řemeslu. Patrně ihned po skončení učební doby vyrazil na vandr – podle svých vlastních poznámek vyšel z Pelhřimova s otvírajícím se jarem 24. dubna 1827. Zpět se vrátil počátkem zimy 19. 11. 1829 a na žádnou další cestu se patrně nevypravil.^[16] V době, kdy opustil domov, mu bylo pouhých 16 let. Přesto dokázal během následujících jednatřiceti měsíců projít všechny důležitější části habsburského soustátí.

V roce 1835 Václav, v té době už dobře situovaný měšťan a cechovní mistr, zrekapituloval své odborné znalosti a zkušenosti na stránkách nevelkého sešitku, který nazval „Knížka pro všelijaké poznamenání Vencla Pokorného, mistra koželužského v Pelhřimově“ (obrázky 1 a 2). Rukopis je psán úhledným, dobře čitelným kurentem, střídá se v něm čeština a němčina. Na stránkách spisku se neobjevují škrty, dílčí části mají jednotnou a velmi pečlivou úpravu. Jednoznačně

[14] Příklady ego-dokumentů sepsaných vandrovními tovaryši, které odrážejí každodenní realitu jejich putování i pracovní podmínky u různých zaměstnavatelů uvádějí Z. STOKLÁSKO-VÁ, *Cizincem*, s. 107–121; Pavla VOŠÁHLÍKOVÁ (ed.), *Auf der Walz. Erinnerungen böhmischer Handwerksgelesen*. Wien 1994; TÝŽ, *Řemeslo a řemeslníci v rytmu všedního dne v 2. polovině 19. století*. In Jana Machačová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám 19. století* 6, Opava – Praha – Kutná Hora 1996, s. 47–63.

[15] Alois BEER, *Lituji, že nejsem básník*. Praha 1970; TÝŽ, *Alois Beer na vandru*. Praha 1973; TÝŽ, *Památnosti mého podomování*. Praha 1978.

[16] V protokolu vandrovních knížek vydaných pelhřimovským magistrátem z let 1829–1837 jeho jméno není uvedeno. Ani on sám se o žádné další cestě nezmiňuje. MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pelhřimov, kniha č. 252.

OBRÁZEK 1. UKÁZKA ITINERÁŘE VÁCLAVA POKORNÉHO, TYROLSKO A SALZBURSKO

Lund Tiroll.		Lund = Pulybirny.		W. 2
	Münnerkt 	St. Amand 	5	
St. Amand	Münnerkt 	St. Amand 	7	
St. Amand	Botsen 	St. Amand 	12	
	Lufan 	Lufan 	4	
	Münnerkt 	Lufan 	4	
	St. Amand 	Salzburg 	4	
	St. Amand 	Parkins 	3	
	Münnerkt 	Münnerkt 	2	
	Innsbruck 	Wassers 	7	
	Zull 	Mans 	5	
	Pifort 	Paul 	4	
		Pifort 	2	
		Wassers 	2	

Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p.o., Archiv, Sbirka literárních rukopisů, inv. č. 3, rkp. 3

se jedná o „čistopis“, jehož obsah musel být předem připraven a promyšlen. Patrně vznikl za velmi krátkou dobu, neboť v jeho celkové úpravě ani v písmu nejsou patrné žádné výraznější změny. Rukopis obsahuje 46 popsaných folií, na které Václav zaznamenal řadu receptů a pracovních postupů na vydělávání a barvení kůže a také několik úplných textů ritualizovaných pozdravů a uvítacích vinšů užívaných mezi příslušníky řemesla. Velkou pozornost věnoval estetické kvalitě svého díla, neopomněl připojit obrázek sv. Šimona, patrona svého řemesla.^[17]

[17] Itinerář cesty na zkušenou pokrývá folia 1r–9r rukopisu, následují dvě strany koželuzských receptů. Folia 11r a 11v jsou věnována popisu Benátek, navazují další recepty. Po obrázcích Ukřižování a patrona řemesla sv. Šimona na foliích 16r–17r je zařazen více než dvoustránkový popis vybavení dílny na zpracování kůží (Comoditten bei einer Ledererfabrike). Folia 19v–27v opět

OBRÁZEK 2. UKÁZKA ITINERÁŘE VÁCLAVA POKORNĚHO, HORNÍ A DOLNÍ RAKOUSY

Obor = Österreich d. Innsbruck		Nieder = Böhmen	
Pouky	Innsbruck, 4	Pouky	Aspern, 2
Pouky	Wasserstadt, 2 1/2	Pouky	Wasserstein, 3
	Garmisch, 4		Leinz, 2
Pouky	Leinz, 3		Leinz, 22
	Wasserstein, 1 1/2		Wasserstein, 22
Pouky	Wasser, 4		Wasserstein, 22
	Wasserstein, 1 1/2		Wasserstein, 22
Pouky	Wasserstein, 2		Wasserstein, 22
	Wasserstein, 3		Wasserstein, 22
Pouky	Wasserstein, 4 1/2		Wasserstein, 22
	Wasserstein, 3		Wasserstein, 22
Pouky	Wasserstein, 7		Wasserstein, 22
	Garmisch, 2		Wasserstein, 22

1456

Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p.o., Archiv, Sbirka literárních rukopisů, inv. č. 3, rkp. 3

Patrně nejcennější část rukopisu ale představuje podrobný popis Václavovy cesty na zkušenu (Příloha).^[18] Je pravděpodobné, že při jeho sestavování využil poznámky sepisované průběžně v době vandru, jako podklad pro rekonstrukci cesty mu mohla sloužit i vandrovní knížka, kterou s sebou bez pochyby musel mít. Nápadité a pečlivé provedení itineráře, stejně jako jeho umístění na první stránky rukopisu svědčí o důležitosti, kterou mladý koželužský mistr cestě prisuzoval. Své putování nevyličil slovně, ale za pomoci kresleného schématu, jehož základem se

pokrývají texty receptů a návodů, zbytek rukopisu je věnován vinšům a pozdravům užívaným představiteli řemesla, které jsou zaznamenány formou dialogů.

[18] Příloha je v podstatě edičním zpracováním textové části itineráře. Při přepisu místních jmen byly použity současně používané názvy lokalit v příslušném jazyce.

staly stylizované barevné obrázky navštívených měst. K nim bylo připsáno jméno lokality, časový údaj a vzdálenost do dalšího sídla uvedená v hodinách chůze. Někdy autor připojil i další poznámky a kresby nebo údaj o práci v daném místě.

Popis své cesty Václav Pokorný rozčlenil podle jednotlivých zemí, které v rámci habsburské monarchie procestoval.^[19] Velikost navštívených lokalit naznačoval stylizovanými kresbami místních dominant, které připomínají mapové značky. Vesnice jsou v závislosti na velikosti znázorněny pomocí jedné nebo dvou věžiček odkazujících na místní farní kostel. Rozlehlost a možná i duchovní či správní důležitost městeček a měst připomínají tři až čtyři věžičky.^[20] V případě nejvýznamnějších lokalit je prostřednictvím zakreslené pevnosti podtržen jejich strategický význam.^[21] Postavení v státní správě byla u největších měst zdůrazněna slovně.^[22] V souvislosti s některými místy si Václav Pokorný kreslil protékající řeky.^[23] Ty měly z pohledu koželužského tovaryše velký význam, protože při nich mohl nalézt dílny svého řemesla. Jeho pozornosti neušla ani některá jezera, především v oblasti Solné komory.^[24] Barevné provedení severního pobřeží Jaderského moře vypovídá o zájmu o zasazení přístavních měst Terstu a Benátek do reliéfu pobřežní krajiny. Naproti tomu obrysy hor, které Václava obklopovaly poměrně často, na něj takový dojem neučinily, zakresloval si je pouze v ojedinělých případech.^[25] Některé poznámky však potvrzují autorův zájem o výtvarné prvky moderní doby,^[26] zvláště

[19] Václav Pokorný si v záhlaví každé stránky poznamenal název země, ke které příslušely jednotlivé navštívené lokality. Procházel je v následujícím pořadí: Čechy, Horní Rakousy, Horní a Dolní Štýrsko, Kraňsko, Benátsko, Tyrolsko, Bavorsko, Salzbursko, Horní a Dolní Rakousy, Dolní a Horní Uhersko, Dolní Rakousy, Morava, Čechy.

[20] Na prvních pěti stranách itineráře byly obrázky detailně vykresleny a kolorovány. Od páté strany mají zakreslené stavby zjednodušenou podobu, chybí červené střechy, zelený terén nebo modré řeky v jejich okolí.

[21] Linec, Štýrský Hradec, Terst, Benátky, Innsbruck, Salzburg, Vídeň, Bratislava, Pešť, Brno.

[22] Objevuje se zde označení „hlavní zemské město“ (Linec, Benátky, Salzburg, Vídeň, Bratislava, Brno), „svobodné město“ (Terst) a „krajské město“ (Steyr, Judenburg, Pernegg an der Mur, Maribor, Celje, Padova, Vicenza, Trident, Bolzano).

[23] Vltava (České Budějovice), Enns (Enns), Mura (Judenburg, Štýrský Hradec, Pernegg an der Mur, Bad Radkersburg, Mureck), Dráva (Maribor, Ptuj), Savinja (Celje), Inn (Innsbruck), Dunaj (Linec, Eferding, Aschach an der Donau, Ottensheim, Vídeň).

[24] Wallersee (Seekirchen am Wallersee), Mondsee (Mondsee), Attersee (Schöferling am Attersee), Traunsee (Gmunden), Neziiderské jezero/Neusiedler See (Kitsee).

[25] Do svého itineráře si zakreslil jen alpské údolí řeky Adiče u Rovereta nebo údolí Innu u tyrolského Rattenburgu. Pouze slovně si poznamenal cestu do průsmyku Jaufenpass/Passo del Giovo (2094 m), které představovalo nejvýše položené místo, kudy prošel pěšky (cesta přes uvedený průsmyk mu trvala 8 hodin).

[26] V případě Českých Budějovic si Václav Pokorný zapsal poznámku „Eisenstrasse“, odkázal tedy na první koněspřežnou železnici na evropském kontinentu, spojující České Budějovice –

o těžbu nerostů a místní továrny.^[27] Ze spisku je také patrný prvořadý profesní zájem o vše, co mohlo souviset se zpracováním kůže.^[28]

Nepřesnosti nebo omyly v místních reáliích se na stránky rukopisu Václava Pokorného dostaly pouze výjimečně.^[29] Česko-německé záznamy, které po sobě zanechal, svědčí o tom, že byl schopen plynule přecházet z jedné řeči do druhé. Zemská hranice, kterou na jaře 1828 překročil, pro něj tedy patrně nepředstavovala jazykovou bariéru. Ze zachyceného itineráře i provedení rukopisu je pak zcela jasně patrné to, co vandrovní knížky dávají jen tušit: i pro lidi z nižších sociálních vrstev a bez vyššího formálního vzdělání mohlo cestování představovat do určité míry zábavu a naplňovat jejich touhu po poznání.

Zkušenosti získané během vandrování dokázal Václav patrně velmi dobře zúročit, protože již v roce 1834 je uváděn jako koželužský mistr a měšťan. Pomohla mu bezpochyby i velkorysá podpora rodičů, kteří zaplatili vybavení dílny a 28. ledna 1834 na něj bezúplatně převedli dům, který před osmnácti lety pořídili v ceně 5 200 zl. míšeňských.^[30] V této době Václav také založil rodinu: 7. září 1838 mu jeho o pět let mladší manželka Marie porodila syna Václava a po něm ještě dalších deset dětí.^[31] Václav Pokorný už Pelhřimov neopustil. Zemřel 26. 5. 1884 jako dobře zajištěný měšťan, který svým potomkům zanechal velmi slušné jmění. Prožil svůj život v období, jež přineslo mnoho změn. V době, kdy umíral, muselo znít vyprávění o pěším vandru přes Rakousy do Benátek a do Uher skoro nesku-tečně – vždyť do většiny míst na této trase už delší dobu jezdil vlak.

Linec – Gmunden, která byla postupně uvedena do provozu v rozmezí let 1827–1836; blíže Ivo HAJN, *Koněspřežní železnice České Budějovice – Linec – Gmunden*. České Budějovice 2004.

[27] Zaznamenal mimo jiné důl na železnou rudu (Eisenerz), vodní kovárnu/hamr (Vordernberg), solné doly (Hall in Tirol, Bad Reichenhall). K Idrijji připojil poznámku „Silberbergwerk“, měl však patrně na mysli „živé stříbro“, tedy rtuť.

[28] Motnik (poznámka „laur Gärbr“/„pocitivý koželuh“), Schio (krejčovské továrny), Rovereto, Nußdorf (továrny na zpracování kůže).

[29] V případě Salzburgu Václav Pokorný místo řeky Salzach mylně uvádí Inn. Obdobně klášter Melk v oblasti Wachau nesprávně identifikuje jako zámek.

[30] MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pelhřimov, kniha č. 122, fol. 142–143; tamtéž kniha č. 123, fol. 109–110.

[31] Datum sňatku se nepodařilo dohledat. Marie je uváděna jako rozená Halíková z Ledče nad Sázavou, nebo jako dcera Vojtěcha Halíka, papírníka ze Zahrádky, přičemž z Ledče měla pocházet její matka. V manželství postupně přišlo na svět šest synů a čtyři dcery: Václav (1838), Daniel (1840), František (1842), Karel (1846), Vojtěch (1853), Jan (1856), Aloisie Marie (1847), Anna (1849), Petronila (1851), Teresie (1860). Dědicem otcova domu a dílny se stal syn Daniel, v řemesle pokračovali ještě jeho dva bratři. Další tři synové Václava Pokorného odešli na studia, nejstarší Václav se stal knězem. MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pelhřimov, kniha č. 355 (Matrika obyvatel města, 1870).

3.2 Trasa Václava Pokorného

Celou cestu, kterou Václav Pokorný pěšky prošel během 941 dnů (24. 4. 1827–19. 11. 1829), je možné rozdělit do pěti etap. V jejich průběhu pelhřimovský tovaryš přecházel z míst dosavadního pracovního uplatnění do nových působišť. U většiny přesunů si do itineráře poznamenával časové údaje v hodinách, jejichž hodnověrnost byla v rámci prováděného výzkumu ověřována. Bohužel, dnes není možné zcela přesně doložit konkrétní cestu, po které se Václav Pokorný pohyboval. Sám však dospěl k závěru, že celkem ušel 365 vídeňských poštovních mil, tj. 2769 km.^[32] S pomocí mapového vyhledávače Google^[33] byla rekonstruována celková délka popsané trasy – podle uvedeného zdroje měla představovat 3065 km.^[34] Vzájemný rozdíl mezi tím, co uvádí Václav Pokorný, a údaji mapového vyhledávače Google, činí 296 km. Informace ohledně celkové délky a průběhu trasy, které zkoumaný itinerář poskytuje, lze však vzhledem k možnostem pisatele považovat za spolehlivé.

První etapa cesty (405 km) vedla do štýrského Judenburgu. Koželužský tovaryš Václav Pokorný ji překonal za 17 dnů (24. 4. 1827–10. 5. 1827), během kterých navštívil 20 míst. Nejprve se vypravil z Pelhřimova přes Jindřichův Hradec a Třeboň do Českých Budějovic. Následně využil „Kaplické stezky“ vedoucí z jihočeské metropole přes Kaplici a Freistadt (Cáhllov) do Lince. Skutečnost, že se zde nezdržoval hledáním pracovního uplatnění, ale pokračoval dále přes Alpy, svědčí o naplňování určitého, předem daného plánu cesty. Aniž by musel zdolávat horská sedla a průsmyky, došel podél řeky Enže (Enns) a přes města Steyr a Weyer Markt pěšky až do Štýrska. To náleželo mezi nejvíce industrializované oblasti habsburské monarchie, kde se již v 18. století slibně rozvíjela prvovýroba. Na místě starých hutí byly postupně zakládány nové a mnohem výkonnější železárny, současně přibývaly další doly.^[35] Rozmach místní výroby nezabrzdl ani trojí průchod napoleonských vojsk v letech 1797, 1805 a 1809.

Páteř štýrské ekonomiky tvořil těžký průmysl, především hornictví a hutnictví. Václav Pokorný v Horním Štýrsku navštívil Eisenerz s proslulou Železnou horou (Erzberg, 1446 m), jedno z nejbohatších ložisek v Evropě, kde se dodnes těží ruda obsahující 33 % železa. Kromě místních terasových dolů věnoval pozornost i jejímu zpracování. Na „Železné cestě“ mezi alpskými masívy Eisener Alpe a Hochschwab

[32] 1 Meile = 4000 sáhů = 7,586 km; Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Staré míry, váhy a peníze. Stručný přehled*. Plzeň 1984, s. 11.

[33] <https://maps.google.cz/maps?hl=cs>.

[34] Pro kontrolu bylo měření vzdáleností prováděno také prostřednictvím „vzdušných čar“; trasa, kterou Václav Pokorný prošel pěšky, byla při tomto způsobu měření dlouhá 2518 km (+ 184 km lodí).

[35] Demografický a socioekonomický vývoj jednotlivých regionů na území Štýrska detailně analyzoval Peter TEIBENBACHER, *Regionale Entwicklungsmuster. Demographische und sozio-ökonomische Modernisierung in den Politischen Bezirken der Steiermarkt zwischen 1850 und 1914*. Graz 1999.

navštívil staré hornické město Vordernberg, kde jej zaujaly místní hutě a hamry. Současně si musel uvědomovat, že velké soustředění obyvatelstva v industriálních a obchodních centrech dává i jemu velkou naději na získání pracovního uplatnění. Václav Pokorný se o něj zajímal v Leobenu, největším městě Horního Štýrska a Knittelfeldu, důležitém obchodním centru. Nakonec však uspěl v Judenburgu, které bylo správním střediskem oblasti a současně významným centrem výroby železa a také obchodu s železářskými produkty. Koželužský tovaryš zde pracoval plných 44 týdnů (10. 5. 1827–18. 3. 1828).

Jakmile se přiblížil konec zimy 1828, Václav Pokorný se vypravil na druhou etapu své cesty, která vedla pouze z Horního do Dolního Štýrska. Na cestě mezi výchozím Judenburgem a cílovým Mureckem strávil 23 dnů (18. 3. 1828–9. 4. 1828), přičemž navštívil 21 míst a ušel 370 km. Přes Bruck an der Mur, významné středisko výroby železa, zamířil do hlavního štýrského města – Štýrského Hradce (Graz). Přestože se jednalo o důležité centrum řemesel a obchodu, neusadil se zde a pokračoval dále na jih do Dolního Štýrska. Určitou šanci na nalezení pracovního uplatnění mu skýtala města Maribor, Ptuj nebo Bad Radkersburg, která se nacházela přímo na řece Drávě (Drau). Sled jednotlivých míst na trase nepřímou naznačuje, že se vzhledem k vyšším nákladům na přenocování cíleně vyhýbal velkým městům a raději nocoval ve vesnickém prostředí (Weiz, Wildon, Leibnitz, opakovaně Lenart v Slivinských Goricah). Václav Pokorný nakonec na 12 týdnů (9. 4. 1828–7. 7. 1828) zakotvil v koželužské dílně na břehu řeky Mury (Mur) ve městě Mureck. Oproti Judenburgu to byla menší lokalita, která se nacházela přímo na pomezí Horního a Dolního Štýrska.^[36]

S příchodem léta 1828 se Václav Pokorný vypravil na třetí etapu své cesty. Přibližně za jeden měsíc pochodu (7. 7. 1828–10. 8. 1828)^[37] si do svého itineráře zapsal dalších 27 míst, přičemž pěšky překonal vzdálenost 534 km. Koželužský tovaryš se tentokrát vypravil z štýrského Murecku až do tyrolského Bolzana (Bozen). Jeho cesta vedla přes Dolní Štýrsko, Kraňsko a Benátsko až na jih Tyrolska. Opětovně projevoval zájem o místní střediska obchodu a výroby (Maribor, Celje), jeho pozornost upoutala i hornická centra (Kranj, Idrija) a střediska koželužské výroby (Metnik).^[38] V souvislosti s překonáním zemských hranic (Villa Opicina) si Václav Pokorný poznamenal průchod přes celnici. Hned následující den, v pátek 18. 7. 1828, se ocitl v svobodném přístavním městě Terstu, kde stanul přímo na břehu Jaderského moře.

[36] Spíše než koželužskými dílnami je dnes uvedená oblast proslulá plovoucími obilními mlýny na řece Muře.

[37] V itineráři byla zaznamenána chyba nikoliv místního, ale časového určení – pobyt v Roveretu (23. 7. 1828–10. 8. 1828) koliduje s vymezením pracovního uplatnění v Bolzanu (10. 8. 1828–30. 7. 1829).

[38] Město Ljubljana (středisko Kraňska) Václav Pokorný obešel, jeho zájem přitahovaly spíše hornické osady v alpském předhůří.

Podle itineráře si měl už v neděli prohlížet Benátky, takže je pravděpodobné, že se sem z Terstu přepravil lodí.^[39] Nepřímo uvedenou skutečnost potvrzuje také zakreslení obou přístavních měst na pobřeží severního Jadrana. „Turistické“ nadšení Václava Pokorného dokládá dvoustránkový popis Benátek, který zaznamenal na závěř popisu své cesty. Dokonce zde i přenocoval, avšak už v pondělí 21. 7. 1828 se v rychlosti ubíral přes Padovu do Vicenzy. V případě uvedených měst však prohlídce památek moc velkou pozornost nevěnoval. Jeho zájem spíše přitahovalo Schio v alpském předhůří. V 19. století bylo dokonce nazýváno italským Manchesterem, Václav Pokorný si do svého itineráře zapsal poznámku „křejčovské továrny“.

Centrum zpracování vlny a textilního průmyslu však Václavu Pokornému zjevně nevyhovovalo, takže se z rakouského Benátska raději odebral na jih Tyrolska. K Roveretu si do itineráře udělal poznámku „pevnost“, ale jeho zájem přitáhla místní továrna na zpracování kůže, ve které se nechal krátce zaměstnat (23. 7. 1828–10. 8. 1828). Následně si prohlédl Trident, správní centrum oblasti, a pokračoval dále k severu. V městečku Egna (Neumarkt) pracoval, avšak pouhé 4 dny. Hledání místa, kde by nalezl práci, bylo korunováno úspěchem teprve ve městě Bolzano. Obdobně jako v případě Judenburgu se jednalo o důležité centrum lokální správy, obchodu a také výroby. Václav Pokorný zde nalezl uplatnění na dalších 46 týdnů (10. 8. 1828–30. 6. 1829).

S příchodem léta 1829 se tovaryš vypravil na další, už čtvrtou etapu své cesty. Přibližně za jeden měsíc (30. 6. 1829–4. 8. 1829) navštívil dalších 36 lokalit, přičemž pěšky překonal vzdálenost 598 km. Z Bolzana nešel přímo do Brennerského průsmyku, ale poněkud stranou hlavní komunikace navštívil Merano (Meran), teprve rodící se lázeňské centrum. Dále směřoval do nejvýše položeného místa na trase, průsmyku Jaufenpass (2094 m). Následně pokračoval přes město Vipiteno (Sterzing) do Brennerského průsmyku (1370 m) a dále do Innsbrucku. K prohlídce hlavního tyrolského města, důležitého správního a obchodního centra regionu, koželužský tovaryš využil neděle. Levnější přenocování následně hledal v sousední lokalitě Hall in Tirol, kde jeho pozornost navíc přitahoval solný důl. V údolí řeky Inn shlédnul starobylá hornická města Schwaz a Rattenburg. Dále pokračoval alpskými údolímí přes Sankt Johann in Tirol a Lofer do oblasti „malého bavorského rohu“. Zde Václav Pokorný navštívil město Bad Reichenhall, u kterého si do svého itineráře zapsal poznámku „solné prameny.“ Obdobně jako v případě Benátek či Innsbrucku i k prohlídce Salzburgu, správního centra oblasti Solnohadska, dokázal využít nedělního klidu. Levnější nocleh opět hledal mimo město, ve vsi Seekirchen am Wallersee.

Na první pohled by se mohlo zdát, že „turistický rozměr“ tovaryšské cesty přetrvával také na území Horních Rakous. Václav Pokorný se systematicky pohyboval

[39] Na tomto místě se časové údaje rozcházejí – podle itineráře byl Václav Pokorný v pátek 18. 7. v Terstu a až v neděli dorazil do Benátek. Ve vlastním popisu města na laguně výslovně uvádí, že sem přišel již 18. 7. 1828.

kolem místních jezer^[40] a řek.^[41] Zpracování kůže se bez namáčení do vody neobešlo, takže pracovní uplatnění pro koželužského tovaryše ani nebylo možné hledat jinde. Ze Solné komory Václav Pokorný zamířil do kopcovité krajiny zvané Hausruck a na čtyři dny našel zaměstnání v městečku Haag am Hausruck. Dále se ubíral přes Innskou čtvrt (Ried im Innkreis) do významného hornorakouského střediska obchodu a řemesel zvaného Wels.^[42] Další kroky Václava Pokorného směřovaly do Lince. Nešel tam přímo, ale podél toku Dunaje, na jehož březích navštívil dvě městečka – Aschach an der Donau a Ottensheim. Práci však nalezl až v Linci, metropoli Horních Rakous. Toto významné středisko obchodu a řemesel se stalo jeho útočištěm na 7 týdnů (4. 8.–22. 9. 1829).

S příchodem podzimu 1829 se Václav Pokorný vypravil na pátou a nejdéle trvající etapu své cesty (22. 9. 1829–19. 11. 1829). Poněkud chvatně – během 46 dnů – navštívil 38 míst a pěšky ušel neuvěřitelných 1158 km. To, že za necelé dva měsíce stihl urazit více než třetinu trasy své tovaryšské cesty, nasvědčuje neúspěšnému hledání pracovního uplatnění. Uvedený fakt potvrzuje i několik dalších skutečností. Na cestu se vypravil na podzim, což v jeho případě nebylo vůbec obvyklé. Je možné, že předchozí působiště musel opustit narychlo a neočekávaně. Pokud by však chtěl svou tovaryšskou cestu v tomto bodě ukončit, vypravil by se z Lince nejpřímější cestou do Pelhřimova; stejnou trasu na počátku svého putování zvládnul za pouhých 12 dnů. Jako méně pravděpodobná se jeví varianta, že by v jeho případě převládla snaha ušetřené finanční prostředky investovat do návštěvy dosud neznámých končin. Každopádně si byl vědom, že do začátku zimy musí najít nové pracovní uplatnění, nebo se vrátit zpátky domů.

Václav Pokorný z Lince zamířil do Vídně, metropole habsburské monarchie. Údolí Dunaje po uvedené trase (180 km) údajně prošel za 48 hodin. Na rozdíl od předcházejících zápisků si však nepoznamenal přesnou cestu doplněnou o časové údaje. V zjednodušené podobě si zakreslil pouze koryto Dunaje.^[43] Z jednotlivých míst zakreslených na jeho pravém i levém břehu však není zcela jasné, které lokality skutečně navštívil. V dolnorakouské oblasti Wachau svým monumentálním vzhledem jistě zapůsobil benediktinský klášter v Melku, který ovšem nazval zámekem. Jeho pozornost těsně před Vídní zaujala továrna na zpracování kůže v Nußdorfu, jejíž budovu si dokonce zakreslil do svého itineráře. Vídeň, hlavní město mocnářství, si prohlédl na svůj svátek, v den svatého Václava 28. 9. 1829. Nocleh však hledal na venkově, ve vinařské obci Mödling.

[40] Mondsee (Mondsee), Attersee (Schörfling am Attersee), Traunsee (Gmunden).

[41] Dürre Ager (Sankt Georgen im Attergau), Aurach (Wankham), Weißbach (Schwanenstadt).

[42] O významu koželužského cechu v tomto městě svědčí název jedné z místních bran „Věž koželuhů“ (Ledererturm).

[43] V korytě řeky Václav Pokorný zakreslil loď společně s vodním vírem („Wirbl“) a bubláním („Sprudl“).

Ani zde však cesta koželužského tovaryše nekončila. Přes Vídeňské Nové Město, slibně se rozvíjející průmyslové centrum, zamířil dále na východ – do Uher. Hned v prvním městě na uherské půdě – Eisenstadtu – byl natolik zaujat místním zámekem v držení rodu Esterházy, že si nakreslil jeho průčelí. Pozornost dále věnoval Nezdiderskému jezeru, které měl možnost shlédnout na cestě mezi Šoproní a vsí Kitsee. Václav Pokorný se nikde dlouho nezdržoval – už 30. 9. 1829 poprvé nocoval v Prešpurku, správním středisku Horních Uher. Do svého itineráře si zakreslil zříceninu místního zámku, který vytvářel působivou siluetu na vrcholu kopce přímo v sousedství Dunaje.

Po pravém břehu veletoku (dnešní maďarský břeh) koželužský tovaryš zamířil do města Komárom. Zde nastoupil na loď,^[44] s níž se během 24 hodin dostal do metropole Dolních Uher. Neděli opět věnoval k prohlídce Budína a Pešti.^[45] Do svého itineráře si zakreslil i obě zdejší pevnosti, nesprávně je však situoval na protilehlé břehy Dunaje.^[46] Na zpáteční cestě Václav Pokorný navštívil Ostřihom, kde ho zaujala bazilika situovaná na kopci nad řekou. Odsud pokračoval zpět po pravém břehu Dunaje, v souvislosti se zastávkou ve vsi Neszmély si dokonce zakreslil loď plující po řece. Nadcházející neděli využil k prohlídce starobylého města Győr. Jeho kroky však dále vedly přes Mosonmagyaróvár zpět do dnešní Bratislavy, kde již podruhé během své cesty přenocoval.^[47] V podhůří Malých Karpat jeho pozornost upoutalo svobodné město Modra (25. 10. 1829). V souvislosti s místní produkcí vinné révy si do itineráře zakreslil miniaturní hrozen vína. Při zpáteční cestě nejspíš náhodou našel uplatnění v Pezinku, kde pracoval 14 dnů. V oblasti Horních Uher se mu tak dostalo poslední příležitosti k prohloubení profesních dovedností během tovaryšské cesty.

Nejspíš pod tlakem blížící se zimy se Václav Pokorný začal ubírat k domovu. Ještě na území Horních Uher navštívil centrum vinařství – Svätý Jur (12. 11. 1829) a také středisko dobytkařství a od roku 1823 nově též sklářství – Stupavu. Následně překonal řeku Moravu (Marchegg) a vrátil se do oblasti Dolních Rakous. Obdobně jako na území Horních Rakous, tak i v nížinaté oblasti Moravského pole se většinou pohyboval kolem místních vodních toků.^[48] Křivolakost jeho cesty naznačuje, že se stále pokoušel najít pracovní uplatnění. Zemské hranice překročil u dolnorakouského města Laa an der Thaya a dále pokračoval po moravském

[44] V itineráři je přímo uvedeno „Nacht im Schiffe“.

[45] Budapešť vznikla sloučením měst Budína, Starého Budína (Óbuda) a Pešti teprve 1. ledna 1873.

[46] Budínský hrad i citadela se ve skutečnosti nachází v historickém Budíně, tedy na pravém břehu Dunaje.

[47] Při svém návratu do Dolního Štýrska Václav Pokorný nocoval v místech, která již důvěrně znal (Lenart v Slivinskich Goricah).

[48] Morava/March (Marchegg, Angern an der March), Zistersdorfer Bach (Zistersdorf/Čistějov), Zaya (Mistelbach an der Zaya, Asparn an der Zaya), Dyje/Thaya (Laa an der Thaya).

území přes Hevlín do Znojma. Zde však opět zvítězil jeho „turistický zájem“, a místo, aby šel přímo domů, zamířil přes Pohořelice do Brna. Moravskou metropolí si v klidu prohlédl v neděli, přičemž si do itineráře zakreslil pevnost – Špilberk. Teprve z Brna Václav Pokorný nabral přímý směr k domovu. Přes Náměšť nad Oslavou, Třebíč, Brtnici a Jihlavu se konečně 19. 11. 1829 vrátil domů do rodného Pelhřimova.

Ve srovnání s vandrováním jiných tovaryšů je zřejmé, že cesta Václava Pokorného, koželužského tovaryše z Pelhřimova, byla výjimečná. Není pochyb o tom, že věnoval mnoho energie zlepšování svých profesních kvalit, což se s odstupem let projevilo v úspěšném provozování vlastní dílny, kde v závěru života zaměstnával tři ze svých synů.^[49] Přestože během své tovaryšské cesty hledal uplatnění především v německy mluvících oblastech, dokázal procestovat též část Benátska a Uher, které ovšem patřily k zemím pod habsburskou nadvládou, takže i zde mohl uplatnit němčinu. Pro poznání pozoruhodných měst pravidelně vyčleňoval neděli, den pracovního klidu. „Knížka“, kterou si o svém putování sepsal, jasně svědčí o tom, jakou důležitost pro něj jeho vandr měl.

4. Závěr

Během svých cest měli tovaryši k dispozici pouze omezené finanční prostředky, které jim nedovolovaly příliš utrácet za dopravní prostředky a služby, jako například ubytování. Své cesty museli plánovat s ohledem na minimální náklady a také vzhledem ke své fyzické kondici. Tovaryši se nemohli zdržovat dlouhými pochody nebo pobytem v místech, která jim neskýtala možnost pracovního uplatnění. Rozbor itineráře Václava Pokorného prokázal, že čtyři pětiny denních přesunů nepřesáhly vzdálenost 30 km.^[50] Průběh tovaryšské cesty ovlivňovalo roční období. Přírodní podmínky byly značně limitující, proto bylo obvyklé putovat od jara do podzimu. Na příkladu vandru Václava Pokorného je vidět, jak žádoucí bylo mít práci a s ní spojené ubytování přes nevlídné zimní období.

Přesto však dochované itineráře svědčí o tom, že tovaryšská cesta na zkušenou neměla pouze profesní rozměr. Jejím účelem bylo poznat svět a pro vandrující tovaryše představovala možnost, jak doplnit své mnohdy nedostatečné formální

[49] O ekonomickém zázemí, které Václav Pokorný během svého života nabyl, svědčí dokumenty uložené v pelhřimovském městském archivu a archivu zdejšího okresního soudu. Podle nich již od roku 1841 mohl investovat do nákupu pozemků. V závěru života se v jeho domácnosti pohybovaly dvě služky, které se mimo jiné staraly i o deset kusů dobytka. Celková hodnota pozůstalosti Václava Pokorného v roce 1884 činila 1956 zl. MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pelhřimov, kniha č. 123, fol. 109–110; tamtéž inv. č. 870, fas. 7; Okresní soud Pelhřimov, spis D, 260/1884, kar. 561; tamtéž, kniha č. 620; Zakládací spisy k pozemkovým knihám, č. 308 a č. 309, kar. 45.

[50] Pěší přesuny Václava Pokorného (celkem 141): do 10 km (31× = 22,0 %), 11–20 km (52× = 36,9 %), 21–30 km (33× = 23,4 %), 31–40 km (15× = 10,6 %), 41 a více km (10× = 7,1 %).

vzdělání. Začínající řemeslníky lákaly nejen nové poznatky z oboru, které jim měly pomoci při pozdějším provozování vlastní živnosti, ale také zajímavá místa, která mohli během cesty navštívit. Itineráře vandrujících tovaryšů přesvědčivě dokazují, že cestování a touha po poznání nebyla jen výsadou vyšších vrstev společnosti, ale provázela životy i „obyčejných“ lidí.^[51]

5. Dodatek – popis Benátek^[52]

Merkwürdige Orte[r] in Venedig.	Pamětihodná místa v Benátkách.
Ich bin hingekommen den 18te July 1828.	Přišel jsem sem 18. července 1828.
Venedig ist eine sehr schöne Stadt, liegt auf 72 Insel in Meer. [?] Einwohner.	Benátky jsou velmi krásné město, leží na 72 ostrovech v moři.
Markuskirche reich von Marmor, wo jedes Bild [?], die Wände, die Bilder und der Boden mit verschiedenen Marmor ausgelegt ist.	Bazilika sv. Marka (Basilica di San Marco) bohatě zdobená mramorem, kde jsou stěny, obrazy a podlaha vyloženy rozličným mramorem.
Markusplatz ist viereckig, lauben sind herum, ist der schönste in Europa.	Náměstí sv. Marka (Piazza San Marco) je čtverhranné, kolem dokola obklopené podloubím, je nejkrásnější v Evropě.
Markusturm ist hoch, hat schöne Aussicht.	Věž sv. Marka (Campanille di San Marco) je vysoká, má krásnou vyhlídku.
Der Napolion ist mit einem Maules[e]l hinan geritten.	Napoleon sem přijel na mezkovi.
Markusuhr , da schlagen 2 Figuren darauf wenn die Stunden schlagen, auf die Glocke.	Hodinová věž (Torre dell'Orologio), hodiny zde na zvon odbíjejí dvě postavy (mouřeninů).
Muter der Barmherzigkeit und Johann und Paulkirche ist reich von Altenthüern und verschiedenfärbige Fenstern.	Kostel Panny Marie Matky Milosrdenství (Santa Maria dei Miracoli) a kostel sv. Jana a Pavla (Santi Giovanni e Paolo, známý jako San Zanipolo) jsou bohatě vybavené starožitnostmi a různobarevnými okny.
Jezuitenkirche , Altar und Kanz[e]l reich von Marmor. Skalciskirche reich von Marmon, von 7 Familien gebaut.	Jezuitský kostel (Gesuiti, vysvěcen jako Santa Maria Assunta), oltář a kazatelna bohatě zdobené mramorem. Kostel Panny Marie Nazaretské (Santa Maria di Nazareth, Scalzi) bohatě zdoben mramorem, vystavěn sedmi rodinami.

[51] Srov. B. ŠTIESS, *Pestré cesty*, s. 242–243.

[52] Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p.o., Archiv, Sbirka literárních rukopisů, inv. č. 3, rkp. 3, fol. 11rv. Přepis zachovává grafickou podobu předlohy. Tučně označené části jsou v originále zdůrazněny podtržením. Při identifikaci pamětihodností uváděných Václavem Pokorným byly využity publikace Susie BOULTONOVÁ – Christopher CATLING, *Benátky a Veneto*. Praha 2003, s. 37–157; Antonio MANNO – Massimo VENCHIERUTTI – Piero CODATO, *Poklady Benátek. Umělecké skvosty starobylého města*. Praha 2006. K památkám Benátek blíže například Václav FIALA, *Benátky. Literární toulky městem umělců, hudby a karnevalu*. Praha-Litomyšl 2011.

Bruderschaftkirche , die größte, merkwürdig von Grabmalen und Gemälden.	Františkánský kostel I Frari (anebo Santa Maria Gloriosa dei Frari), největší, pozoruhodný svými náhrobky a malbami.
Griechische Kirche reich in Gold und Silb[e]r.	Řecký kostel (San Giorgio dei Greci) bohatě zdoben zlatem a stříbrem.
Hohe Pruck mit 24 Gewölbe, sehr schön.	Most Rialto (Ponte di Rialto) s 24 oblouky, velmi krásný.
Reiche Strasse lings und rechts sehr schöne Sache zu verkaufen von Gold. Ein großer und schöner Baumgarten, Zeughaus, Glassfabrik.	Bohatá ulice, Mercerie (Mercerie dell'Orologio, Mercerie di San Zulian, Mercerie di San Salvatore), vlevo i vpravo ke koupí velmi krásné věci ze zlata. Velká a krásná květinová zahrada (Giardini Reali), zbrojnice (Arsenale), sklárna (pravděpodobně na ostrově Murano).
S. Jakobkirche 1700 Jahre alt.	Kostel sv. Jakuba (San Giacomo di Rialto) starý 1700 let.
Venedig ist auf 72 Inseln gebaut, ist durch 450 Brücken verbunden.	Benátky jsou vybudovány na 72 ostrovech, navzájem propojeny 450 mosty.

Summary

Historians studying geographical mobility in the past have mainly focused on permanent migration. Short-term journeys that did not involve a lasting change of residence usually escape the interest of scholars. Quantitative studies of acts of migration exploiting widely available sources are not in a position to illuminate many of the circumstances, motivations and routes undertaken in cases of temporary migration. The present article provides detailed insight into temporary, work-related mobility, based on the example of going “on the tramp”, a common component of a journeyman’s training. The study is based on an analysis of the manuscript of Václav Pokorný, a master tanner from the Bohemian town of Pelhřimov, which describes the itinerary of his travels as a journeyman between 1827 and 1829. Alongside this manuscript, the article also analyzes the collection of journeymen’s books for the region of Pelhřimov, enabling a comparison between the journeyman’s “tramp” undertaken by Václav Pokorný with that of other journeymen in different occupations. These analyses reveal the wide variety of forms taken by journeymen’s travels, as well as their extensive temporal and geographic scope. They also demonstrate that a journey whose original aim was to gain work experience could develop into a seasonal or long-term act of work migration. In many cases, a journeyman’s motive was not only to gain work experience but also to “get to know the world”.

PŘÍLOHA. ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Pelhřimov	sv. Jiří 1827 (24.4.) poledne	Jindřichův Hradec	36	41	8 h 30 m	
Jindřichův Hradec	Poledne	Třeboň	24	26	5 h 30 m	12 h
Třeboň		Lišov	11	12	2 h 30 m	2 h
Lišov	Poledne	České Budějovice	11	12	2 h 30 m	4 h
České Budějovice		Kaplice	27	29	6h 15 m	4 h
Kaplice	neděle	Freistadt	26	30	6 h 30 m	4 h
Freistadt	noc	Gallneukirchen	19	23	4 h 45 m	5 h
Gallneukirchen	5.5.	Linz	11	14	3 h	1 h
Linz	noc	Ebelsberg	8	10	2 h	1 h
Ebelsberg	poledne	Enns	10	11	2 h 15 m	4 h 30 m
Enns	noc	Steyr	20	22	4 h 30 m	4 h
Steyr		Weyer	28	37	8 h	8 h
Weyer		Altenmarkt bei St. Gallen	15	18	4 h	1 h 30 m
Altenmarkt bei St. Gallen	neděle	Weißebach an der Enns	3	3	45 m	30 m
Weißebach an der Enns	noc	Eisenerz	26	38	8 h	7 h
Eisenerz	noc	Vordernberg	10	14	3 h	3 h
Vordernberg	poledne	Trofaiach	7	8	1 h 30 m	1 h
Trofaiach	noc	Leoben	8	10	2 h	2 h
Leoben		Knittelfeld	27	31	6 h 30 m	7 h
Knittelfeld		Judenburg	14	16	3 h 30 m	3 h
44 týdnů pracoval v místě		10.5.1827–18.3.1828				
Judenburg	noc	Knittelfeld	14	16	3 h 30 m	3 h
Knittelfeld	sv. Josef (19.3.)	Leoben	26	33	7 h	7 h
Luim (Leoben)	noc	Bruck an der Mur	14	15	3 h	3 h
Bruck an der Mur	poledne	Pernegg an der Mur	8	12	2 h 30 m	2 h
Pernegg an der Mur	noc	Frohnleiten	10	16	3 h 15 m	3 h

ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

POKRAČOVÁNÍ

Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Frohnleiten		Deutschfeistritz	8	10	2 h	2 h
Deutschfeistritz	neděle	Graz	16	21	4 h 30 m	5 h
Graz	Zvěstování P. Marie (25.3.)	Weiz	21	27	6 h	6 h
Weiz	poledne	St. Ruprecht an der Raab	8	9	2 h	2 h
St. Ruprecht an der Raab	noc	Gleisdorf	7	7	1 h 30 m	1 h
Gleisdorf		Sankt Marein bei Graz	10	14	3 h	3 h
St. Marein bei Graz (Somarein)	noc	Wildon	20	28	6 h	5 h
Wildon	neděle	Leibnitz	11	12	2 h 30 m	3 h
Leibnitz	poledne	Leitring	2	2	30 m	30 m
Leitring (Landschaftsprunken)	noc		7	8	1 h 30 m	1 h
Ehrenhausen	noc	Maribor	20	24	5 h	4 h
Maribor	noc	Lenart v Slovinských Goricah	14	19	4 h	4 h
Lenart v Slovinských Goricah	noc	Bad Radkersburg	17	20	4 h	4 h
Bad Radkersburg	Velikonoce	Ptuj	32	37	7 h 45	8 h
Ptuj		Lenart v Slovinských Goricah	18	22	4 h 30 m	4 h
Lenart v Slovinských Goricah		Mureck	14	18	4 h	
12 týdnů pracoval v místě		9.4.–7.7.1828				
Mureck	středa, noc	Pesnica	8	14	3 h	3 h
Pesnica (Stroß)	noc	Maribor	12	16	3 h 30 m	5 h
Maribor	noc	Slovenska Bistrica	19	22	4 h 30 m	4 h
Slovenska Bistrica	noc	Slovenske Konjice	13	15	3 h	3 h 30 m
Slovenske Konjice	noc	Vojnik	10	15	3 h	4 h
Vojnik	neděle	Celje	6	9	2 h	2 h
Celje	poledne	Žalec	8	9	1 h 45 m	2 h

ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

POKRAČOVÁNÍ

Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Žalec	noc	Vransko	16	17	3 h 30 m	4 h
Vransko		Motnik	6	9	2 h	2 h
Motnik	10.7.1828	Kamnik	18	25	5 h	5 h
Kamnik	noc	Kranj	22	28	5 h 45 m	6 h
Kranj	poledne	Škofja Loka	10	11	2 h	2 h
Škofja Loka		Žiri	19	23	5 h	5 h
Žiri	noc	Idrija	8	15	3 h	3 h
Idrija	noc	Črni Vrh	9	17	3 h 30 m	5 h
Črni Vrh		Villa Opicina	32	46	9 h 45 m	10 h
Villa Opicina	18.7. 1828, pátek	Trieste				
Trieste	neděle	Venezia	112	158	32 h	lodí
Venezia	poledne	Padova	33	42	8 h 30 m	10 h
Padova	noc	Vincenza	29	36	7 h 30 m	9 h
Vincenza	noc	Schio	23	28	5 h 30 m	8 h
Schio	čtvrtek	Rovereto	30	47	10 h	7 h
patrně pracoval v místní továrně		23.7.–10.8.1828				
Rovereto		Trento	20	25	5 h	6 h
Trento	noc	Lavis	8	9	2 h	4 h
Lavis		Salorno	13	17	3 h 30 m	4 h
Salorno		Egna	10	12	2 h 30 m	3 h
4 dny pracoval v místě						
Egna	noc	Ora	5	7	1 h 30 m	1 h
Ora		Bolzano	17	20	4 h	5 h
46 týdnů pracoval v místě		10.8.1828–30.6.1829				
Bolzano	noc	Lana	19	24	5 h	5 h
Lana	poledne	Merano	6	10	2 h	2 h
Merano	noc	San Martino in Passiria	14	17	3 h 30 m	4 h
San Martino in Passiria	noc	Vipiteno	19	40	8 h	5 h

ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

POKRAČOVÁNÍ

Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Vipiteno	noc	Matrei am Brenner	25	32	7 h	4 h
Matrei am Brenner	neděle	Innsbruck	17	22	4 h 45 m	4 h
Innsbruck	poledne	Hall in Tirol	8	9	1 h 45 m	2 h
Hall in Tirol	noc	Schwaz	17	20	4 h	4 h
Schwaz		Rattenberg	17	20	4 h	5 h
Rattenberg	noc	Kundl	8	8	1 h 45 m	1 h
Kundl	noc	Sankt Johann in Tirol	34	48	10 h	12 h
Sankt Johann in Tirol	poledne	Lofer	21	25	5 h	4 h
Lofer		Bad Reichenhall	22	26	5 h 30 m	4 h
Bad Reichenhall	neděle	Salzburg	16	19	4 h	4 h
Salzburg	noc	Seekirchen am Wallersee	11	13	2h 45 m	3 h
Seekirchen am Wallersee	12.7.1829	Neumarkt am Wallersee	10	12	2 h 30 m	2 h
Neumarkt am Wallersee	noc	Straßwalchen	5	5	1 h	1 h
Straßwalchen	noc	Mondsee	16	17	3h 30 m	5 h
Mondsee	noc	Sankt Georgen im Attergau	14	19	4 h	4 h
Sankt Georgen im Attergau	poledne	Schörfling am Attersee	9	11	2 h 15 m	2 h
Schörfling am Attersee	noc	Wankham	11	14	3 h	3 h
Wankham	neděle	Gmunden	11	13	2 h 45 m	4 h
Gmunden	noc	Schwanenstadt	16	20	4 h	4 h
Schwanenstadt		Haag am Hausruck	17	21	4 h 30 m	4 h
4 dny pracoval v místě						
Haag am Hausruck	neděle	Ried im Innkreis	12	14	3 h	3 h
Ried im Innkreis	poledne	Aurolzmünster	5	5	1 h	1 h 30 m
Aurolzmünster	noc	Riedau	15	18	3 h 45 m	4 h
Riedau	poledne	Neumark im Hausruckkreis	8	8	1 h 45 m	1 h 30 m

ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

POKRAČOVÁNÍ

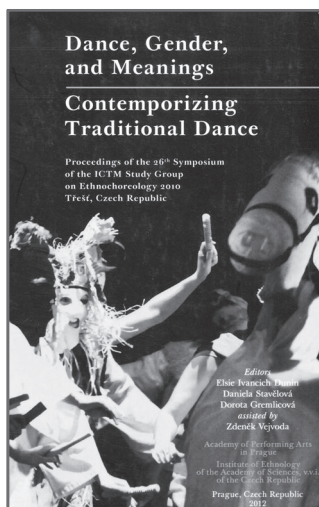
Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Neumark im Hauruckkreis	noc	Hofkirchen an der Trattnach	6	9	2 h	2 h
Hofkirchen an der Trattnach	poledne	Grieskirchen	7	8	1 h 45 m	3 h
Grieskirchen	noc	Wels	18	21	4 h 15 m	4 h 30 m
Wels		Wallern an der Trattnach	10	14	3 h	3 h
Wallern an der Trattnach	noc	St. Marienkirchen an der Polsenz	4	5	1 h 15 m	1 h
St. Marienkirchen an der Polsenz	noc	Eferding	8	10	2 h 15 m	2 h
Eferding	noc	Aschach an der Donau	6	7	1 h 30 m	2 h
Aschach an der Donau	neděle	Ottensheim	12	14	3 h	3 h
Ottensheim		Linz				2 h
7 týdnů pracoval v místě		4.8.–22.9.1829				
Linz	noc	Walsee	34	41	8 h 30 m	
Linz		Wien	156	180	37 h	48 h
	noc	Königstetten	13	15	3 h	6 h
Königstetten	noc	Klosterneuburg	13	17	3 h 30 m	
Klosterneuburg		Nußdorf	7	7	1 h 30 m	
Nußdorf	sv. Václav (28.9)	Wien	6	7	1 h 30 m	1 h
Wien		Mödling	16	17	3 h 30 m	4 h
Mödling	noc	Wiener Neustadt	32	36	7 h 30 m	8 h
Wiener Neustadt	noc	Eisenstadt	23	27	5 h 30 m	5 h
Eisenstadt	neděle	Sopron	19	21	4 h 30 m	4 h
Sopron	noc	Kittsee	58	70	14 h	16 h
Kittsee	noc 30.9.	Bratislava	7	9	2 h	1 h
Bratislava	noc	Gönyü	70	88	18 h	12 h
Gönyü	noc	Komárom	22	25	5 h	6 h

ITINERÁŘ CESTY VÁCLAVA POKORNÉHO

DOKONČENÍ

Výchozí místo	Časový údaj odchodu	Cílové místo	Vzdušná čára (km)	pěšky (km)	Čas pěšky Google (km)	Čas Václav Pokorný
Komarom	neděle	Budín – Pest	72		lodí	24 h
Budín – Pest	noc	Esztergom	40	46	9h 30m	10 h
Esztergom	noc	Neszmély	30	33	6 h 45m	12 h
Neszmély	neděle	Győr	52	58	11 h 45m	9 h
Győr	noc	Mosonmagyaróvár	35	39	8 h	8 h
Mosonmagyaróvár	noc	Bratislava	34	35	7 h 15m	7 h
Bratislava	25.10	Modra	26	27	5 h 30m	5 h
Modra	poledne	Pezinok	6	6	1 h 15m	1 h
14 dnů pracoval v místě						
Pezinok	12.11.	Svätý Jur	6	6	1 h 15m	1 h
Svätý Jur	noc	Stupava	14	19	3 h 45m	4 h
Stupava	poledne	Marchegg	8	19	3 h 45m	3 h
Marchegg	noc	Angern an der March	14	17	3 h 15m	3 h
Angern an der March	neděle	Zistersdorf	20	24	4 h 45m	4 h
Zistersdorf	noc	Mistelbach an der Zaya	14	17	3 h 30m	3 h
Mistelbach an der Zaya	poledne	Asparn an der Zaya	6	7	1 h 30m	1 h
Asparn an der Zaya	noc	Laa an der Thaya	18	20	4 h	4 h
Laa an der Thaya	noc	Znojmo	29	34	7 h	8 h
Znojmo	noc	Pohořelice	38	39	8 h	8 h
Pohořelice	neděle	Brno	25	27	5 h 30m	7 h
Brno	noc	Náměšť nad Oslavou	34	38	8 h 15m	8 h
Náměšť nad Oslavou		Třebíč	20	21	4 h 15m	4 h
Třebíč	noc	Brtnice	18	21	4 h 15m	4h
Brtnice	noc	Jihlava	12	14	2 h 45m	2 h
Jihlava	19.11.1829	Pelhřimov	27	31	6 h 30m	

Pramen: Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Archiv, Sběrka literárních rukopisů, inv. č. 3, rkp. 3.

Dance, Gender, and Meanings Contemporizing Traditional Dance

Proceedings of the 26th Symposium of the ICTM Study Group
on Ethnochoreology 2010 Třešť, Czech Republic
Eds.: Elsie Ivancich Dunin, Daniela Stavělová,

Dorota Gremlicová

Akademie múzických umění Praha

a Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 311 s.

Sborník obsahuje příspěvky, které zazněly na 26. symposiu Ethnochoreologické studijní skupiny ICTM organizovaném v roce 2010 oddělením etnomuzikologie EÚ AV ČR. Navázal na řadu publikovaných sborníků, které tvoří osu dnes již padesátileté tradice pravidelných konferencí a vzájemné spolupráce v rámci této mezinárodní organizace. Představuje výsledky kontinuálního bádání zakotveného jak v analýze, tak v historickém a antropologickém studiu tance. Vybraná témata přispívají k poznání aktuálních badatelských výsledků této studijní skupiny v oblasti genderových vztahů a problematiky proměn tradiční kultury v současné společnosti.

Cena s DPH: 224 Kč

ISBN 978-80-7331-236-7 (AMU Praha)

ISBN 978-80-87112-64-9 (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Objednávky vyřizuje: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 2, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 611, e-mail: gergelova@eu.cas.cz.

RECENZE A ZPRÁVY

Alexandra Navrátilová

Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře. Praha, Nakladatelství Vyšehrad 2012, 424 s., ISBN 978-80-7429-238-5

V loňském roce vydalo nakladatelství Vyšehrad dosud poslední práci Alexandry Navrátilové, a sice publikaci *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Navazuje tak na autorčinu knihu *Narození a smrt v české lidové kultuře*, která byla vydána stejným nakladatelstvím v roce 2004. Spolu s narozením a smrtí patřila svatba v cyklu lidského života k existenciálně mezním obrádům přechodu. Autorka, vědecká pracovnice Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně, se od 80. let minulého století orientuje na problematiku duchovní a sociální kultury, přičemž se zaměřuje zvláště na rituály životního cyklu a otázky lidové religiozity. Svůj dlouholetý badatelský zájem a své znalosti tak mohla využít i ve výše zmíněné knize.

Alexandra Navrátilová naznačuje obrysy konceptu lidové milostné a svatební kultury, přičemž se soustředí na 19. století, ze kterého pochází nejvíce dokladů o středním období života. Zasahuje ale i do první poloviny 20. století a do 18. století, ve kterém může pracovat s prameny, jako jsou církevní zápisy, sbírky kázání, kroniky, vzpomínková literatura či písně.

Dle autorky byl tehdejší sexuální život více sledován a kontrolován, a to jak rodinou, církví, tak i vrchností. Dívka i chlapec byli od dětství vychováni k tomu, že je v budoucnu bude čekat sňatek a manželství, které bude doživotním svazkem, a které je základem každého života. Přitom byli mladí lidé svazováni řadou různých předpisů a omezení. I samotná svatba byla vyplněna mnoha obřady, které měly původně magickou ochrannou funkci. Snoubenci v tomto přechodovém okamžiku svého životního cyklu byli v jakémsi mezidobí, tzn. že už nepatřili mezi svobodnou chasu, ale zároveň ještě nebylo naplněno jejich manželství. Byli tedy ohroženi démonickými silami; k jejich ochraně tak sloužila řada magických obřadů. Např. svatební družina měla skrýt, kdo je skutečnou nevěstou a skutečným ženichem (družičky a mládenci byli kdysi oblečeni téměř stejně jako snoubenci); družba používal při svých proslovech jinotaje (nepoužíval slovo nevěsta, ale např. holubička). Namlouvání i svatba tak byly spojeny s obrovským množstvím obřadů a rituálů, kdy každá osoba měla své jasně vymezené místo. Autorka poukazuje na to, že nelze mluvit o svatbě jako takové, nelze generalizovat pojetí svatby; svatba měla různé regionální podoby. Ale i přesto lze určit jisté schéma svatby, které se dodržovalo přibližně do 2. poloviny 19. století, v některých oblastech i déle.

Práce je rozdělena do dvou větších částí, které se následně dělí na jednotlivé kapitoly, resp. podkapitoly. V prvním celku *Namlouvání a láska* přibližuje autorka čtenářům dětské vidění lásky, namlouvání a lásku ve věku panenském a mládeneckém (zkoušky poctivého spaní, zálety a dostaveníčka, přespolní lásky). Zaměřila se i na skupinu obyvatelstva, které zůstalo do konce svého života svobodné, dle slov autorky „na život v ústraních“. Poukazuje na symboliku a magičnost těla jako milostné výzvy, na roli magie a církve ve službách touhy a lásky a na řeč lásky v podobě písní, milostných dopisů a darů z lásky. Ve druhé části *Námluvy a svatba* se Alexandra Navrátilová věnuje vykreslení obrazu svatby jako sociokulturního ztvárnění lásky, sleduje průběh námluv od výběru partnerů, přes materiální zajištění formou věna a výbavy, ohlášení svatby a pozvání na svatbu, svatební oblečení, až k samotné svatbě (vyzvednutí nevěsty, odprosy, církevní oddavky, hostina, svatební pečivo, čepení, ukládání na lože) a posvatebnímu času. Autorka se tedy věnuje obyčejovému právu, lidovým tradicím a představám, církevně náboženským normám, světským a magickým praktikám k získání a stvrzení lásky.

Z hlediska metodologického vychází autorka z pojetí etnologického či spíše v konzervativnějším smyslu etnografického/národopisného a předkládá tak etnografický a někdy poněkud schematický obraz tradičních sfér intimity a objektivizace lásky, svatby a manželského soužití. Knihu doplňuje velice kvalitní obrazová dokumentace a je vybavena i odkazovým aparátem a seznamem literatury.

K práci lze mít z pozice historika zaměřeného na studium populace v raném novověku hned několik zásadnějších i drobnějších výtek. Zastavila bych se např. u teritoriálního vymezení práce a časové posloupnosti resp. obecně časoprostorového zařazení zmiňovaných jevů. V knize je jasně patrné, že autorkinou parketou je Morava a i v rámci ní se soustřeďuje Alexandra Navrátilová jen na několik oblastí. Čechy jsou zmiňovány podstatně méně (a to spíše jižní, východní a střední), obdobně je jen sporadicky zahrnuto Slezsko. Z teritoriálního ukotvení práce mj. vyplývají používané termíny, názvosloví, které lze považovat za regionálně specifické a omezeně platné např. pro oblasti osídlené německy mluvícím obyvatelstvem. Alexandra Navrátilová nám předkládá velké množství konkrétních etnografických příkladů a reálií, ale mnohdy skáče z jedné oblasti na druhou, z jednoho období do jiného, pohybuje se v jakémsi „etnografickém bezčasí“. Čtenář tak může u některých příkladů získat zcela mylný dojem, že uváděný jev byl běžný v celém sledovaném období a na celém sledovaném teritoriu, přestože se ve skutečnosti jednalo o regionální jev. Jindy by naopak mohlo vzniknout zdání, že obecně se vyskytující kulturní a demografické procesy měly lokální charakter.

Alexandra Navrátilová taktéž nikde explicitně neupozorňuje na fakt, že se zaměřuje takřka výhradně na venkovské prostředí; města stojí jednoznačně v pozadí jejího zájmu (krátká pasáž je jim věnována např. v kapitole o staromládenectví a staropanenství, s. 71). V této souvislosti je nutné upozornit na rozdílnost mezi

vesnickým a městským prostředím, kde lze daleko výrazněji vysledovat prvky kultury vyšších společenských vrstev, napodobování šlechtické kultury.

Dle poznámkového aparátu a závěrečného seznamu literatury se lze domnívat, že autorka vycházela z velkého množství již publikovaných studií, monografií a vydaných pramenů. Není jasné, zda provedla vlastní heuristiku a studium v archívech a muzeích. Pokud ano, odborné publikum by jistě uvítalo seznam použitých pramenů k pojednávané problematice. K uvádění bibliografií by jistě bylo možné přidat mnohé další publikace a prameny, ale je nutné si uvědomit, že kvantum duchovních a hmotných svědectví uložených o předmoderní rodině i objem této problematice věnovaných textů je pro jednotlivce jen stěží zpracovatelný.

Ze spíše drobnějších výtek, kterých by bylo možné snést celou řadu, uvádím alespoň dva příklady. V kapitole věnované tělu, resp. uprostřed podkapitoly *Půvab dívčího zevnějšku v přitažlivosti pohlaví* (s. 79–87), zmiňuje autorka i vzhled muže, posléze opět přeskočí na ženské pokolení. Dle nadpisu bychom se domnívali, že pozornost bude věnována jen dívkám. Rozhodně by však bylo lepší i název rozšířit o slovo „mládeneckého“ a rozebrat i vzhled chlapců stejně detailně jako tomu je u dívek, neboť tato část byla značně odbyta. Stejně tak i některá další témata by si jistě zasloužila být rozebrána podstatně důkladněji (např. seznámení při sklizni). V podkapitole věnované pacholčení a dívčení se autorka zmiňuje o věkové hranici dosažení fyzické zletilosti na základě středověkých pramenů, samotné prameny ale již nezmiňuje (poznámkový aparát, s. 23). Čtenáře by jistě tato informace zajímala.

I přes dílčí výtky a zásadní kritiku týkající se teritoriálního a časového vymezení práce považuji knihu za poutavě psanou a čtenářsky atraktivní. Laickému publiku se autorka pokusila zábavnou a čtivou formou přestavit život mladých lidí, našich předků, přičemž si vytyčila jasnou a přehlednou strukturu. Posláním knihy, jak sama Alexandra Navrátilová upozorňuje v závěru publikace, je poukázat na proměnu svatebních tradic, a sice na základě zdůraznění vyhasínání vědomí jejich existenciálně přechodového významu v životě snoubenců. Z hledisek historikodemografických ovšem text ob stojí jen s problémy, ukazuje se, že jen s tradičními národopisnými přístupy již dnes při studiu této problematiky nelze vystačit a i etnografové by se měli výrazněji poučit v soudobé historické a historikodemografické literatuře, která se dějinám rodiny hojně věnuje.

Alexandra Šikulová

Thomas Sokoll (ed.)

Soziale Sicherungssysteme und demographische Wechsellagen. Historisch-vergleichende Perspektiven (1500–2000). Berlin-Münster-Wien-Zürich-London. LIT Verlag 2011 (Geschichte, Forschung und Wissenschaft, Band 32), 304 s. ISBN 978–3–643–10158–7.

Recenzovaný sborník obsahuje příspěvky převážně německých a rakouských historiků, přednesených na dvou konferencích, jež uspořádal Arbeitskreis für historische Demographie při Deutsche Gesellschaft für Demographie, a to roku 2007 ve Vídni a r. 2008 v Berlíně. Je zaměřen k dlouhodobým trendům populačního vývoje a jejich sociálním důsledkům, tedy tématu dnes mimořádně aktuálnímu. Cílem sborníku je podle slov jeho redaktora Thomase Sokolla poskytnout materiál pro zpřesnění demografických prognóz pro 21. století, které vycházejí zpravidla jen ze zkušeností posledních dvou století. Obecnější zaměření má prvá část sborníku, kde jsou otištěny příspěvky pojednávající o daném problému ve třech předních zemích západní Evropy, v Anglii od 16. do 18. stol., ve Francii v 19. a 20. stol. a v Německu od 70. let 19. stol. do dnešní doby. V prvním z nich Thomas Sokoll sleduje v širokém komparativním záběru zejména dobové anglické debaty o sociálních důsledcích růstu populace a snaží se na základě analýzy ekonomického vývoje odhadnout výdaje na pauperizované vrstvy od konce 17. do konce 20. stol. Ve druhém článku (J. Bourdieu – L. Kesztenbaum – G. Postel) zaujme teze, že jen malá část populace byla v minulosti schopna zajistit se na stáří z vlastních prostředků a úspor a byla nutně závislá buď na podpoře rodiny, nebo na podpoře poskytované společností. S vyzněním obou příspěvků souzní i závěr G. Haralda, který na základě sledování životních příjmů v Německu dospívá k závěru, že generační odpovědnost je více ovlivňována sociální politikou a ekonomickou situací než demografickými faktory. V druhé části sborníku je otištěno několik dílčích studií sledujících dílčí aspekty hlavního tématu nebo zaměřených regionálně. Najdeme tu pokus nastínit scénář budoucího populačního vývoje ve vztahu k „přestárlé“ populaci, přehled novodobé německé legislativy ve vztahu k rodičovství, studii o sociálním zajištění obětí války v Rakousku, o možnostech ekonomického zajištění rodiny a jejich starších členů ve Vestfálsku za liberálně tržního hospodářství 19. století nebo rozbor různých teorií (propopulačních a restriktivních) růstu obyvatelstva a z něho vyplývajících problémů zajištění chudého obyvatelstva v některých západoevropských zemích v raném novověku. Sborník jako celek je nesen snahou zpochybnit současné snahy převést problém sociálního pojištění ve stáří výlučně na problém populační. Ukazuje, že zajištění ve stáří bylo vždy ovlivněno více faktory ekonomickými (rozdělováním) i politickými. Tím je sborník mimořádně zajímavý i jako příspěvek k současným diskusím o zajištění osob v postproduktivním věku vedených v současnosti u nás.

Eduard Maur

Cezary Kuklo (red.)

Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana? Warszawa, Wydawnictwo DiG 2012, 396 s. ISBN 978-83-7181-725-0.

Recenzovaný sborník, který vyšel pod redakcí čelného představitele současné polské historické demografie, vedoucího Katedry sociálních a hospodářských dějin, historické demografie a statistiky Institutu historie a politických věd Univerzity v Białymstoku Cezary Kuklo, vznikl jako výstup výzkumného programu k dějinám rodiny v Polsku, který byl realizován v letech 2008–2009. Sdružuje osmnáct studií k nejrůznějším otázkám historie rodiny, koncipovaných na základě historicko-demografického, sociologického a antropologického přístupu. Mimořádně významný je hned první příspěvek, v němž C. Kuklo podává zasvěcený přehled literatury k dějinám rodiny a domácnosti v předindustriální a industriální Evropě v historiografii posledního čtvrtstoletí. Vyrovnává se v něm s diskusemi, které jsou od roku 1965 vedeny k problému teritoriální typologie rodin v Evropě, a podrobně referuje o polské literatuře k jednotlivým otázkám. Jeho shrnutí zahraniční literatury je velmi instruktivní pro každého, kdo se hodlá dějinami rodiny systematicky zabývat. Je jen nutno litovat, že ve srovnání s francouzskou a anglicky psanou literaturou vyšla poměrně zkrátka literatura německojazyčná (chybí například Ehmer, Kaser, Imhof; Mitterauer je uveden jen jako spoluautor syntézy dějin evropské rodiny). Pokud jde o české práce a práce k dějinám rodiny v českých zemích, jsou podrobně uvedeny monografie a stati staršího data, ale marně hledáme závažné práce z poslední doby (Grulich, Velková, Zeitlhofer, Štefanová, Jirková, sborník z roku 2010). Nelze to vyčítat autorovi, ale spíše naší neschopnosti propagovat tyto práce intenzivněji v zahraničí.

Autorem dalšího mimořádně cenného příspěvku je Mikołaj Szołtysek, který působí jako zástupce vedoucího Laboratoře historické demografie Institutu Maxe Plancka pro demografický výzkum v Rostocku. Se základními tezemi tohoto příspěvku autor seznámil naši odbornou veřejnost již na semináři o rodině v Praze r. 2009. Předností práce je jednak zasvěcené zařazení problému do kontextu diskusí o evropské rodině, jednak široká pramenná základna, kterou tvořily záznamy o 26 652 rolnických hospodářství z vybraných oblastí Slezska a Polska na konci 18. stol., evidovaných nominativními seznamy (CEUEAFORUM Database). Autor tu přesvědčivě dokládá, že i v rámci Polska lze konstatovat různý podíl nukleárních a složených rodin v jednotlivých oblastech a s tím související různou intenzitu využívání nájemné práce v zemědělství („západní“ typ jednoznačně převažuje ve Slezsku a západním Polsku, „východní“ v Bělorusku, další oblasti mají spíše přechodný ráz) a pokouší se o postihu důsledků těchto rozdílů pro ekonomiku rolnického hospodářství.

Z dalších příspěvků zaujme zajímavým použitým pramenem stať Piotra Guzowského o demografických podmínkách fungování rolnické rodiny na přelomu středověku a novověku. Je totiž založena na vesnických soudních knihách, které jsou analogií našich konšelských knih, začínají však v Polsku být vedeny již v 15. století. K širšímu evropskému vývoji (avšak opět bez znalosti české literatury) výrazně přihlíží i stať Radosława Poniata o čelední službě v polských zemích v preindustriální a industriální Evropě, jejíž autor dokládá, že v postavení čeledi nebylo mezi Polskem a západoevropskými zeměmi zásadních rozdílů. Další stati jsou tematicky i metodicky velmi různorodé. Najdeme tu výklad o rodinných strategiích dynastií v X.–XV. století (Jan Tęgowski), regionálně zaměřené studie o šlechtických rodinách (Janusz Kurtyka), o typologii šlechtických hospodářství (Krzysztof Boroda), o ekonomických podmínkách rozrůstání rodin drobné šlechty (Lukasz Lubic-Lapiński), o židovské rodině a domácnosti v 16.–18. stol. (Anna Michałowska-Mycielska), o osobních jménech ve městě, o sociotopografii Krakova (zajímavý metodicky), o šlechtické heraldice (Sławomir Górzynski), o podílu přirozeného přírůstku a migrací na růstu moderního Krakova (Krzysztof Zamorski), o krakovské rodině v době Františka Josefa (Lidia Zyblikiewicz), o vzorcích chování v rodině v 19. a 20. stol., sledovaných na základě preskriptivní literatury (Jadwiga Hoff), o dělnické rodině (Katarzyna Sierakowska), o domácnosti a rodinném životě v malém městečku v době mezi oběma válkami (Regina Renz) a o dezintegraci polských rodin za druhé světové války, jež měla různý charakter na území obsazeném německou a sovětskou armádou, ale na obou nabývala obdobné podoby (Anna Zapalec).

Jako celek působí sborník poněkud nevyrovnaně, nicméně všechny příspěvky jsou hodnotné a zajímavé a zejména díky některým z nich český čtenář pozná velmi dobře současný stav polského bádání o rodině. Toto poznání ho nutně musí přivést k poznání, že polští kolegové jsou v tomto oboru v řadě ohledů mnohem dále než naši historici.

Eduard Maur

Dům v předmoderní a moderní Evropě

Na zámku Beuggen u městečka Rheinfelden ležícího na německo-švýcarských hranicích se ve dnech 5.–8. března 2013 konalo již 5. setkání pracovní skupiny „Das Haus im Kontext – in europäischer Perspektive“. K ustavení tohoto projektu došlo v říjnu 2008 na sjezdu německých historiků v Drážďanech. Jeho záměrem je zkoumat dům v předmoderní a moderní době jako prostředí specifické komunikace, jako prostor, s nímž byl spojen určitý řád, pravidla i praktiky. V centru zájmu stojí aktéři spojení s domem, ale též sociální prostředí, v němž se pohybo-

vali, normy, jimiž se měli řídit, i konflikty, které mezi nimi vznikaly. Projekt se nevyhýbá ani otázkám materiální kultury a symboliky domu. Takovéto vymezení tématu samozřejmě otevírá možnosti interdisciplinárního studia, které je ještě obohaceno o mezinárodní kontext celého výzkumu. Mezinárodní je již samo vedení pracovní skupiny, v jejímž čele stojí od počátku Joachim Eibach z Historického institutu Univerzity v Bernu a Inken Schmidt-Voges z Interdisciplinárního institutu pro kulturní dějiny raného novověku na Univerzitě v Osnabrücku, později se k vedení přidala i Simone Derix z Historického semináře Univerzity Ludvíka Maxmiliána v Mnichově.

Čtyřdenní program setkání, jehož se zúčastnily 32 badatelé z devíti zemí, byl rozdělen celkem do pěti sekcí. Cílem první z nich bylo osvětlit a ukázat, jaké historiografické přístupy se při zkoumání tématu používají. Ve druhé sekci dostali příležitost představit své metody zástupci jiných než historických disciplín. Patřili mezi ně etnologové, filozofové nebo odborníci na dějiny architektury či literatury. Třetí sekce nesla název Prostory a vztahy. Jednotliví referenti se v ní zamýšleli nad vztahem mezi privátním a veřejným prostorem, nad genderovým rozdělením rolí v domě či nad poměry mezi generacemi. Čtvrtá sekce byla věnována kontrastu mezi normou a praxí, pátá pak tomu, jak dům a jeho role vnímali tehdejší současníci a myslitelé.

Zatím poslední setkání badatelů, jímž je uvedené téma blízké, bylo do určité míry sumarizační. Kladlo si za cíl jednak představit hlavní rysy a výsledky výzkumů v různých zemích i různá pojetí studia, zároveň však mělo ambice nastolit další nové podněty, impulsy a otázky. Již úvodní vystoupení obou hlavních organizátorů otevřelo otázku, zda lze vůbec chápat pojem „dům“ jako smysluplnou analytickou kategorii, když terminologie používaná v různých prostředích může být značně odlišná. Joachim Eibach v této souvislosti navrhl užívat koncept „otevřeného domu“ (*das offene Haus*), jenž by zkoumal jak normativní řády, tak sociální konstrukci daného prostoru.

Z diskusí, které byly po celé čtyři dny vedeny, vyplynulo, že účastníci semináře považují za největší problém značnou pestrost, která z tématu vyplývá – a to nejen v metodách a přístupech, ale i v termínech a reáliích. S velmi zajímavým referátem vystoupil Philip Hahn z University v Tübingenu. Ve svém příspěvku se zamýšlel nad vlivem Brunnerovy teorie „*das ganze Haus*“ na německou historiografii. Zdůraznil, že i když byl Brunnerův koncept v souvislosti s diskuzí, která se po jeho smrti v roce 1982 vedla o jeho životě a díle, stigmatizován, přesto zůstal nejvýznamnějším pojetím v rámci této problematiky. Ani kritika Brunnerova díla totiž nepřispěla ke vzniku žádné nové definice týkající se fenoménu domu, i když se čím dál více ukazuje, že vytvoření „konceptu domu“ je nepostradatelné, protože s pojmy „rodina“ a „domácnost“ nelze při výzkumu vystačit. Dům totiž v sobě obsahuje i hospodářskou a ekonomickou stránku. Proto se i Philip Hahn přiklání k používání Eibachova konceptu „otevřeného domu“ inspirovanému prostorovou sociologií. Podle Hahna tento koncept v sobě integruje výsledky

výzkumů posledních desetiletí, jež pojmají skutečné i imaginární zdi domu jako prostupné. Zároveň je v tomto pojetí termín dům chápán dostatečně široce na to, aby v něm bylo možné integrovat všechny formy života odehrávající se v domě a aby ho bylo možné podrobit výzkumu v různých geografických prostředích.

Z dalších podnětů byla zajímavá otázka, do jaké míry je pro výzkum dané problematiky vhodná metoda mikrohistorie. Zatímco někteří badatelé ji považují za stěžejní přístup, Dionigi Albera, ředitel Ústavu středomořské, evropské a srovnávací etnologie (Institut d'Ethnologie Méditerranéene, Européenne et Comparative) v Aix-en-Provence prezentoval názor, že mikrohistorie vede především k hromadění faktů o určitém celku, jako metoda srovnávací je však nevhodná. Se závěrečným komentářem pak vystoupil David Sabean (Oddělení historie na Kalifornské univerzitě v Los Angeles), který vidí jako hlavní problém komplexnost sociálních interakcí v domě a skutečnost, že lidé komunikují a jednají na základě různorodých vztahů, zájmů a vlastností. Navrhl, aby se dějiny domu spojily s dějinami jedinců („selfs“), neboť různé typy jedinců se setkávaly v různých domech. Sabean vidí jako problematický i fakt, že při užití domu jakožto analytické kategorie se obtížně zachycují změny, jimiž dům procházel.

Beuggenský seminář v každém případě potvrdil důležitost takovýchto setkávání na mezinárodní úrovni. Jsem si jista, že zároveň přinesl řadu impulsů a podnětů, které by si zasloužily speciální pozornost a diskusi i v rámci české historické demografie.

Alice Velková

Historická demografie

2013/37 [2]

Kariérní dráhy členů jezuitského řádu působících v letech 1647–1773 v rezidenci na Svaté Hoře u Příbrami	
MARKÉTA HOLUBOVÁ	101
Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje	
VLADIMÍR JAKUB MRVÍK	121
Cesta z Pelhřimova do Benátek a zpět za 941 dní. Vandr Václava Pokorného v letech 1827–1829	
JOSEF GRULICH – MARKÉTA SKOŘEPOVÁ	169
Recenze a zprávy.	197